JUL PÅ BORNHOLM

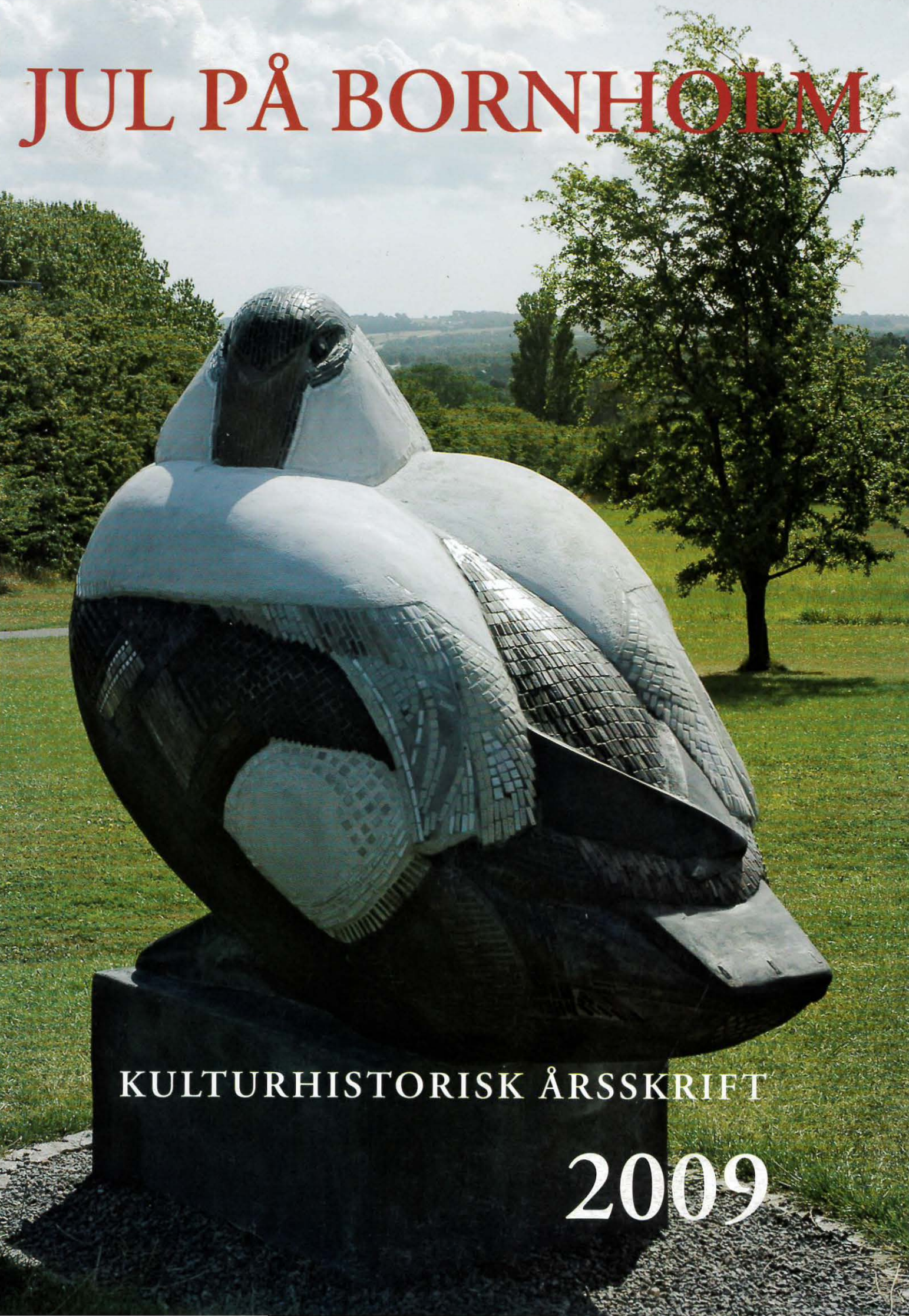

KULTURHISTORISK ÅRSSKRIFT

2009

Vores LED-tv er Svanemærket, hvilket vi er utroligt stolte af.
En af grundene til, at vi har opnået denne mærkning, er at Samsungs nye LED-tv ikke indeholder farlige emner som f.eks. kviksølv, der har ingen farlig emission været under produktionen, og det bruger op til 40% mindre energi end et LCD-tv.

Expert Rønne
Snellemark Centret · 3700 Rønne

Serviceafdeling
Krogh Hansen Radio TV Data
Storegade 27 · 3720 Aakirkeby
Telefon 5649 8127

expert

Jul på BORNHOLM

KULTURHISTORISK ÅRSSKRIFT

2009

BORNHOLMS TIDENDES FORLAG

Skannet 2022 JVH

INDHOLD

77. årgang 2009

Omslagsforside: Skulptur af Julie Høm
Foto: Michael Thunberg

Mogens Lau
Julie Høm 3

Poul M. Sonne
De overlastede 9

Mogens Rafn
Bornholms Musikfestival 17

Jens Stubkjær
Baltisk Bro 26

Ebbe Gert Rasmussen
Bombardementet af Nexø 37

Mogens Lau
Sigurd Vasegaard 44

Hans A. Jeppsen
Janus Bentsen, Rosenvænget 48

Jørgen Wichmann
Magnus Olsen 53

Peter Tiemroth
Dronning Dagmar 59

Curt Kjøller-Hansen
En julehistorie 64

Folk vi husker 67

Et udvalg af bornholmsk litteratur 2008 / 2009
Ved Jens Sørensen 72

Redaktion: Henrik Vensild, Storegade 29, 3700 Rønne. Tlf. 56 95 41 91
Tilrettelæggelse: Henrik Vensild
Produktion: niveau2
Udgivet af Bornholms Tidende, Nørregade 11-19, 3700 Rønne
ISBN 978-87-7799-199-8

UPÅTRÆNGENDE *stramhed og poesi*

Kunstneren Julie Høm har arbejdet med keramik på Bornholm hele sit voksenliv. Som kunstner spænder hun vidt, og ud over keramikken er det blandt andet blevet til en halv snes orgeludsmykninger. De senere år har store udsmykningsopgaver optaget det meste af hendes tid, og det er blevet til både store stentøjsrelieffer og et par meget store fugleskulpturer på et skelet af jern og fiberbeton, der efterfølgende er modelleret med forskelligfarvet puds og beklædt med små mosaikstifter af stentøj.

Af Mogens Lau

Der skal en stærk psyke til at blive målt mod tre foregående generationers resultater på keramikkens område - især når der er tale om en successer. Det er ikke desto mindre den virkelighed, som keramikeren Julie Høm, der er fjerde generation af den berømte „Hjorth" keramikerslægt fra Krystalgade i Rønne, må forholde sig til, da hendes mor, keramikeren Lisbeth Munch-Petersen var datter af Hans Hjort, der var søn af grundlæggeren af „Hjorthfabrikken" i Rønne, Lauritz Adolph Hjorth. Dertil kommer, at hendes far, maleren Paul Høm, var en anerkendt maler, så der var egentlig kun to muligheder for Julie Høm da hun skulle vælge en levevej - enten at løbe skrigende bort fra kunstnermiljøet, eller stædigt holde fast i det og manifestere over for sig selv og omverdenen, at hun kunne noget i kraft af sig selv, og ikke i kraft af sine familierelationer - og heldigvis valgte hun den sidste vej.

Egentlig ville hun ikke være keramiker. Som barn var hun optaget af at tegne, men selvom hun voksede op med sin mors arbejder og var fascineret af arbejdet med leret, var det hendes opfattelse, at det svinede for meget. Hun ville i stedet arbejde med tekstiler, da hun i 1962 tog til København og kom ind på Kunsthåndværkerskolen.

Leret havde alligevel fået tag i hende, og det endte med, at hun blev keramiker og vendte tilbage til Bornholm i 1968 efter endt uddannelse og arbejdsophold i Frankrig og København. I Gudhjem var maleren og grafikeren Sigurd Vasegaards hus i Holkadalen blevet tomt efter hans død i 1967, og Julie fik mulighed for at tage det i besiddelse. Det var kusinen Myre Vasegaard, der havde arvet sin fars hus hvor mosteren Gertrud Vasegaards gamle keramikværksted stadig var intakt og ideelt for Julie Høm og hendes daværende mand, Bo Kristiansen, der nu kunne begynde deres liv som selvstændige keramikere.

Efter nogle år blev Jonas Linds lille husmandssted længst inde i Holkadalen til salg, og i 1972 rykkede Julie Høm og Bo Kristiansen de få meter over marken. I 1975 ophørte samlivet med Bo Kristiansen, og herefter har Julie Høm arbejdet alene på værkstedet i Holkadalen, hvor hun fortsat er aktiv.

I november måned 1969 præsenterede den da 25 årige Julie Høm og Bo Kristiansen for første gang deres arbejder for offentligheden ved en udstilling på Bornholms Museum i Rønne, i det ene af de to huse i Lille Madsesgade, som museet havde er-

Julie Høm i sit værksted i 2000 under arbejdet med en af sine stentøjsskulpturer. Foto: Anja Hvidberg.

hvervet og bygget sammen med hovedbygningen. Det var en omfattende udstilling med godt 200 arbejder af det unge keramikerpar, som blev godt modtaget af såvel pressen som af et talrigt og købende publikum. Bornholms Museums daværende leder, lektor Aage L. Davidsen, sikrede sig flere af de bedste arbejder til museet.

Udstillingen afslørede - i sagens natur - et par unge, søgende keramikere; men de grundlæggende strukturer i Julie Høms keramik fornægter sig ikke. På udstillingen præsenterede hun såvel vaser, skåle, fade og krukker som små fugleskulpturer, alt sammen i stentøj, som er fortsat med at være Julie Høms foretrukne materiale. Hun har været en kort tur omkring porcelænet, men det tilfredsstillede ikke de intentioner om samhørighede mellem form, dekoration, farve og stoflighed, som hun tilstræber.

Stentøjet

Udgangspunktet, eller inspirationen om man vil, for Julie Høms arbejde er naturen, der i rigt omfang er en del af hendes hverdag. Hun bor inderst i Holkadalen, som er en sprækkedal omgivet af skov og marker og med klipper stikkende frem overalt. Skulle det ikke være tilstrækkeligt, er der blot et par hundrede meter til Bokulklippen med udsigt over Gudhjem og klippekysten mod Salenebugten.

Det er i dette landskab, Julie Høm er vokset op sammen med den rige landskabsbilledkunst, der i mange år var tradition for i Gudhjemområdet. Og det er dette udgangspunkt i traditionen, som Julie Høm har fortsat og omsat til et nutidigt sprog i sit eget medie. Ikke således, at hun kopierer naturen eller naturelementerne; men hendes keramik kan ses som abstraktioner med udgangspunkt i naturindtryk.

Fugl (blåhals) af lertøj, fremstillet i 1965. Højde 18 cm, bredde 22 cm. Fuglen har fulgt Julie Høm livet igennem og står fortsat i hendes stue. Foto: Mogens Lau

Den 17. september 2004 blev Julie Høms store skulptur - højde ca 2,5 meter - „Vildgåsen", indviet af Københavns overborgmester Jens Kramer Mikkelsen. Skulpturen er opstillet på Bispebjerg i Københavns NV-kvarter ved Grundtvigskirken over for Utterslev mose. Foto: Annette Hasdahl.

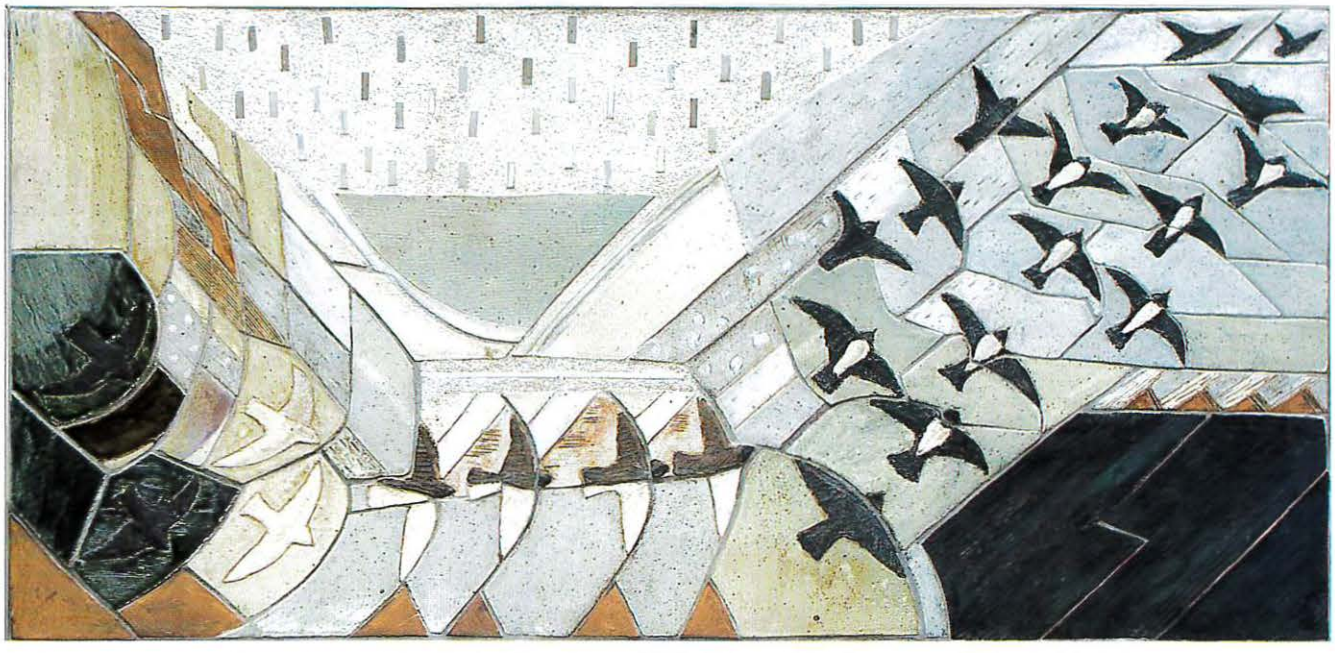

Julie Høm har gennem årene udført en lang række udsmykningsarbejder i form af relieffer. Dette relief er en del af den udendørs udsmykning af Musikhuzet i Rønne fra 2007. 180 x 85 cm.

„Julie Høm arbejder meget med lerstrukturer og begitninger, der sammensættes, så motiverne opfattes som dannet af felter, afgrænset af fine streger i lerets overflade. Hun har næsten altid foretrukket stentøjet, hvor glasuren ved den høje temperatur over 1300 grader smelter sammen med skærven til en stoflighed, der minder om strukturen i klipperne, og med farver som stenenes vækster netop i den natur, hun har for øje i Holkadalen". Således karakteriseres Julie Høms keramik af en af de førende kendere af keramikken i Danmark, Jørgen Schou-Christensen, Kunstindustrimuseet i København.

Det er en meget præcis og dækkende beskrivelse af de grundlæggende træk i Julie Høms stentøj, og selvom det er en del år siden den blev formuleret, er den fortsat aktuel, idet Julie Høm er fortsat i det en gang lagte spor; men hendes arbejder er med tiden blevet stadig mere stramme og raffinerede.

Samspillet og spændingerne mellem den rå skærv, områder med begitninger og glasurer i forskellige overfladekarakterer virker - i samklang med farver og ornamenter - med en nærmest naturgiven og ubesværet selvfølgelighed; men et sådant resultat kan kun opnås gennem stædighed, en sikker formsans, fuld beherskelse af håndværket og mange års erfaringer med lerets virkemidler og de komplicerede processer ved brændingen. Det hele styret så præcist, at man ikke er i tvivl om hendes intentioner samtidig med, at de færdige arbejder rummer en egen, poetisk skønhed.

Uendelig meget er gennem årene endt i brokkassen. „Kunst, det er hårdt arbejde", blev Julie Høm citeret for at sige i et fødselsdagsinterview i 2004, og hun forestår da også selv hele fremstillingsprocessen for at sikre, at resultatet modsvarer de kunstneriske intentioner. I dag anvender hun „købeler", der er fuldstændig fri for urenheder og derfor uden overraskelser i brændingen. For at bøde på det tilføjer hun som regel lidt lokalt ler for at sikre de små uberegnelige udfald, der giver overfladen karakter og understreger stofligheden.

Hun drejer selv sine fade, skåle og krukker og modellerer skulpturerne. Tidligere støbte og seriefremstillede hun enkelte ting, f.eks. nogle firkantede tekander, men i de seneste mange år er alt hvad hun laver unika. Dekorationerne er baseret på selvfremstillede glasurer og begitninger og den afsluttende brænding foregår i en gasovn ved godt 1300 grader. Resultatet er arbejder der ejer en præcision og stramhed, som forlener dem med en tidløs, arkaisk skønhed.

Reliefferne

Julie Høm fik tidligt overdraget udsmykningsopgaver. Det begyndte med et kors til Kvong Kirke og et relief til Rø Kirke i henholdsvis 1970 og 1971. Herefter meldte Gladsakse Kommune sig med bestilling på et relief til udsmykning af plejehjemmet „Kildegården" i 1979 og i 1986 og 1989 udførte hun relieffer til Bornholms Centralsygehus. Teknisk Skole i Rønne fik en reliefudsmykning i 1992 og Bornholms Musikskole i 1994. Derefter kom turen til Rigshospitalet i København i 2000 og i 2008 blev Musikhuzet i Rønne udsmykket med tre udendørs relieffer, hvoraf det ene i 2006 var udstillet på Gudhjem Museum på den årlige udstilling med nogle af de bedste nulevende kunstnere på Bornholm, „Hokahesten".

I løbet af 1980'erne udførte hun en række relativt store relieffer sammen med sin mor, Lisbeth Munch-Petersen. Det daværende Nexø Rådhus fik ved indgangspartiet indmuret et relief på 2,4 x 1,5 meter i 1984. Relieffet

var skænket af Sparekassen Bornholm, og motivet er inspireret af solen, sandstenene, helleristninger, havet og naturelementer, herunder fugle. De følgende år nød Tyskland godt af samarbejdet mellem mor og datter, og Oksevejens Skole og Treja Skolen - begge i Flensborg - fik reliefudsmykninger i henholdsvis 1986 og 1987 mens det sidste fællesarbejde var et relief til Kjellerup Sygehus i 1989.

Julie Høm har også beskæftiget sin med udsmykning af orgelpiber. På billedet er hun i 2001 ved at dekorere orgelpiberne til Sct. Gertrud Kirke i Grenå med ornamenter af bladguld. De største piber er omkring en halv meter i diameter og ca. seks meter høje. Foto: Frank Pedersen.

Kirkerne

Udover de nævnte udsmykninger til kirkerne i Kvong og Rø har Julie Høm fremstillet store gulvvaser til Aakirke i 1973 og 1988 samt altervaser til kirkerne i Rønne og Gudhjem i 1983 og 1993. Dertil kommer formgivning af en messehagel til Rønne Kirke i 1991.

Men også på et andet område har Julie Høm sat sine spor i en halv snes kirker, nemlig med udsmykning af orgler, og hun er så vidt vides den eneste i landet, der har foretaget sådanne udsmykninger. Orglerne er nærmest at ligne med store skulpturer i kirkerummet og de varierer i størrelse efter kirkerummet og kan bestå af flere tusinde piber i forskellige materialer og størrelser op til 6 meter i højden og med en diameter på en halv meter. Opgaven har været at dekorere facadepiberne, der - på de orgler Julie Høm har dekoreret - er udført af kobber og udsmykket med ornamenter i 22 karat bladguld. Som tiden går angribes kobberet af luftens ilt og mørkner, og dermed vil guldornamenterne træde stadig tydeligere frem. De udførte ornamenter er primært baseret på geometriske former.

Det begyndte med orglet i Helsingborg Kirke i Sverige så tidligt som i 1968. Efterfølgende kom turen til domkirkerne i Helsingør og Lund i Sverige, og også orglerne i kirker i Aalborg, Gudhjem, Voldby, Nyborg, Ringsted og Haslev har Julie Høm dekoreret. I 1993 bestilte Ny Carlsbergfondet en udsmykning af orglet i brygger Jakobsens kirke, Jesuskirken, i Valby og den indtil videre sidste udsmykningsopgave af denne karakter fandt sted i 2001 i Sct. Gertrud kirken i Grenå, hvor arkitekten Alan Havsteen-Mikkelsen tegnede det nye orgel i forbindelse med en omfattende restaurering af kirken.

Skulpturerne

Allerede på udstillingen i 1969 præsenterede Julie Høm en lille, 14 cm høj, friskulptur af en gærdesmutte, som blev købt af Bornholms Museum. Om denne og senere fugleskulpturer skriver Lars Serena i sin „Guide til kunst i bornholmske museer", at de er formet i et groft, kornet ler med begitninger hvor formen ikke efterligner fjerdragt, „men med artistisk kunnen vedkender sig materialets udtryksfulde stoflighed".

Går man en tur gennem Gudhjem og Melsted støder man overalt på spor efter Julie Høm i form af husnumre, der er udformet som små relieffer, der udover selve husnumret indeholder en dekoration. Flere steder støder man også på større udendørs relieffer, f.eks. i en portåbning i Brøddegade overfor Jantzens Hotel.

I Åbogade, hvor der tidligere var en antikvitetshandel, er de to murede søjler ved indgangen forsynet med skulpturer af et edderfuglepar, som er et af byens mest yndede motiver for turisternes kameraer. Skulpturerne er udført i stentøj i 1968/69 og hun-

I efterårsferien 1970 udstillede Julie Høm, hendes mand Bo Kristiansen og hendes mor Lisbeth Munch-Petersen hos Kent Jensen i Skolegade i Gudhjem. Foto: Ruben Jensen.

Et eksempel på et af Julie Høms seneste arbejder er denne skål fra 2008, hvor hun har eksperimenteret med en helt ny form for dekoration. Højde 17 cm og diameter 28 cm. Foto: Mogens Lau.

fuglen er udført af Julie Høm mens hannen er udført af Bo Kristiansen.

Efter i en årrække at have udført mindre skulpturer af dyr og fugle, udførte hun i 1992 en skulptur med større fugle til Borreby Slot ved Skelskør og året efter til Kragerupgård ved Slagelse. De var dog, hvad størrelsen angår, for intet at regne mod den bestilling hun fik omkring årtusindskiftet på en over 2 meter høj skulptur af en vildgås, der skulle opstilles ved Bispebjerg Terasser i Københavns Nordvestkvarter ved Grundtvigskirken og med Utterslev Mose som genbo.

Denne bestillingsopgave bød på tekniske udfordringer af en helt anden karakter end det almindelige arbejde med keramikken. Det normale havde været, at modellere en fugl i fuld størrelse i ler. På basis af denne skulle der laves en form, hvorefter skulpturen skulle støbes i beton. Julie Høm havde imidlertid kendskab til en særlig bornholmsk beton, og i samarbejde med PL-beton i Muleby fandt man en mere hensigtsmæssig løsning på problemet, baseret på den af virksomheden udviklede fiberbeton, der anvendes til opgaver, hvor æstetikken er i højsædet.

På basis af et stålskelet forsynet med påhæftet trådnet dannes skulpturens grundform som derefter påsprøjtes et lag fiberbeton, der er et utrolig stærkt materiale, der ikke er fugtabsorberende. Denne råskulptur med en vægt over 1 tons, blev efter en afhærdningsperiode flyttet til Julie Høms gårdsplads, hvor hun kunne gå igang med at give skulpturen den endelige udformning med en kombination af overflader bestående af forskelligfarvet puds og overflader belagt med små stentøjskakler i forskellige farver, størrelser og overfladekarakterer, som hun forinden havde fremstillet i sit værksted. Alle anvendte materialer - metal, cement, kakkellim, fugemasse m.m. - var i forvejen testet for temperatur- og trykpåvirkninger, samt for modstandsdygtighed over for fugt.

Da skulpturen var færdig og klar til afrejse til sin blivende plads i København, blev den i en kortere periode opstillet foran Gudhjem Museum til stor glæde for museets gæster og andre, der lagde vejen forbi. Og da den forsvandt i efteråret 2004 efterlod den et stort tomrum foran Gudhjem Museum.

Bestyrelsen for Gudhjem By-og Mindeforening besluttede derfor at arbejde for, at der kunne skabes en skulptur af tilsvarende størrelse til permanent opstilling ved museet. Det første problem var selvfølgelig, om Julie Høm ville være villig til endnu engang at give sig i kast med et så stort projekt. Men alt faldt på plads, og efter et års pause gik hun igang med forberedelserne til den nye skulptur. Det var et ønske fra foreningen, at motivet for skulpturen skulle være en Åbo (edderfugl), der på det nærmeste er områdets „nationalfugl".

Efter en række skitser og modeller i stentøj, valgte bestyrelsen den model, der skulle danne udgangspunkt for skulpturen. Den blev udført i størrelsesforholdet 1:5 og var Julie Høms trofaste følgesvend i de år, der blev arbejdet på skulpturen. På basis af de indvundne erfaringer med „Vildgåsen" endte råfuglen på hendes gårdsplads i efteråret 2007, og i løbet af foråret 2008 blev den modelleret færdig med puds og beklædning af stentøjskakler. Den blev indviet i forbindelse med markeringen af foreningens 40-års jubilæum den 10. september 2008.

Artiklens forfatter havde den glæde at være med i processen fra den spæde start, og især den sidste del bød på

To karakteristiske arbejder af Julie Høm fra 2009. Lågkrukken er 23 cm høj og 10 cm bred, mens skålen er 19 cm høj og har en diameter på 20 cm. Foto: Mogens Lau

nervepirrende oplevelser. Når jeg på mine ture lagde ruten om ad Holkadalen kunne jeg på lang afstand fornemme, om arbejdet skred fremad, eller om der var problemer. Hvis der var stille, var det gode tegn, men hvis jeg hørte en iltert hakkende hammer var jeg klar over, at de sidste dages arbejde ikke havde fundet nåde for kunstnerens blik, og at dele af de pudsede områder eller påsatte kakler måtte lade livet for nye forsøg. Nu er Åboen så landet foran Gudhjem Museum, og mange forbipasserende må hen og lade hånden glide beundrende ned over dette nye vartegn for Gudhjem.

Hædersbevisninger og udstillinger

Allerede i 1965 modtog hun Hirschsprungs Legat. Det blev fulgt op af Statens Kunstfond i 1969 og 1975 og af Hofjuveler Michaelsens Legat i 1977. Ole Haslunds Legat fulgte i 1980 og 3 gang har hun modtaget hædersbevisninger fra Danmarks Nationalbanks Jubilæumsfond.

Det er en nærmest uoverkommelig opgave at opremse alle de udstillinger i ind-og udland, som Julie Høm gennem årene har deltaget i; men ud over talrige udstillinger i Danmark er det blevet til udstillinger i Sverige, Færøerne, Tyskland, Frankrig, Schweitz, Joguslavien, Letland, Polen, USA og Skotland.

Hun er repræsenteret i utallige samlinger rundt om i verden. I Danmark på Kunstindustrimuseet, Trapholt, Roskilde, keramikmuseet Grimmerhus og de bornholmske museer og på 4 museer i Sverige, 3 i Tyskland, i USA samt på Cuba og i Estland.

Julie Høm har et særligt forhold til Gudhjem Museum. Det var hendes forældre, der var blandt initiativtagerne og meget aktive da det i år for 40 år siden lykkedes at skaffe midler til købet af den gamle stationsbygning i Gudhjem og indrette den til museum med fokus på områdets historie.

Julie Høm har da også følt en ganske særlig tilknytning til Gudhjem Museum og været en flittig udstiller gennem årene, og da man i 2001 etablerede udstillingssamarbejdet „Holkahesten" bestående af en gruppe af de bedste bornholmske samtidskunstnere inden for maleri, skulptur og kunsthåndværk, var initiativtagerne Inge Lise Westman, Julie Høm og hendes mand Peter Tiemroth, og Inge Lise Westman og Julie Høm indtog deres helt naturlige plads i gruppen.

Siden årtusindskiftet har hun tillige sammen med artiklens forfatter forestået såvel planlægningen af som det praktiske arbejde i forbindelse med udstillingsvirksomheden på Gudhjem Museum.

„Hendes stentøj karakteriseres af samspillet mellem den nøgne skærv og felter af begitninger og glasur i matte, halvmatte og blanke flader, som struktureres af indridsede, fine streger, ofte med indlagt glasur. I de store vægrelieffer kommer denne syntese af teknik og naturinspiration særligt frem, hvor en smuk helhedsvirkning udspringer af den lette, frodigt groende streg og de raffinerede overfladestrukturer." Således afsluttes artiklen i Weilbachs Kunstnerleksikon om Julie Høm.

Om „SKJALM HVIDE" *og overlastning*

I min bog „Svaneke - Handel - Søfart - Skibsbygning", der udkom i år 2000 betegnede jeg barkskibet „SVANEN" som „det største og smukkeste skib" Svaneke sendte ud på verdenshavene. Det var i 1858.
Ti år senere (1868) byggede Henrik Hansen (1819-91) et skib, der i skønhed kunne måle sig med „SVANEN". Det fik navnet „SKJALM HVIDE", da det løb af stabelen i Svaneke den 9. juli 1868. Det var brødrene Mogens, Christian og Hans Smidt i Svaneke, der havde bestilt skibet bygget til den lukrative frugtfart fra Middelhavet.

Af Poul M. Sonne

Mogens Smidt, købmand, skibsreder og konsul (1833-1910).

Familien Smidt boede i Svaneke siden Mogens Madsen Smidt (1795-1872) kom hertil fra Gudhjem i 1821. Han ernærede sig som kvaseskipper (kvase: Et skib til transport af levende fisk. Lastrummet står gennem huller i skibsbunden i forbindelse med søen) og åbnede siden en købmandsforretning i kælderen i huset Kirkebakken 6, hvor han boede med sin hustru Ane Dorthea. Hun var datter af skomager Christian Mossin i Svaneke.

Af børn fik de først Karen Kjerstine (1824) dernæst sønnerne Hans Larsen (1826), Christian Mossin (1829) og Mogens (1833).

Poul Jensen Blem (1802-76) byggede til familien Smidt jagterne „Snap Op" (1840), „Nøjagtsomhed" (1844), „Sarpen" (1846) og „Karen Line" (1848).

I 1852 solgte Jens Müller Nansen (1796-1864) sit værft til Henrik Hansen (1819-1891), som straks byggede sin første jagt „Sutjes" til familien Smidt. Poul Jensen Blem byggede ligeledes i 1852 jagten „Castor" til familien Smidt. Dernæst fulgte syv jagter fra Henrik Hansens værft indtil 1865, hvor han begyndte at bygge større skibe med skonnerten „Svaneke" som den første. Hun løb af stabelen den 9. november 1865.

I 1867 lagde man kølen til en frugtfarer på 71 commercelæster. En commercelæst svarer til 2600 kilogram. I årene frem til 1873 byggede Henrik Hansen 13 skibe til familien Smidt i Svaneke.

Mogens Smidt (1833-1910) var en rigtig entreprenør. Foruden at tage sig af skibene med administration, kor-

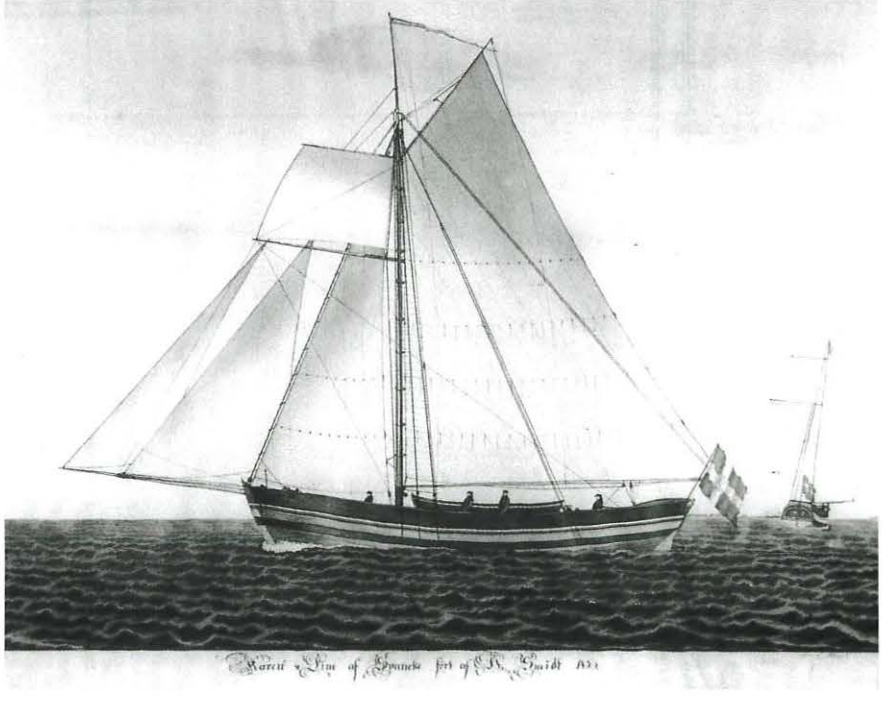

Disse jagttyper ejede familien Smidt 14 stykker af. Her ses „Karen Line" ført af Hans Larsen Smidt fra 1848-54.

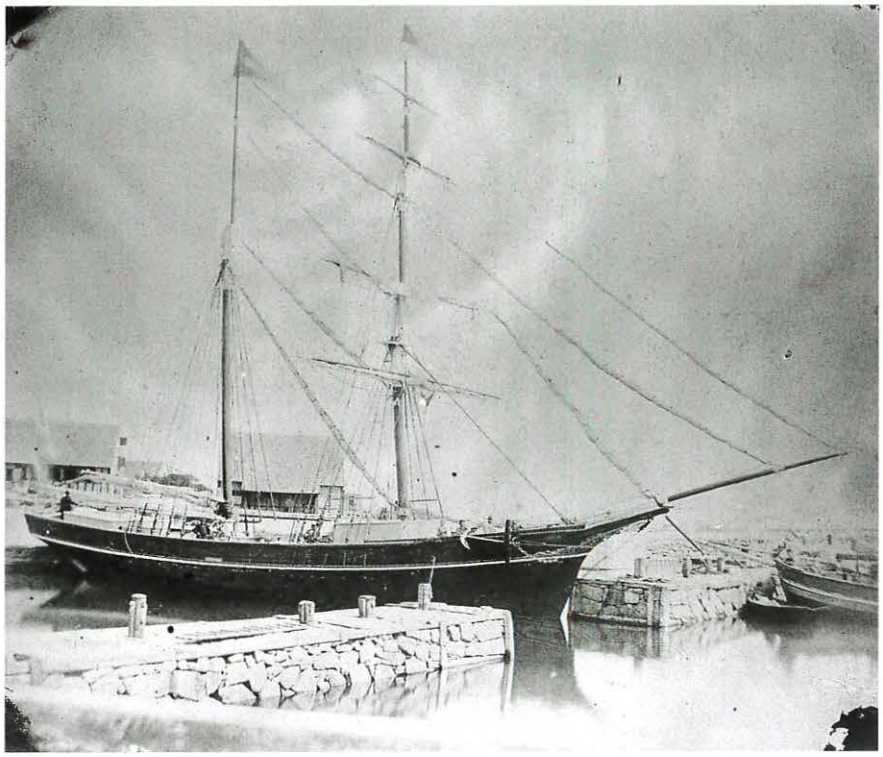

„Skjalm Hvide" som nybygning i Svaneke havn. Skibet afsejlede den 6. oktober 1868 i ballast til Danzig i Polen.

respondance, vedligeholdelse m.m. fik han også tid til at oprette sildesalterier i Svaneke, Bølshavn, Listed, Årsdale og Snogebæk i 1870. Han eksporterede saltede sild til egne pakhuse i Warszawa og Breslau i Polen. Desuden var han i 25 år tysk konsul. Han sad i Svaneke byråd i 24 år. Han var branddirektør, strandingskommissær, medlem af havneudvalget i 40 år, formand for skoleudvalget, medstifter af „Østbornholmske Dampskibsselskab", amtsrådsmedlem og medstifter af Sparekassen for Svaneke og Omegn.

Broderen Christian Smidt dør tidligt i en alder af 39 år. Det var et stort tab for Mogens. Christian Smidt omtales som en dygtig sømand og for sit gode humør. Mogens mister også sin ældste broder Hans, som drukner ud for Svaneke havn den 3. oktober 1887. Han var ude at røgte åletæller fra en jolle, som knustes på klipperne ved opfriskende østlig vind.

I 1906 overdrog Mogens Smidt sin forretning til sin søn Christian Smidt.

Mogens Smidts hustru Oliva (født Fuglsang i Rønne) fødte ham tre børn og døde samme år som han selv i 1910, hvor Svaneke mistede en af sine store sønner.

Mogens Smidt var afholdt i Svaneke, og han betød meget for sin bys udvikling. Hans hjælp til fiskerne under stormfloden i 1872 fik dem til at skrive et taknemmeligt læserbrev i Bornholms Avis. Når hans skibe gik tabt, påtog han sig ansvaret som værge for de efterladte koner og børn.

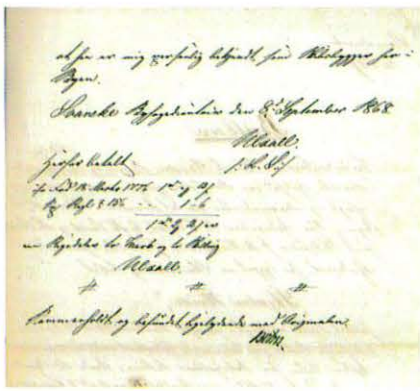

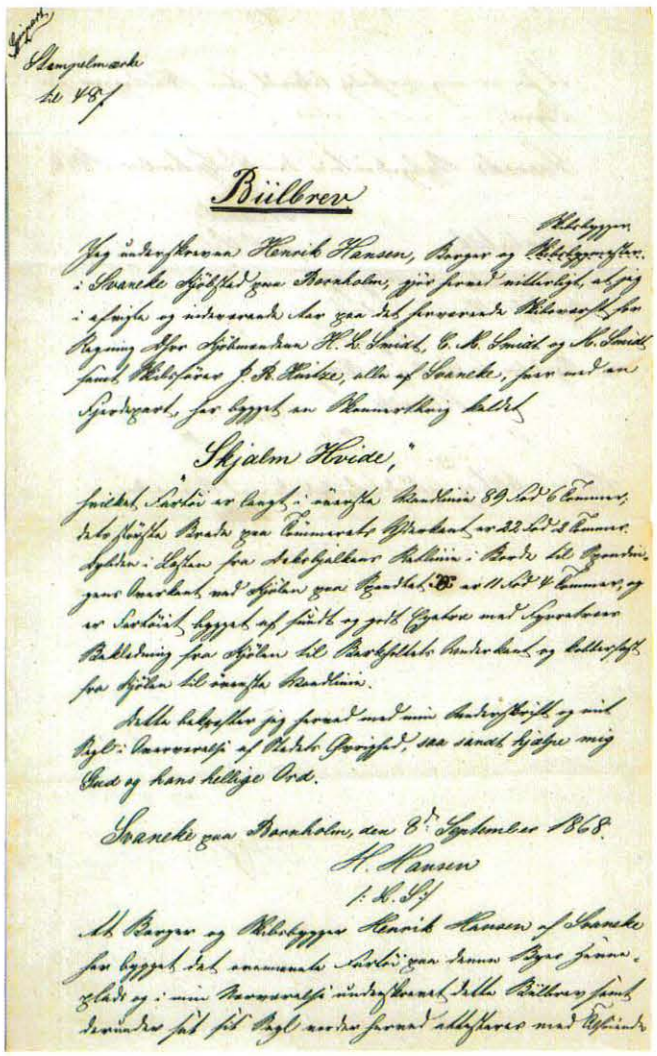

Bilbrev

Skjalm Hvide

Svaneke paa Bornholm, den 8. September 1868.

H. Hansen

„Skjalm Hvide"s bilbrev hvori Henrik Hansen bekræfter, at han har bygget hende med Guds hjælp.

Jens Rasmussen Hintze (1830-72) som førte og forliste med skibet i 1872.

Skibet „Skjalm Hvide"

Fra bilbrevet dateret Svaneke den 8. september 1868 ses dets mål, at „Fartøjet er langt i øverste Vandlinie 89 Fod 6 Tommer, dets største Bredde paa Tømmerets Yderkant er 22 Fod 2 Tommer, Dybden i Lasten fra Dæksbjælkens retlinie i Borde til Spundingens Overkant ved Kølen paa Middelspant er 11 Fod 4 Tommer, og Fartøjet er bygget af sundt og godt Egetræ med Fyrretræs Beklædning fra Kølen til Barkholtets Underkant og kobberfast fra Kølen til øverste Vandlinie".

„Skjalm Hvide" blev bygget på havnepladsen neden for „Siemsens Gaard". Det tog 8 måneder og hun kostede 19.600 rigsdaler at bygge.

Bornholms Tidende skriver den 11. juli 1868: „Den for det driftige Firma, Brødrene Smidts Regning i det sidste Aar her i Byen (Svaneke) byggede Skonnertbrig, løb igaar af Stabelen (det var i forgårs (P.M.S.) i overværelse af en stor skare Mennesker fra By og Land. Skibet, der efter kyndiges Mening skal være et hurtigtsejlende og i det hele taget et smukt og velbygget Fartøj, som gør Rederiet en stor Ære, og er 70 Læster drægtig, erholdt det ærværdige gamle danske Navn „Skjalm Hvide". Om Aftenen holdes et splendid Tømmergilde, hvortil omtrent 250 Personer af forskellige Samfundsklasser vare indbudne, og hvor der herskede en jævn, ligefrem og utvungen Tone, indtil hen paa Natten, da man skiltes ad".

„Skjalm Hvide" fik navn efter en dansk stormand, der deltog i slaget ved Nisaa i 1062 og under Oluf Hunger foretog et krigstogt mod venderne til hævn for sin broder Avtes drab. Skjalm Hvide havde store besiddelser på Sjælland og stod så højt i Erik Ejegods gunst, at han ved sin pilgrimsfærd i 1102 efterlod sin lille søn Knud til opfostring hos ham. Skjalm Hvide blev stamfader til en af de mest berømte adelslægter i middelalderen (Absalon, Esbern Snare, Anders Sunesen, Marsk Stig Andersen o.a.).

Skibsføreren

Jens Rasmussen Hintze (1830-72), der blev fører af „Skjalm Hvide" blev født i Svaneke den 27. august 1830 og blev døbt i Svaneke kirke den 12. september 1830. Han var søn af fisker Jens Rasmussen Hintze og hustru Karen Kirstine Mossin. Ved sønnens dåb var faderen død. Én af fadderne var Ane Dorthea Mossin, der var gift med skipper og købmand Mogens Madsen Smidt (1795-1872). Heraf følger, at skibsfører Jens Rasmussen Hintze og Mogens Smidt var fætre (far og søn har samme navn!).

Skibsfører Jens Rasmussen Hintze vokser op i Svaneke i den periode, hvor Peter F. Heering fik bygget sine skibe i Svaneke med skonnerten „Arnold" som det første i 1833. Med en far som fisker og al den aktivitet på Svaneke havn med skibsbygning er det ikke så mærkeligt, at Jens valgte livet til søs. Han tager sine nautiske eksaminer med karakteren „Beqvem" i Flensborg, som dengang var dansk. Der var kun to karakterer „Beqvem" eller „Ej Ubeqvem". Han bestod den 1. september 1855. Han får borgerbrev i Svaneke den 28. juni 1861, og den 20. juni 1862 gifter han sig med jomfru Cathrine Margrethe Petersen, datter af skomager Johan Christian Petersen, Svaneke. Cathrine (kaldet Trine) var født i Svaneke den 17. november 1839.

Vi kender ikke hans ungdomssejlads og møder ham første gang i 1861 som fører af en skonnert ved navn „Paca" hjemmehørende i København i et rederi ved navn E. E. Albertsen. I 1862 har han fået et andet af rederiets skibe ved navn „Phoenix" at føre og fra 1865 fører han samme rederis skonnert „Svava", der er på 100 commercelæster. Han sejler med disse skibe i europæisk fart og især med frugt fra Middelhavet til Østersøen.

I et brev fra sine to fætre Mogens og Christian Smidt i Svaneke dateret 31. januar 1868 står: „Allerhelst ønsker Vi om du vilde føre den". Det var skonnertbriggen „Skjalm Hvide", som da var under bygning i Svaneke der var tale om.

„Skjalm Hvide" løb som sagt af stablen den 9. juli 1868 og var klar til afgang fra Svaneke den 6. oktober 1868. Hun var blevet rigget som skonnertbrig - en type rigning, som også benævntes brigantine. Der mønstres fuld besætning den 1. oktober 1868 i Svaneke. Ved afsejlingen havde Jens R. Hintze Morten Peter Hansen (1838-1912) med sig som styrmand, som fik 30 rigsdaler om måneden i hyre. Matros Niels Peter Weideman (født 1845 i Svaneke) fik 20 rigsdaler. Letmatros Peter Chr. Jensen (født 1850 i Svaneke) fik 16 rigsdaler. Letmatros Andreas August Nielsen (født 1848 i Rønne) fik 16 rigsdaler. Ungmand Peter Andreas Larsen (født 1851 i Svaneke) fik 12 rigsdaler og endelig fik dæksdreng Hans Frederik Bohn (født 1853 i Svaneke) 4 rigsdaler.

Rejserne

Med skibet forsikret for 20.000 rigsdaler i Bornholms Søe-Assurance Forening sejles fra Svaneke den 6. oktober 1868 medbringende 50 tønder saltede sild til Danzig i Polen. Her lastedes hvede til Belfast i Irland. I et brev dateret 29. november 1868 skriver Jens R. Hintze til sin ærede fætter i Svaneke, at „jeg blev udlosset den

Svaneke havn, byens livsnerve var i 1800-tallet præget af fiskeri og sejlskibsfart på alverdens have, og kendt for sit skibsbyggeri.

24. med 991,412 Quarter Hvede" svarende til knap 216 tons (1 Quarter hvede = 217,728 kg). Da skibet lastede 71 commercelæster = 184 tons var det altså tale om 216-184 = 32 tons overlast på jomfrurejsen. Om rederen var begejstret eller bekymret, ved vi ikke. I en oversigt fra familien Smidts arkiver står der dog om den første rejse (hvede Danzig-Belfast): „Meget svært lastet, dybgang 11 fod 11 tommer agter, 11 fod 2 tommer forude. Fragt £ 210 16 sh. Den dybe lastning på turen til Belfast har medført, at mandskabet oftest gik med støvlerne fulde af vand og undertiden i vand til livet".

Jens R. Hintze ejede en fjerdepart i skibet. Han var som sagt fætter til brødrene - og de andre medejere - Mogens, Christian Mossin og Hans Larsen Smidt. I fire år fører han sine fætres og sit eget skib „Skjalm Hvide". Det blev bygget til den lukrative fart med frugt fra Middelhavet til Østersøen, oftest til St. Petersborg. I 37 bevarede breve fra Jens R. Hintze til sin (som han skriver) ærede fætter Mogens Smidt i Svaneke, lærer vi skibsføreren at kende. Dog skriver han meget lidt om sit skib. Han nævner aldrig noget om mandskabet og kun få af de mange storme, skibet må have været igennem. Brevene beskæftiger sig mest med hvilke ladninger, der er at få, og hvad fragten er. Som medejer kan han selv slutte ladninger til skibet, hvad han ofte gør, blandt andet den ladning, der bliver hans skæbne. Hvad Mogens Smidt skriver til ham, ved vi desværre ikke. Hintze fortsætter med at overlaste skibet, når lejlighed byder sig. Først lærer han Nordatlanten at kende på en rejse fra Malaga til Baltimore i efteråret 1870. I et brev dateret 17. oktober 1870 fra Baltimore skriver Jens R. Hintze til Mogens Smidt således:

„Jeg sejlede (ikke „vi sejlede" (P.M.S.) fra Malaga om Natten imellem 15. og 16. eller rettere 16. September om Morgenen, passerede Gibraltar den 17. Eftermiddag og den Østligste af Azorerne (St. Maria) den 25. med godt Vejr og variable Vinde indtil den 6. og 7. Oktober, hvor vi havde en meget haard Storm fra NØ. Den 8. blev Vejret bedre indtil den 12., da fik vi en Orkanagtig Storm fra Syd. Den begyndte om Morgenen Kl. 8 og var i sin fulde Kraft til Kl.4, da det blev med én Gang dødstille. Sålænge det blæste var der intet i Vejen, vi fik ikke Tanke af Sø over, men da det blev stille, at Skibet nu kunde løbe bort for Søen, fik vi flere Søer over, hvorimellem var én som brækkede over Hækken, splintrede den ene Kahytsdør og fyldte Kahytten med Vand. Det var just ikke det interessanteste Syn efter min Køretur nemlig fra Storskøderne og hen til Stormasten, som var det Sted, jeg først fik Hovedet oven Vand igen, og efter at have stødt mit venstre Knæ temmelig slemt, kom jeg hen til Kahytten og saa Proviant, Bøger, Søkort, Sofapuder, Støvler og andre Genstande svømme om hinanden. Vi kom selvfølgelig snart hele Besætningen i gang med at pøse Vandet op, og Kl. 6 var vi

„Skjalm Hvide" under sejl med vulkanen Vesuv i baggrunden. Ukendt maler.

færdige dermed. Efter 31 Dages Rejse fra Malaga ankom vi til Baltimore".

Sådan kunne skibet klare en orkan, når det var let lastet med frugt (= appelsiner i kasser)!

Den 27. okt. 1870 skriver han: „Jeg har indlastet 900 Quarter og bestemt til Cork (Irland) for Ordre." (1 quarter = 217.728 kg. 900 quarter = 196 tons. Altså 11 tons overlast efterårsdag i Nordatlanten. Nu beder han Gud om hjælp!):" Haabende Gud vil skænke mig en hurtig og lykkelig Rejse herfra til mit Bestemmelsessted". Det vil Gud denne gang, for han ankommer til Montrose (Skotland) den 12. december 1870.

Jens Rasmussen Hintze sejler videre, men han respekterer stadig ikke havet. Han fortsætter med at overlaste sit skib. I et brev hjem dat. 23. maj 1871 skriver han: „Vi skal have 6 Læster Potaske og 74 Læster Hamp og Rest Fjer til Kjøbenhavn". I brev fra St. Petersborg dat. 13. juni 1871 skriver han: „Jeg har nu min Last inde, ialt 108 Læster hvoraf 3 Læster Kahyttelast, vi har saaledes lastet 6 Læster mere dette end forrige Aar". Vi erindrer os, at „Skjalm Hvide" fra bygmesterens side var beregnet til at laste 71 commercelæster. Altså en overlast på ikke mindre end 37 læster, hvilket svarer til 96 tons - næsten 50 % overlast!

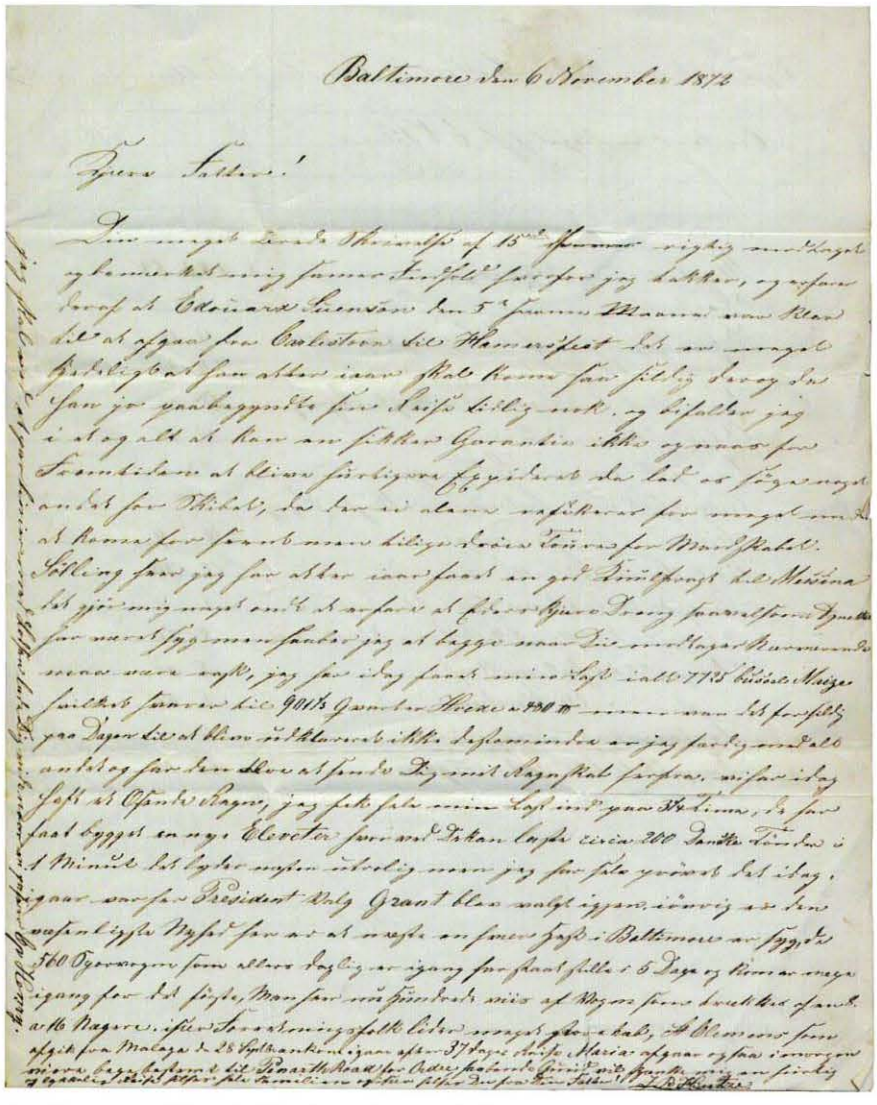

Jens Rasmussen Hintze's sidste brev til sin ærede fætter. Bemærk at negre i 1872 var sat til at trække sporvognene, da hestene var syge. Nu i 2009 har Amerika fået en sort præsident.

I et brev af 1. maj 1872 spørger Mogens Smidt sin fætter Jens R. Hintze om han mener „Edouard Suenson" kan gøre en amerikarejse og Hintze svarer: „Jeg vil ikke undlade paa det bestemteste at fraraade det, da Skibet er for lille til den Fart især Efteraarstid". Respekten for Nordatlanten er genoprettet. Det er ikke tilfældet, når det gælder overlastning. I brev dat. 16. maj 1872 fra St. Petersborg skriver Jens R. Hintze: „Ved nærværende har jeg den ære at lade Dig (Mogens Smidt) vide, at jeg igaar aftes fik min Last i Skibet i alt ca. 111 Læster bestaaende af Potaske, Hamp, Fjer, Sejldug og 3½ Læst Tovværk, sidstnævnte Artikel til Hr. Rønne paa Christiansø". Videre skriver han: „Dine Sager er ej iberegnet i de 111 Læster, men jeg har 3 Læster Fjer i Kahytten". Er han mon bekymret? Brevet slutter: „Haabende Gud vil skænke mig en hurtig og lykkelig Rejse hilses hele Familien og især være Du hilset fra Din Fætter J. R. Hintze".

I Malaga den 22. august 1872 slutter Jens R. Hintze „Skjalm Hvide" for en frugtlast til Baltimore. Han skriver: „Det er, som jeg mundtligt har sagt, ej med stor Lyst, jeg gaar paa den Tur, men alt andet som er i Markedet er udsolgt og saaledes intet andet Valg, naar der skal Tanke at tjenes lidt".

Den 23. oktober 1872 går der telegram fra Baltimore til Smidt i Svaneke: „Arrived safely, chartered seven three Bristol Chanel. Hintze". I et efterfølgende brev dat. 26. okt. 1872 skriver han: „Jeg har sluttet Last til Bristol Canalen til 7/3 pr. Quarter Hvede eller Majs, det er nemlig at forstaa 7 shilling 3 pence pr. Quarter til Penarth Road (Cardiff) for Ordre at losse i en Havn i Bristol Canal og 7/6 dersom Skibet kommer op til Gloucester (Bristol kanalen)".

Om rejsen fra Malaga til Baltimore skriver han: „Jeg afsejlede først fra Malaga den 21. om Morgenen, da vi ej kunde komme ud Dagen i forvejen. Den 22. om Aftenen passerede vi Gibraltar i Forening med „Maria" og „Nadinka" som kom under Sejl en Time før os. Rejsen har været afvekslende, noget uroligt Vejr, men meste Tiden godt. Nogen ordentlig Storm har vi ikke haft paa hele Rejsen, det vil sige overfundig (= meget godt). Ved Azorerne var jeg atter sammen med „Maria". „Nadinka" var jeg sam-

Maleri fra Nordatlanten. Marstalsk Newfoundlandsskonnert møder passagerskibet „Lisutania" i Nordatlanten. Det var i disse omgivelser, at „Skjalm Hvide" forliste. Maleri af Arne Skottenborg Frederiksen. Maleriet er på Marstal Søfartsmuseum.

men med 15 Sømil udenfor Indsejlingen til Baltimore Bay, og fik vi samtidig Lods ved Cap Henry den 22. om Aftenen Kl. 9, men her paa Floden har vi haft meget daarligt Vejr. Regn og Storm og kneb det for „Skjalm Hvide" at holde „Maria" Stangen, men det gik dog. Vi ankom her ved Quarantinen 10 min. før ham, saa du kan deraf se min Ven, at det har knebet, men „Skjalm Hvide" har klaret sig bedre med „Maria" end jeg havde turdet haabe".

Så skriver Jens Rasmussen Hintze sit sidste brev til sin kære fætter i Svaneke. Brevet er dateret den 6. november 1872: "Jeg har i Dag faaet min Last i alt 7725 Bushel Majs", hvilket svarer til 901 1/3 Quarter Hvede, svarende til godt 196 tons. Altså 12 tons overlast. Da majs stuver 1.27 kubikmeter pr. ton og „Skjalm Hvide" rummer 402 kubikmeter har den frie overflade beløbet sig til 153 kubikmeter. Uden et langskibs kornskot gennem lastrummet er denne ladning faretruende, da den let forskubber sig ved slingerage. Om „Skjalm Hvide" havde kornskot, ved vi ikke. At han har haft ladningen i løs vægt, ved vi, da Hintze videre i brevet skriver: „Jeg fik hele min Last ind paa 3 1/4 Time; de har faaet bygget en ny Elevator, hvorved de kan laste 200 danske Tønder i et Minut. Det lyder næsten utroligt, men jeg har selv prøvet det i Dag. I gaar var her Præsidentvalg. Grant blev valgt igen, iøvrigt er den væsentligste Nyhed her, at meste enhver Hest i Baltimore er syg, da 560 Sporvogne, som ellers daglig er i Gang har staaet stille i 5 Dage og kommer næppe i gang her det første. Man ser nu Hundredevis af Vogne som trækkes af en 8 à 16 Negre; især Forretningsfolk lider meget store Tab. Haabende Gud skænke mig en hurtig og lykkelig Rejse hilses hele Familien og især hilses Du fra Din Fætter. J R Hintze".

Nu er der brug for Gud igen!! Vinter i Nordatlanten med et hårdt lastet „lille" skib er ingen spøg.

Fra konsul Mogens Smidts indberetning til toldvæsenet læser vi: „at der siden den 9. november f. Aar (1872) da foranførte Skib, ført af Kaptajn J. R. Hintze, forlod Cap Henry efter at være afgaaet fra Baltimore i Amerika Dagen forud - aldeles intet er hørt eller spurgt fra dette Skib eller sammes Fører, og maa derfor antages være forulykket totalt - gaaet under med Mand og Mus".

Hvad skete der? Den 13. november 1872 blev Østersøen ramt af en stormflod, der ødelagde bl.a. Svaneke havn. Måske var det forløberen for denne storm, „Skjalm Hvide" løb ind i fire dage før. Vi husker, at „Skjalm Hvide" i efteråret 1870 fik hele sin agterkahyt fyldt med vand fra en

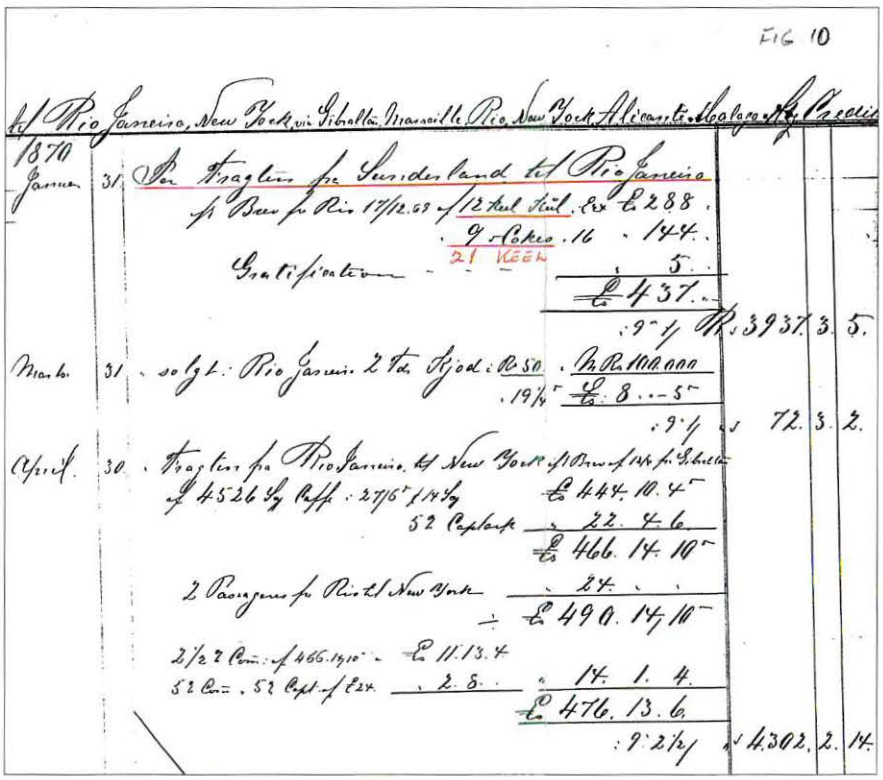

Fig 10

Dokument, der beviser „Svanen"s overlastning.

FRIBORDS- OG AMNINGSMÆRKER

A *Last- og trælastmærker for maskindrevet fartøj*
1 Dækslinie, fribordsdæk
2 Fribordsmærke, plimsollmærke. Bogstaverne angiver den klassende myndighed, her Lloyd's Register. Overkanten af den vandrette streg, som skærer cirklen, skal ligge i diameteren og i samme højde som linien S i fig. 3.
3 Lastmærke, som angiver, hvor dybt skibet må lastes afhængig af, hvilke farvande der skal besejles
Bogstaverne betyder:
TF Tropisk (ferskvand)
SF Sommer (ferskvand)
T Tropisk (saltvand)
S Sommer (saltvand)
W Vinter (saltvand)
WNA Vinter (Nordatlanten)
4 Trælastmærke. Skibe med trælast må lastes noget dybere. Bogstaverne har samme betydning som i fig. 3, idet der sættes et L (trælast) foran.

B *Lastmærke for sejlskibe*
1 Dækslinie, fribordsdæk
2 Fribordsmærke. Den vandrette linie angiver sommerlastvandlinien.
3 Lastmærke, hvor F betyder ferskvand og WNA vinter i Nordatlanten

C *Amningsmærker på stævnene*
Dybgangen afmærkes i engelske fod med romertal eller i centimeter med arabiske tal. Tegningen viser afmærkning i fod, idet hvert ciffer afsættes en halv fod højere, så at cifrenes underkant viser den givne dybgang. 1 viser dybgang 20 fod, 2 viser 20 fod og 6 tommer.

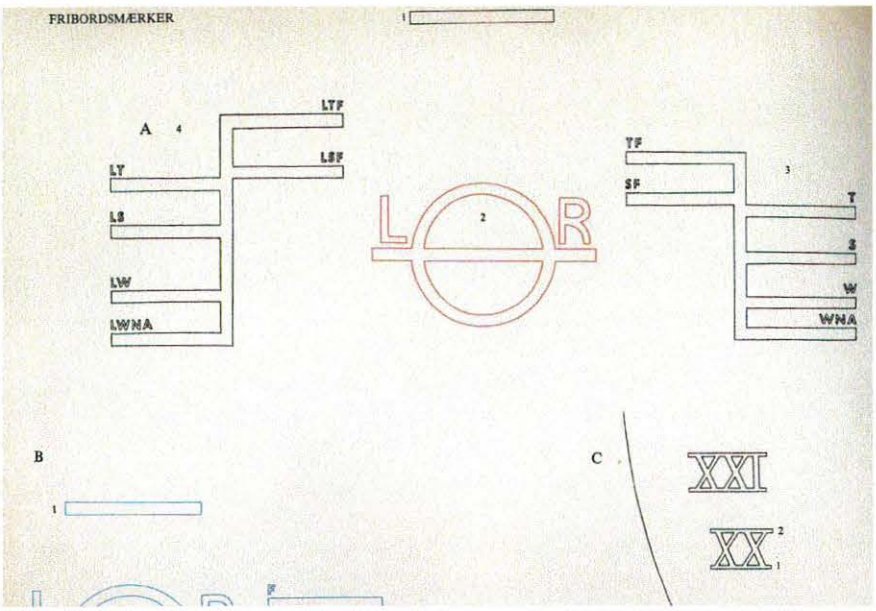

Lasteliniemærker. Tegning af Fribords- og Amningsmærker.

medløbende sø. Dengang var skibet let lastet med en ladning frugt og kunne bære en bordfyldning, og som kaptajn Hintze skrev: „Vi fik ikke Tanke af Sø over". Nu var skibet nedlastet (= overlastet) og en sådan bordfyldning agterfra, som måske efterfølges af flere, er katastrofal. Vi får det aldrig at vide.

Jens Rasmussen Hintze ejede en fjerdepart i skibet, så hans hustru Cathrine Margrethe fik udbetalt 5.000 rigsdaler. Der var ingen gæld i skibet, som havde tjent sig hjem på de fire år, den fik lov at leve.

I 1875 opførte Cathrine (Trine) Hintze et 6 fags hus, det nuværende Vestergade 29, Svaneke, men Jens fik hun ikke hjem og lille Johan på 3 år blev faderløs. Mogens Smidt påtog sig ansvaret som værge for drengen.

Til minde om Jens Rasmussen Hintze blev rederiets næste skib opkaldt efter ham. Skonnertbriggen „Jens Hintze" (1873) Bruttotonnage: 196.81, Nettotonnage: 187.20. Skibet blev bygget i Rønne af skibsbygmester G. N. Sandorff i 1873.

Jens Rasmussen Hintze var langt fra alene om at sejle på denne måde. For eks. skriver Jens R. Hintze i et brev fra St. Petersborg dat. 26. maj 1870: „Edouard Suenson" fik sin Last i Mandags. Efter Kaptajn Hansens Udsagn havde hun lastet 155½ Tons og laa 10 Fod For og Agter". „Edouard Suenson" havde en lasteevne (dødvægt) på 108 tons. Altså 47½ tons overlastet.

Endnu et skib skulle Mogens Smidt miste, nemlig skonnerten „Christian Smidt" (opkaldt efter hans broder Christian, som var død i 1869). Skibet var på rejse fra Newcastle, U.K. til Svaneke med kul. Skibet afsejlede fra Newcastle den 8. oktober 1875 og gik ned i Nordsøen. Om hun var overlastet, ved vi ikke.

Andre skibe overlastede også

I 1869 sejlede det i 1858 i Svaneke byggede barkskib „Svanen" en ladning kul og koks fra Sunderland i England til Rio de Janeiro i Brasilien. Skibets lasteevne var 135 commercelæster svarende til 351 tons. Skibet udlossede imidlertid 21 Keel svarende til 452 tons i Rio de Janeiro - altså en overlast på 101 tons.

Med på rejsen var Peter F. Heerings (rederen) svigersøn søløjtnant Adolph Müller, som var lidt syg i sindet, og man mente, at en sørejse ville gøre ham godt. Hans observationer vedrørende skibets overlastning kommer frem i et brev som skibets kaptajn C. W. Ebsen sender fra Rio de Janeiro den 20. november 1869 til Peter N. Heering (rederens søn).

Adolph Müller var klar over overlastningen allerede i Sunderland og efter fire dage i søen forlangte han, at blive sat i land på kysten af England. Kaptajn Ebsen skriver: „Da vi kom til Kysten af Portugal blev Vejret meget uroligt; der kom noget mere Vand paa Dækket. Lieutenant M. spurgte gjentagne Gange Styrmændene om ikke Skibet var læk, om det ikke var for dybt lastet, og om jeg ogsaa havde indført i Journalen den sande Dyb-

Note 1) Et system af streger malet midtskibs på skibssiden således, at overkanten af en streg angiver den dybest tilladte nedlastning i et for stregen gældende område: F. eks. VNA: Vintersejlads i det nordlige Atlanterhav.

gaaende o.s.v. Han udviste i det hele endeel Frygtsomhed. En Aften kom han hen til mig og forlangte, at jeg skulde sætte ham i Land paa Madeira for Skibet var synkelastet. Jeg svarte, at Skibet var dyblastet, men ikke synkelastet. At det flere Gange havde været dybere med Kul, Caffe og Salt, og at jeg vilde indestaa for hans Liv med mit eget". Efter en heldig rejse ankom „SVANEN" til Rio de Janeiro og herfra tog Müller tilbage til Europa med postdamper, hvad der jo ikke havde været meningen, da han gik til søs med „Svanen". Efter hjemkomsten blev han indlagt på St. Hans Hospital.

Storegade 2, Svaneke kaldet „Købmandsgaarden". Opført af Christian Mossin Smidt i 1857. Han boede her med sin hustru Oliva Marie (født Blem) til sin død i 1868. Derefter boede hans broder Mogens Smidt og hustru Oliva (født Fuglsang) her fra 1870 til 1911. Derefter hans søn konsul Christian Mossin Smidt og hustru Astrid fra 1911 til 1936, hvor Fridolf Christensen købte huset. Foto: Valdemar Myhre, Svaneke.

Om lasteliniemærkerne

I 1875 træder den mand ind på scenen, som skulle redde mange sømænd fra druknedøden og lidelser under sejladserne. Det var en engelsk politiker ved navn Samuel Plimsoll (1825-98). Han blev medlem af det engelske underhus fra 1868-80.

Samuel Plimsoll var en temmelig ubetydelig kulkøbmand og han må have set kulskibene forlade de engelske havne med dækket under vand og siden hørt om de mange forlis. Hans lidenskab var søfolkenes lidelser i, hvad han kaldte „ligkisteskibe", usødygtige eller overlastede skibe sendt til søs af skruppelløse ejere og kraftigt forsikrede. Han skrev en bog om det, og det lykkedes ham at få nedsat en kongelig kommission, og et lovforslag blev præsenteret for at bringe skibsrederne under kontrol, men før loven blev vedtaget annoncerede Disraeli, som da var premierminister, at regeringen havde besluttet at opgive den. Derved mistede Plimsoll sit temperament i Underhuset og kaldte medlemmerne for skurke og knyttede sin næve i ansigtet på formanden, og ved denne skandaløse gestus gjorde han mere for sømændene end han kunne have gjort med en livslang tålmodig argumentation. Han måtte undskylde, men den opstandelse han havde forårsaget bragte offentligheden over på hans side. Lovforslaget blev genoptaget og i 1876 blev loven vedtaget. Den gav magt til Board of Trade (Søfartsstyrelsen) til at kontrollere skibe og erklære dem usødygtige, og til at udstyre dem med lasteliniemærker, som lige siden har været kendt som Plimsollmærker.

Reglerne blev hurtigt indført i andre lande. Samuel Plimsolls initiativ gjorde, at antallet af forliste skibe faldt drastisk i de kommende år.

„Jens Hintze" lastede ca. 70 tons mere end „Skjalm Hvide" og klarede stormvejr i Nordatlanten. Hun afgik fra Baltimore i november 1874 (ligesom „Skjalm Hvide" to år før) med en last harpiks i tønder. Matros Th. Folkmann fra Rønne skriver i Rønne Søfarts Historie: „På Rejsen mødte vi meget haardt Vejr med Havet i vældigt Oprør og havde mange haarde Dravater med Brådsøer så høje og stejle, at vi tvivlede om, at vor lille haardtlastede Skonnert vilde klare Atlanterhavet."

„Jens Hintze" undgik forlis. Hun blev solgt til København i 1888 og omdøbtes til „Waterwitch". I 1897 blev hun solgt til Sverige og fik navnet „Sköldmön". I 1908 blev hun solgt til Danmark for 1100 kroner til ophugning. I et brev fra et familiemedlem står, at Mogens Smidt havde tårer i øjnene, da han afleverede skødet ved salget af „Jens Hintze". Måske har han tænkt på sin fætter Jens Rasmussen Hintze, der skrev hjem: „Det er ej med stor Lyst, jeg gaar paa den Tur".

Kilder:
David Howarth: Sovereign Of The Seas.
Poul M. Sonne:
Svaneke Handel - Søfart - Skibsbygning.
K. Thorsen: Rønne Søfarts Historie.
Familien Smidt's arkiv.
Byforeningen Svanekes Venners arkiv.
Peter N. Heerings familiebog.
Bornholms Museum.

Tak til:
Søren Lindgaard, Svaneke for korrekturlæsning og billeder.
Thomas Mogensen, Allerød for hjælp med forskning.
Byforeningen Svanekes Venner

BORNHOLMS Musikfestival i 40 år

Bornholms Musikfestival er Danmarks ældste i sin art.
Pastor Tage Rossel, Aakirkeby, var en af stifterne og formand 1969-1981.
Johs Nielsen, Pedersker, var formand 1982-1990. Mogens Rafn har været formand siden 1990.

Af Mogens Rafn

Berliner Streichquartett besøgte Bornholms Musikfestival mange gange i 70'erne og 80'erne. Her i 1984 med Toke Lund Christiansen. BMs billedsamling.

Den 14. januar 1969 meddelte et par præster og et par skolelærere i Bornholms Tidende, at man ville starte en musikfestival på Bornholm for at få koncerter af høj kvalitet til øen af hensyn til turisterne og til os selv. Præsterne var Tage Rossel, Åkirkeby, og Jørgen Fabricius, Rønne. Skolelærerne var Jens Juul Nielsen, Rønne Privatskole, Niels Mogensen, Rønne, samt rektor Bjørn Henriksen, Rønne Statsskole. Desuden var maleren Poul Stoltze fra starten kraftigt involveret i planerne.

Det erklærede formål med en musikfestival på Bornholm var, at øens indbyggere skulle have lejlighed til at stifte bekendtskab med musik af internationalt format og have et koncerttilbud af en kvalitet, man ikke var forvænt med, og som slet ikke kunne fås i vintersæsonen. Samtidig vil man støtte det bornholmske turisterhverv ved i lighed med udlandet at arrangere en festival, som direkte kunne inddrages i turistbrochurerne. Tidligere havde der været enkelte koncerter, men da de ikke blev annonceret nogen steder, var publikumstallet temmelig lavt. Festivalen lægger sig derimod fast på ganske bestemte dage inden for en fire ugers periode - selv i dag er koncertdagene de samme - nemlig mandag og torsdag. Egnede koncertlokaler fandtes ikke på øen, men man mente, at kirkerne var akustisk glimrende. Om økonomien blev det oplyst, at man arbejdede med et budget på 20.000 kr. Kulturministeriet havde lovet at bidrage med 5.000 kr.

I de følgende år frem til i dag har festivalen arrangeret 495 koncerter. Vi kender kun tilhørerantallet fra 1982 til 1987. I de år overværede 69.803 personer koncerterne, så et kvalificeret gæt vil være, at ca. 100.000 tilhørere gennem årene har fået en god musikalsk oplevelse i Bornholms Musikfestival.

Den begrænsede økonomi var nok årsag til, at man de første mange år havde forholdsvis mange fremragende ensembler fra østlandene, der på det tidspunkt langsomt var i gang med at åbne op for tilladelser til, at musikere kunne give koncerter i de vestlige lande. Det gjaldt f.eks. Prager Kammerstudio, Novak Kvartetten, Berliner Streichquartett og ikke mindst Janacek Kammerorkester. Men i programmerne optrådte også tidens bedste danske musikere, f.eks. Den danske Kvartet, Den danske Blæserkvintet, og i 1972 for første gang den da 13-årige Michala Sambleben (senere Petri), og året efter pianisten Elisabeth Westenholz.

En af koncerterne i 1975 kom til at danne skole. Det var en koncert, hvor man præsenterede musik af Ib Nørholm, den tids mest hotte navn inden for dansk musiks avantgarde. De medvirkende ved denne koncert var Edith Guillaume, Elisabeth Westenholz, Ingolf Olsen og Henrik Svitzer. Man præsenterede komponisten (eller han præsenterede sig selv), lod ham fastsætte programmet, som helt eller delvis kunne bestå af hans egen musik, og så var det i øvrigt ham, der

bestemte, hvem der skulle medvirke. Det er, hvad vi kalder komponistaftener, andre kalder det portrætkoncerter. Gennem årene er en lang række komponister blevet præsenteret på denne måde. Uden at prale kan man vel sige, at alle betydelige danske komponister har været en tur på Bornholm for at blive præsenteret for det lokale publikum. De har oven i købet været glade for det. Kongerækken ser således ud:

I mange år afholdes en koncert i forbindelse med Bornholms Musikfestivals Venners generalforsamling. I 1988 var det med „Festivalkoret", et til lejligheden sammensat kor bestående af sangere fra de bornholmske kor. Her Rønne Statsskoles festsal. BMs billedsamling.

Komponistaftener:

Ib Nørholm	1975
Gunnar Berg	1978
Yngve Jan Trede	1979
Axel Borup-Jørgensen	1980
Herman D. Koppel	1981
Pelle Gudmundsen-Holmgreen	1982
Leif Thyboe	1983
Per Nørgård	1987
Vagn Holmboe	1988
Poul Ruders	1989
Robert Simpson	1990
Asger Lund Christiansen	1990
Hans Abrahamsen	1991
Niels Viggo Bentzon	1992
Mindaugas Urbaitis	1993
Niels Rosing-Schow	1994
Arne Nordheim	1995
Tage Nielsen	1997
Bent Sørensen	1998
Karl Aage Rasmussen	1999
Anders Nordentoft	2000
Mogens Christensen	2001
Bent Lorentzen	2002
Hans-Henrik Nordstrøm	2003
Andy Pape	2004
Thomas Agerfeldt Olesen	2005
Peter Bruun	2006
Svend Hvidtfelt Nielsen	2007
Karsten Fundal	2008
Anders Brødsgaard	2009

Kirsten Egelund og fløjtenisten Henrik Svitzer. BMs billedsamling.

I 1978 kunne man afholde den 10. musikfestival. Det skete med en vis stil. Programmet indledtes med en hilsen fra kulturminister Niels Matthiasen, og samtidig kunne man stolt bekendtgøre:

„Det har, i de år Bornholms Musikfestival har eksisteret, været et savn ikke at have et flygel til rådighed. Dette savn er nu afhjulpet, idet vi, takket være tilskud fra kulturministeriet, Carlsbergfondet og Sparekassen Bornholm samt et opsparet flygelfond i 1977 har kunnet købe et Steinway D-211. Bornholms Musik-Forening har ydet sit bidrag, idet foreningens flygel er indgået i handelen. Vi takker alle, der har bidraget til opfyldelsen af det længe nærede ønske og glæder os til at kunne udnytte det til gavn for det bornholmske musikliv."

Samme år fandt den anden komponistaften sted. Det var med Gunnar Berg (1909-89), som har en særlig tilknytning til Bornholm. Han var født i Schweiz og ville næste år være blevet 100 år. Hans far, Sigvard Berg (1854-1914), var ingeniør og ejede 1876-80 et stedbrud og granithuggeri ved Al-

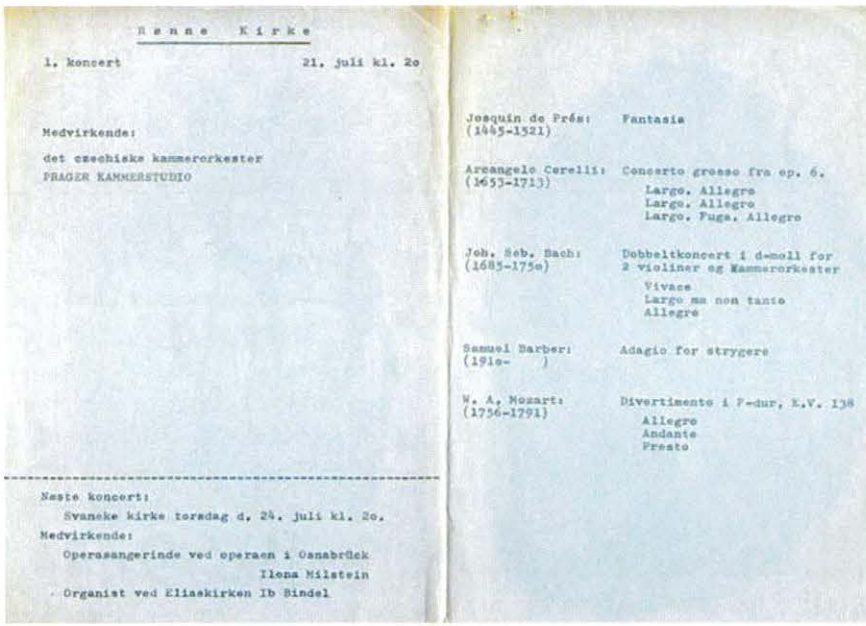

Rønne Kirke

1. koncert 21. juli kl. 20

Medvirkende:

det czechiske kammerorkester
PRAGER KAMMERSTUDIO

Josquin de Prés: (1445-1521) — Fantasia

Arcangelo Corelli: (1653-1713) — Concerto grosso fra op. 6.
Largo. Allegro
Largo. Allegro
Largo. Fuga. Allegro

Joh. Seb. Bach: (1685-1750) — Dobbeltkoncert i d-moll for 2 violiner og kammerorkester
Vivace
Largo ma non tanto
Allegro

Samuel Barber: (1910-) — Adagio for strygere

W. A. Mozart: (1756-1791) — Divertimento i F-dur, K.V. 138
Allegro
Andante
Presto

Næste koncert:
Svaneke kirke torsdag d. 24. juli kl. 20.
Medvirkende:
Operasangerinde ved operaen i Osnabrück
Ilona Milstein
Organist ved Eliaskirken Ib Bindel

Programmet til festivalens første koncert i 1969.

linge. Desuden var han ansat ved Hammerværket og medvirkede ved anlæggelsen af Sæne Havn i 1893.

Gunnar Berg kom i 1948 på rekreationsophold hos stadsdyrlæge Veilbæk i Rønne. Dette ophold sluttede 1. maj. Samme dag spadserede han til Højskolen i Almindingen. Berg skriver i et brev: „Det var min agt at vagabondere i nogle dage „for at tage øen i nøjere eftersyn". Jeg nåede dog ikke længere end til Almindingen, hvor en af mine venner cand. jur. Jørgen Schou virker som højskolelærer. Under mit besøg aftalte jeg med forstanderen hr. Lauridsen en koncert for eleverne. „Denne koncert fandt sted søndag den 9. maj på åbningsmødet for sommerkurset. Desuden holdt Berg foredrag på højskolen og gav en koncert i forbindelse med husmoderdagen på højskolen 18. maj. Gunnar Berg fik således forlænget sit ophold på Bornholm med en måned. Han rejste fra øen 3. juni. Dagen før afrejsen fra Bornholm blev det til endnu en koncert for eleverne. Gunnar Berg vendte senere flere gange tilbage til Bornholms Højskole.

Tage Rossel lærte Gunnar Berg at kende på Uldum Højskole, hvor Berg spillede og fortalte om musik, især ny musik. Det blev en øreåbner for Tage Rossel og indledningen til et mangeårigt venskab. I 2004 spillede London Music Phoenix Gunnar Bergs Pour clarinette et violon fra 1959 ved en koncert den 22. juli 2004 i Aa Kirke. Det var ment som en hyldest til festivalens medstifter Tage Rossel, der fejrede sin 85-års fødselsdag på selve dagen i sin „egen" kirke i Aakirkeby.

Edith Guillaume og Musica Dania i 1988. BMs billedsamling.

1982 var et kriseår for festivalen. Formanden Tage Rossel var flyttet fra øen i 1981. Bestyrelsen var splittet og gik af. Økonomien var dårlig, og der var problemer med benyttelsen af kirkerne som koncertsteder. I en pressemeddelelse meddelte bestyrelsen følgende:

„Den siddende bestyrelse for Bornholms Musikfestival har i dag, 19. august 1982, været samlet til et møde, for at drøfte en række problemer vedrørende afviklingen af den årlige bornholmske musikfestival i øens kirker. Efter grundige overvejelser har man i enighed måttet træffe den beslutning at standse Bornholms Musikfestival. Man må derfor betragte den nyligt afsluttede festival som den sidste med undertegnede som medansvarlige arrangører. Johs. Nielsen, der i ca. to år har været Bornholms Musikfestivals formand, har allerede for nogle dage siden trukket sig tilbage og med øjeblikkeligt varsel bedt sig fritaget for formandshvervet. Offentligheden vil fra lang tids debatter vide, at Bornholms Musikfestival er blevet stillet over for voksende vanskeligheder. Når man derfor nu ønsker at takke af, må det ikke opfattes som en spontant taget beslutning. Siden 1969, da Bornholms Musikfestival begyndte, har det været vigtigt for initiativtagerne, at festivalen skulle være en ø-dækkende begivenhed. Man har ønsket at komme så tæt som muligt ud til mennesker i alle sogne med dette tilbud af koncerter, og det er givet, at såvel herboende som de mange udenlandske gæster har været meget glade for, at Bornholms Musikfestivals koncerter har kunnet præ-

Hattie Andersen og Flemming Berg medvirkede i 1985. BMs billedsamling.

ges af at finde sted i smukke og forskelligartede kirker beliggende over hele øen. Den kendsgerning, at dette ikke mere kan lade sig gøre, og at også visse problemer i øjeblikket synes uløselige, er baggrunden for, at man må trække sig ud af dette arbejde. Skulle nogle have mod på at få genskabt det musikliv, vi her mister, vil vi følge det med stor interesse. Men det er vores opfattelse, at der så må andre mennesker til end os, der nu afslutter arbejdet med Bornholms Musikfestival".

Pressemeddelelsen var underskrevet af:

Flemming Berg, Rønne
Bent Mortensen, Rønne
Poul Stoltze, Olsker
Palle Guttmann, Klemensker
Gunnar Sigerstrom, Rø
Bodil Toftdal, Aakirkeby

Festivalen stod altså til nedlæggelse. Men der skulle kun gå en uge, så kunne Bornholms Tidende meddele:

Bornholms Musikfestival fortsætter nu med en ny og mere moderne organisation. For godt en uge siden meddelte den tidligere bestyrelse, at festivalen måtte standse. Initiativet til den nye organisation kommer fra støtteinstitutionen Bornholms Musikfestivals Venner anført af Johs Nielsen og de to tidligere bestyrelsesmedlemmer i festivalen, lærer Niels Mogensen og kunstmaler Paul Stoltze. I en pressemeddelelse fortælles det, at den nye bestyrelse for Bornholms Musikfestival består af Calle Alexandersen, Jørgen Hede Madsen, Niels Mogensen, Mogens Rafn og Johs Nielsen, der er formand for bestyrelsen. Retningslinjerne for festivalens nye organisation bliver, at der tilstræbes principielt størst mulig decentralisering af opgaver til selvstændigt virkende udvalg, der efter behov kan etablere grupper til at løse praktiske opgaver. De overordnede retningslinjer for arbejdet drøftes og vedtages i festivalens bestyrelse. Et kirkeudvalg skal varetage al formidling mellem festivalen og kirkerne. Formanden for kirkeudvalget bliver pastor Jørgen Hede Madsen, Rø. Kirkeudvalget er det vigtigste led i den nye organisation. Den nye organisation lægger op til forhandling med menighedsråd, provst og andre, der har et ord at skulle have sagt i spørgsmålet om koncerter i kirkerne. Grundholdningen til formen for koncerter i kirker er den samme i den nye bestyrelse som i den gamle. Men nu har man altså et organ, der vil kunne rydde eventuelle misforståelser af vejen. Et økonomi- og regnskabsudvalg varetager fra nu af alle økonomiske og regnskabsmæssige forhold i festivalen og i festivalens Venner. Formanden for dette udvalg bliver Calle Alexandersen med Johs. Nielsen som menigt medlem. De sidste brikker for sæson 1983 er ved at falde på plads. Det betyder, at man snart har færdigforhandlet med kunstnerne til næste års koncerter. Nu mangler man blot at finde kirker at spille i. Men festivalens nye ledelse er fuld af fortrøstning. Kirkernes døre i Klemensker, Åkirkeby og Østermarie er åbne, og desuden har en række mindre kirker tilkendegivet en positiv holdning for at gå med til musik i kirken på betingelser, som Bornholms Musikfestival kan acceptere.

En del af festivalens vanskeligheder

Kuhlaukvartetten var også en flittig gæst i festivalen. Her med vores kvartetlampe, der ikke, som man skulle tro, er konstrueret af Storm P. BMs billedsamling.

havde baggrund i udbruddet af en sand religionskrig.

Det stemte ikke sindene mildere i kirkelige kredse, at Johs Nielsen i en kronik i Berlinske Tidende 18. maj 1982 benyttede sin ytringsfrihed til med henvisning til kommunalreformen at mene, at kirkens administration burde samles i kommunalt regi, og kommunalbestyrelsen burde vælge menighedsrådsmedlemmerne for at komme fredsvalg og lukkethed i folkekirken til livs. Hensigten var at sikre åbne kirker med plads til kunstneriske aktiviteter. Synspunktet var i hver fald originalt.

I de følgende år rasede krigen videre. Må man overhovedet have koncerter i kirken? I bekræftende fald skal det så være en del af en kirkelig handling med bøn, salmesang og velsignelse? Må man tage entre? Kan andre end kirkernes organister arrangere koncerter? Må der klappes i kirken? Kan man afholde koncerter i kirken, uden at de er en del af en kirkelig handling, men blot en koncert? Synspunkterne var mangfoldige som de blev fremført i medierne. En af fortalerne for, at koncerter skal være en del af en kirkelig handling, sagde 14/2-85 i Bornholms Radio, at det væsentlige er, at Jesus Kristus får lov til at blive i kirken. Og hvis hans ord, hvad enten det så er i form af en bøn eller i form af en bibellæsning, ikke er til stede på den ene eller anden måde, så har man ikke noget at gøre i kirken. Så gør man kirken til en kræmmerbod, og så skal de drives ud. Rene ord for pengene. Tempelskændere!

Gunnar Berg (1909-89).

Janacek Kammerorkester medvirkede mange gange i 70'erne og 80'erne. BMs billedsamling.

Bølgerne gik altså højt. Mange betragtede Bornholms Musikfestival som en gøgeunge, der søgte at trænge andre (organisterne) ud. Derfor blev den bekæmpet af øvrige arrangører, som f.eks. i amtsmusikudvalget den 9. november 1983, hvor man under behandlingen af en tilskudsansøgning fra Bornholms Musikfestival, mens festivalens medlemmer var sat uden for døren, fik vedtaget et princip om, at etablerede institutioner principielt ikke kunne få tilskud.

Der var i øvrigt for mange koncerter om sommeren. For at koordinere koncerterne i kirkerne dannede nogle af menighedsrådene Bornholmske Menighedsråds Musikudvalg. I februar eller marts ville dette udvalg meddele Bornholms Musikfestival på hvilke datoer og i hvilke kirker, der var planlagt koncert - og hvilken slags koncert, der var påtænkt. Derefter kunne Bornholms Musikfestival udfylde de huller, der måtte være, hvilket måske kunne indebære, at festivalen måtte indskrænke antallet af koncerter lidt.

Bent Lorentzen og pianisten Erik Kaltoft under komponistaften i 2002 på Bornholms Kunstmuseum.

Man lugter krudtrøgen

I endnu et forsøg på at koordinere koncerterne blev der i amtsregi med Jens Brandt for bordenden indledt forhandlinger, der var lige så vanskelige som de mellemøstlige fredsforhandlinger. Et konkret resultat var dog en samarbejdsaftale mellem Bornholms Musikfestival og Rønne Musikfestival.

Samarbejdet indebærer, at man bistår hinanden med råd og vejledning om den praktiske tilrettelægning og gennemførelse af koncerterne, samt at man kan indgå samarbejde om afholdelse af fælles koncerter. Bornholms Musikfestivals koncerter finder sted på mandage og torsdage i perioden medio juli til medio august. Rønne Musikfestivals koncerter finder sted i Rønne på onsdage og fredage i perioden ultimo juli til ultimo august. Afvigelser fra dette forhandles og aftales mellem parterne.

Samarbejdsaftalen gjaldt fra sæsonen 1986 og har virket upåklageligt siden.

Men der blev også tid til at arrangere koncerter. Man kunne f.eks. høre Inga Nielsen ved to koncerter i 1982 og en koncert i 1987, hvor også hendes mand Robert Hale medvirkede. Man husker en uforglemmelig duet fra Haydns Skabelsen, Holde Gattin! I 1986 kunne man høre Drottningholm Barockensemble med Anne Sofie von Otter som solist. Hun sang bl.a. Telemanns Kanariefuglekantate.

En af Berliner Streichquartetts koncerter i 1984 endte i en katastrofe. Ved prøven om formiddagen i Østermarie kirke følte musikerne, der var placeret i centrum af det korsformede kirkerum, sig generet af døbefonten, som stod samme sted. Man forsøgte ubetænksomt at flytte den lidt med det resultat, at den tunge font, der var anbragt på en noget mørnet, muret sokkel, brød sammen og gik i mange stykker. Vild panik. En af musikerne ville straks rejse hjem, en ville skrifte. Man fik med besvær beroliget musikerne, og ved aftenens koncert var fonten sat nødtørftigt sammen, og en del bestyrelsesmedlemmer agerede støtte og forhindrede samtidig, at nogen kom den for nær!

Efterfølgende havde repræsentanter for festivalen et møde med menighedsrådet, der til gengæld bevarede roen. Festivalen havde ingen forsikring, men man overrakte en check på 6.000 kr. som et første bidrag til den indsamling, man formodede ville blive startet for at få fonten restaureret. Det viste sig senere, at Nationalmu-

Michael Lind fra Klemensker er en af verdens bedste tubaister. Til daglig spiller han i Stockholms Philharmoniske Orkester. Han har flere gange medvirket i festivalen. BMs billedsamling.

Michala Petri debuterede i 1969 og spillede første gang i festivalen i 1972. Da hed hun Michala Sambleben. Billedet her er fra 1989 i Rønne Kirke. BMs billedsamling.

seet restaurerede fonten uden omkostninger for menighedsrådet, hvorfor de søde mennesker nogle år senere returnerede pengene med renter! Festivalen arrangerede derefter en koncert med den svenske trompetist Bo Nielsson, Elisabeth Westenholz på orgel og Bornholmske Musikamatørers Kor i forbindelse med fejringen af kirkens 100 års jubilæum 18. oktober 1991.

Under en koncert i Østermarie kirke i 1984 - muligvis den omtalte katastrofale - kom en nordmand hen og præsenterede sig med ordene: „Jeg er Kjell Bækkelund". Det blev begyndelsen til et spændende samarbejde med den verdensberømte norske pianist. Året efter spillede han sammen med Kontrakvartetten, i 1987 spillede han sonater sammen med cellisten Erling Bløndal Bengtsson og i 1992 igen i Aa kirke med Kontrakvartetten. Det var ved den lejlighed, at han sendte kirkens organist Kurt Henning Pedersen ud i byen med besked på at finde den dame, der ledsagede ham. Kurt Henning spurgte lidt forsigtigt, hvordan hun så ud, og fik brysk svaret: „Hun er norsk, hun bær Norge i sitt hjerte!" Med den beskrivelse var det jo ingen sag for Kurt Henning at finde hende.

Kjell Bækkelund var et nyttigt bekendtskab for Bornholm. Han spillede også et par gange på Svanekegården, og når han sådan rejste rundt, skrev han hjem til Verdens Gang og andre norske dagblade om, hvad han oplevede. En begejstret omtale af 1985-programmet slutter: „Bornholm er ikke bare et skjønt sted for tilrejsende. Bornholm er også blitt et sted, hvor de beste musikalske præstasjoner formidles."

I 1991 spillede cembalisten Yngve Jan Trede værker af Bach i Rø kirke. Yngve Jan Trede var også komponist og professor ved konservatoriet i København, så Bach var i gode hænder. Det blev den første af en lang række tilsvarende koncerter i Rø kirke, hvor han hvert år kunne samle en lille menighed af særligt interesserede. Desværre fik det en brat ende i 2004, hvor koncerten måtte aflyses, efter at hans kone havde været ude for et alvorligt ulykkestilfælde.

En anden koncertserie blev sat i gang i 2004, hvor pianisten Anne Øland begyndte at spille samtlige Beethovens 32 klaversonater. I 1996 havde Københavns Klavertrio ved 3 koncerter i træk spillet alle Beethovens klavertrioer.

I 1995 fandt endnu en katastrofe sted i Østermarie kirke. Denne gang var det dog ikke døbefonten, det gik ud over. Cellisten Gert von Bülow spillede barokmusik sammen med Klaus Andersen på hammerklaver. Kirken var stopfuld. Første værk var en sonate af hollænderen Pieter Hellendaal. Den begynder med nogle kraftfulde akkorder, og pludselig lød det et højt brag. Gert von Bülows barokcello var nærmest eksploderet, og han sad med stumperne i hånden! Hos arrangørerne bredte panikken sig. Hvad nu? Folk måtte jo have pengene tilbage, og de fleste kontanter befandt sig i turistbureauerne. Men efter at have sundet sig et øjeblik erklærede cellisten, at det godt nok var den eneste cello, han havde med her, men han havde en moderne cello i Allinge, og den ville han nu hente. Imens ville Klaus Andersen fortælle om hammerklaveret! Gert von Bülow, der er professor i Rostock, startede sin bil, og Klaus Andersen berettede om hammerklaverets hemmeligheder. Efter en lidt udvidet pause var

Elisabeth Westenholz (tv), Ina og Tage Rossel (bagest) og den amerikanske trompetist Eduard Tarr i døren til præstegården i sommeren 1974.

Gert von Bülow tilbage, og koncerten kunne starte forfra. Efterfølgende viste det sig, at barokcelloen kunne repareres. Det, der skete, var, at en læderrem, som holdt celloens dele sammen, var sprængt.

Gert von Bülow havde i øvrigt i 2000 en mindeværdig koncert på Svanekegården, hvor han spillede alle Bachs seks solosuiter på én koncert! Det startede kl. 17, hvor han spillede to suiter. Så var der en lang pause, hvor tilhørerne kunne drikke kaffe og spadsere lidt rundt i byen. Så fik vi endnu to suiter. Igen en lang pause med tilhørende buffet og mulighed for at strække benene. Derefter de to sidste suiter. Det hele blev optaget af radioen, og der var fuldt hus.

I 2002 begyndte et meget givende samarbejde med Tim Frederiksen, som er prorektor og professor i kammermusik og bratschspil ved konservatoriet i København. I forvejen havde vi haft et uformelt samarbejde med hans far, Knud Frederiksen, der mange gange som bratschist i Den danske Kvartet har medvirket i Bornholms Musikfestival. Samarbejdet foregik på den måde, at Knud Frederiksen somme tider ringede og efter en hyggelig snak sagde: „Tim siger, at ... er gode." Det var som regel nok til et engagement i Bornholms Musikfestival. Tim Frederiksen selv havde mange gange spillet i festivalen i forskellige sammenhænge.

Samarbejdet med Tim Frederiksen begyndte med en workshop på Svanekegården to danske og en finsk strygekvartet: Paizokvartetten, Krogerkvartetten og Arkadiakvartetten, der havde det tilfælles, at de var unge og talentfulde. De blev i åbne prøver instrueret i kunsten at spille Haydn. Året efter flyttede projektet til Kunstmuseet, hvor Trio con Brio, Jalina-Trio og Trio Ondine blev instrueret i åbne prøver med efterfølgende koncert. I de følgende år kom turen til Den unge danske Strygekvartet, Trio Dania, Trio Ismena m.fl., hvoraf nogle var så nye, at ensemblet endnu ikke havde noget navn. Dette samarbejde har betydet, at unge talenter dukker op i Bornholms Musikfestival endnu inden de er blevet kendt rundt omkring. De har som regel lige nået at spille i Natmandsforeningen, som Tim Frederiksen i øvrigt er formand for.

Vi har altid lagt vægt på at give en grundig orientering om koncerternes indhold og musikerne. Programheftet er designet af Poul Stoltze og har principielt haft den udformning siden år 2 (1970). Desuden har vi siden 1996 haft en hjemmeside (www.bornholms-musikfestival.dk). Efterhånden som koncertplanen og programmerne for de enkelte koncerter foreligger, lægges de ud på festivalens hjemmeside sammen med noter om værkerne og de medvirkende.

Bornholms Musikfestivals Venner er fortsat et meget vigtigt aktiv for festivalen. Foreningen er først og fremmest udtryk for en moralsk støtte til festivalen, men da også en vigtig økonomisk støtte gennem kontingentbetalingen. Men man får da også noget for kontingentet. For kontingentet modtager man i januar koncertplanen for Bornholms Musikfestivals kommende sæson. Når det endelige program foreligger før 1. juni, bliver det tilsendt medlemmerne. Medlem-

merne har desuden gratis adgang til afslutningskoncerten. Alt i alt får man da noget for sit kontingent. Og så støtter man ikke at forglemme festivalen.

Bag festivalen står en mangfoldig og broget kreds af mennesker i og uden for bestyrelserne. Bornholms Musikfestival har en organisationsplan, der giver oversigt over hvem og hvad. Den ligner til forveksling planen for organisationen i en større koncern.

Det er i sig selv usædvanligt, at en festival overlever i så mange år, og man kan spørge sig selv om årsagen. Jeg kender ikke svaret, men der er formentlig flere forhold, der gør sig gældende. Der har gennem årene været kriser, også „livstruende", både økonomiske og mere eksistentielle, festivalen er ikke elsket overalt, men det er hver gang lykkedes at overvinde kriserne. Jeg kan i hvert fald pege på tre væsentlige faktorer:

Det er lykkedes at fastholde en høj kvalitet i festivalen.

Der er vilje til at støtte festivalen økonomisk, især lokalt.

Der er mennesker, der bakker festivalen op ved at arbejde med ved gennemførelsen, ved at være medlem af Bornholms Musikfestivals Venner eller ved simpelthen at komme til koncerterne.

Zapolski-kvartetten og pianisten Tanja Zapolski medvirkede i 1999 ved en komponistaften med Karl Aage Rasmussen. Det var Tanjas 18-års fødselsdag og efter koncerten fik hun faderens gave, en ny komposition. Tanjas kommentar: „Åh nej, ikke nu igen!"

At drive en festival som Bornholms Musikfestival er en lidt særpræget beskæftigelse. En ikke uvæsentlig forudsætning er, at man skal være lidt sær og lide af en uhelbredelig trang til at høre mærkelig musik. Og så skal man være immun over for den almene opfattelse af, at man er „finkulturel" - et af tidens værste skældsord. Bornholms Musikfestival er en festival for kammermusik, der som bekendt ikke er en del af tidens trend, og derfor betragtes som lidt mærkelig. Ikke alle synes, at den elektriske guitar med tilhørende forstærkeranlæg er Guds gave til menneskeheden. Alligevel er der en minoritet i samfundet, der holder af kammermusik, og som lader sig fange ind og opsluge af denne musik. Det er forunderligt at opleve publikums koncentration under koncerterne. Der lyttes intenst. Og der er endda ingen servering.

Meget vand er løbet i stranden siden festivalens start i 1969, men dens væsentlige formål og hele eksistensberettigelse er stadig at bringe koncerter af høj kvalitet og internationalt format til øen om sommeren. I dag er Bornholm tilfældigvis hjemsted for Danmarks ældste musikfestival, og den agter vi trods alle vanskeligheder at videreføre, sådan som grundlæggerne ville det.

Elisabeth Westenholz og den franske violinist Gerard Poulet ved koncert i 1989. BMs billedsamling.

Baltisk Bro - *naboer på verdens vippe*

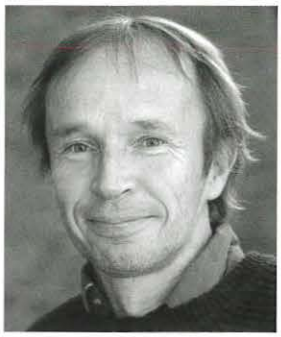

Den 20. februar 2010 er det 20 år siden, foreningen Baltisk Bro i 1990 blev stiftet på Centralbiblioteket i Rønne. Foreningen søgte at bygge bro over den afgrund, som 50 års opdeling af Europa i øst og vest havde skabt mellem mennesker i Baltikum og på Bornholm. Journalist Jens Stubkjær var blandt initiativtagerne til Baltisk Bro. Her fortæller han om, hvordan Baltisk Bro blev til.

Af Jens Stubkjær

Utroligt, at „fortiden" i den grad kan blive historie i løbet af bare 10-20 år! Gennem foreningen Baltisk Bro mærkede vi et pust af historiens vingesus, da vi i 1989-90 knyttede de første kontakter til folk på Saaremaa/Øsel, vores estiske naboø.

Det var som om både vi på Bornholm og esterne på Saaremaa var meget tæt på midten af den store verdenspolitiske „vippe", som i årtier havde udgjort magtbalancen mellem øst og vest. Men der var en stor forskel: Deres lands selvstændighed og deres kulturs eksistens var på spil i de måneder.

Ved mit første besøg på Saaremaa i september 1989 med Next Stop Sovjet, mødte vi mængder af sovjetisk militær på vejene på øen.

Russerne forlod som bekendt Bornholm igen, efter 11 måneders besættelse/befrielse, i april 1946. Bornholm havnede således lige akkurat på den vestlige side af „vippen".

43 år efter, i 1989, var det sovjetiske militær fortsat massivt til stede på Saaremaa. Øen var blevet en såkaldt sovjetisk grænsezone med militær og vagter, ikke mindst langs kysten for at hindre flugtforsøg fra det store „fængsel".

Men med præsident Gorbatjovs nye toner for styret i Sovjetunionen, Berlin-murens fald i november 1989 og den baltiske „syngende revolution" i voldsom udvikling tegnede sig et stadig større håb for esterne. Vippen var kommet i bevægelse.

Det havde esterne ventet på siden 2. verdenskrig, og i februar 1989 sendte de lokale politikere på Saaremaa et brev til Rønne Kommune, hvor man foreslog at oprette venskabsforbindelser mellem hovedbyerne på de to øer.

Øen nær midten

For Bornholm kom de nye muligheder, der så småt tegnede sig mod øst, yderst belejligt.

Begrænsninger for fiskeriet og stigende arbejdsløshed var med til at berede Bornholm for den „baltiske bølge", man beredvilligt lod skylle ind over øen de kommende år.

Men det var en flok unge bornholmske gymnasieelever, der banede vejen for Baltisk Bro mellem Bornholm og Saaremaa.

De gik med ungdomsbevægelsen Next Stop Sovjet - til kamp mod atomprøvesprængninger i Sovjetunionen. De unge fra forskellige steder i Danmark skulle tage kontakt til lokalområder i Sovjetunionen for at udbrede protesterne mod atomprøvesprængningerne.

De bornholmske unge valgte uden tøven øen Saaremaa, som i 1989 tilhørte „Sovjetrepublikken Estland". Men dermed fik de fat i en helt anden

Den bornholmske fortrop (Pelle Carlo Nilsson, Saskia Gees Christensen og Peter Harteg) i Tallinn på vejen mod Saaremaa i maj 1989 for at invitere esterne til Baltitur Festival i sommeren 1989 på Bornholm. BMs billedsamling.

Da de unge bornholmere besøgte Saaremaa med Next Stop-bevægelsen i september 1989, skabte opblødningen i Sovjetsystemet mulighed for at de unge kunne besøge een af de grænsevagtstationer, der endnu lå ved den estiske kyst med korte mellemrum og var bemandet med unge Sovjet-soldater. De forhindrede estere og andre Sovjet-borgere i at sejle ud fra kysten til friheden i Vesten.

og langt større lokal „protestbevægelse", der handlede om at genvinde Estlands frihed fra den sovjetiske besættelsesmagt.

Baltitur-festival

Gymnasieeleverne nøjedes langt fra med at drage øst på for at demonstrere. Forbindelserne til Saaremaa blev åbnet op med en musik- og kulturfestival med talstærkt besøg (66) fra Saaremaa til Rønne i juli 1989 - Baltitur-festival.

I dag kan det være svært at genkalde sig, hvor banebrydende det var i maj 1989, da tre elever fra 2.g rejste via Leningrad til Saaremaa for at invitere esterne til festivalen på Bornholm.

- Kort tid forinden var der en journalist fra Politiken, der havde fået lov at komme ud på øen, men ellers havde der ikke været nogen danskere på besøg siden 2. verdenskrig. Som vigtig sovjetisk militærbase var det et lukket land, fortæller Peter Harteg, der var en af de tre unge fra gymnasiet.

Som journalist ved Bornholms Radio dækkede jeg de unges projekt. Allerede da gæsterne fra Estland ankom i juli 1989, og alle blev privat indkvarteret, mente Peter Harteg, at jeg kunne have en af dem boende hos mig. Det blev journalisten Ragna Malm fra Saaremaas svar på Bornholms Tidende.

Et eventyr

I de dage fik jeg - gennem Ragna Malm - min første personlige oplevelse af, hvad det kunne have betydet, hvis ikke russerne havde forladt Bornholm i 1946 efter 2. verdenskrig. Som journalister havde vi mange tanker og ambitioner fælles, men vores arbejdsvilkår var forskellige som nat og dag. Censur og KGB's ånde i nakken var stadig hverdag for en journalist på Saaremaa i 1989. Og Ragna Malm så i 1989 stadig frem til, at russerne skulle forlade hendes ø. Her var en stor frihedstrang. Øen var mellem 1. og 2. verdenskrig en del af et uafhængigt Estland. Og næsten ingen civile russere var siden blevet bosat på øen - modsat udviklingen på det estiske fastland.

På den baggrund var det et eventyr uden lige for de estere, der på Bornholm i juli 1989 for første gang så et vestligt land. For de fleste var det første gang i deres liv, at de havde direkte kontakt til mennesker fra den anden side af det dengang velkendte „jerntæppe" mellem øst og vest. Og med Baltisk Bro blev de ikke blot „turister", men gæster gennem en hel uge helt inde hos de bornholmske familier, hvor de som gæster sad med omkring spisebordet.

Til Estland

Et par måneder efter Baltitur festival, i september 1989, rejste så en snes

I september 1989 tog elever fra Bornholms Gymnasium som nogle af de første bornholmere til Saaremaa i Estland som en del af „Next Stop Sovjet" -bevægelsen, der ville protestere mod atomprøvesprægninger i Sovjetunionen. Det blev starten på Baltisk Bro.

Ved besøgsrejserne til Saaremaa blev vi fra Bornholm modtaget hjerteligt og det bedste fundet frem fra gemmerne, selvom der var mangel på alt muligt. Her har min estiske journalist-kollega, Ragna Malm, som min familie og jeg boede hos, inviteret os med ud til hendes forældre, der boede i en lille by på øens nordlige side

unge fra Bornholm til Saaremaa (og Moskva) som led i Next Stop Sovjet projektet. Jeg fulgte med for at lave programmer om det til Bornholms Radio.

Og jeg oplevede den fantastiske modtagelse de unge bornholmere fik af deres estiske værter i hele ugen. Mange af værterne havde været på Bornholm. Den modtagelse de gav os var ... ualmindelig hjertelig. Vi var nok cirka så velkomne, som man kan være, hvis ens værter har glædet sig i 50 år til at få de gæster, de selv ønsker at få besøg af - og ikke nogle besættere, der påtvinger dem et fremmed system, sprog og kultur. Det var naturligvis en oplevelse, der gjorde stort indtryk på os alle.

Sovjetrepublik

Vi kom i de dage helt tæt ind på familier, der dagligt mødte tomme hylder og lange køer foran butikkerne. Kaffe, sæbe, benzin og meget andet var svært at få fat i. Mange varer kunne kun fås „under disken". Forbudte bøger (f.eks. George Orwells Animal Farm, på dansk: Kammerat Napoleon) blev købt diskret hos grønthandleren (!) og pakket ind i brunt papir. Man hviskede per automatik, når man gik forbi KGBs hus i byen. Det estiske flag var gemt nederst på kistebunden, for det var kriminelt at besidde. Det meste af kysten var afspærret, fiskerjoller og havne ødelagt, i stedet var der vagttårne befolket af meget unge sovjetiske grænsetropper og deres schæferhunde. Vi var i sovjetrepublikken Estland. Alt i alt noget af et chok for de fleste af os, der kom direkte fra det bornholmske smørhul lige på den vestlige side af vippen.

Forhåbningsfuld

Da vi rejste fra Saaremaa for at slutte Next Stop Projektet af i Moskva til en stor rockkoncert sammen med unge fra andre dele af Danmark og Rusland, forlod vi en nervøs, men forhåbningsfuld samling mennesker på Saaremaa, som vi følte, vi var kommet ganske tæt på i løbet af kort tid. Og som vi med vores kontakter havde været med til at give nyt håb for fremtiden.

Koncerten i Moskva foregik under en overvældende politi- og militærbevogtning, der gav mig ondt i maven ved tanken om, hvad denne provokation kunne føre til i en konfrontation mellem vestens unge og Sovjets unge - sidstnævnte i uniformer og under militær kommando. Der skete heldigvis ikke noget, men det gav en sidste understregning af, hvilken overmagt

Rønne Kommune var fra starten positiv for at knytte bånd til Kuressaare, „hovedstaden" på Saaremaa. I juni 1990 var denne delegation afsted: F.v. Henrik Vensild, leder af Bornholms Museum, ukendt, Ingrid Tilst, engelsklærer på Saaremaa og aktiv i samarbejdet med Bornholm, Henrik Espersen, direktør for Espersen A/S, ukendt, Helge Clausen, sekretariatsleder i Rønne Kommune, Arne Hansen, borgmester i Rønne, Kaj Hansen, Norfo og Birte Janum. BMs billedsamling.

Den 2. besøgsrejse med Baltisk Bro fra Bornholm til Saaremaa fandt sted i juni 1991, og på Saaremaa fik vi samlet de fleste af både de bornholmske gæster og de estiske værter til dette store gruppebillede. Foto P. E. Rath Holm. BMs billedsamling.

vores nye estiske venner på Saaremaa var oppe imod. Og hvor vigtigt, det var, at holde fast i de tætte bånd, der var knyttet i juli og september 1989 mellem Bornholm og Saaremaa.

Stiftelse

Da de fleste af de unge i Next Stop projektet vendte hjem og gik videre med deres hverdag, var vi nogle stykker, der syntes, at de gode kontakter, der nu var skabt på tværs af årtiers isolation mellem øst og vest ikke måtte tabes på gulvet igen. Og vi fik andre med os, selvom de ikke havde været i Estland - endnu. Vi var en lille snes mennesker, der stiftede Baltisk Bro den 20. februar 1990 på Centralbiblioteket i Rønne.

Gennem mange af Baltisk Bros aktive år har bestyrelsen bestået af næsten samme personkreds, nemlig Alice Østerbøg, Rønne, Steen Kofod, Rønne, Bent Danielsen, Rønne, Knud Asmann, Nexø, og undertegnede - samt som suppleanter, der deltog aktivt i bestyrelsesmøderne, Erling Johansen, Aakirkeby, Birgit Hansen, Aakirkeby, og Anders Gjerløv Christensen, Østermarie.

Da foreningen var dannet, gik det stærkt med udviklingen af kontakterne inden for Baltisk Bro mellem Bornholm og Saaremaa - og senere Litauen. Det gik stærkt med de mange andre kontakter, der voksede frem mellem Bornholm og Baltikum - det var nærmest en baltisk bølge, som Bornholm beredvilligt forsøgte at surfe sig ud af krisen på i starten af 1990'erne.

Forandringerne blev naturligvis større i Baltikum end på Bornholm. Fra Sovjetstyre og Sovjetøkonomi blev de på et tiår deltagere i vesteuropæisk demokrati og kapitalismens velsignelser og kriser - medlemmer af både Nato og EU.

Den mellemfolkelige vej

Men i starten af 1990, da Baltisk Bro blev stiftet gjaldt det bare om at holde fast i de varme kontakter, der var opbygget ved de unges initiativer - og om muligt udvikle dem.

Det var oplagt, at besøgsrejser i stil med det, vi havde praktiseret i forbindelse med Next Stop-projektet, var nøglen til udvikling, vi ønskede. Dvs. privat indkvartering - gerne hos fagfæller eller andre med fælles interesser. Senere kom ungdomsudveksling og kulturelle projekter ind som andre måder at bygge bro. Foreningens blad, Baltisk Bro Nyt, berettede om stort og småt i udvekslingsarbejdet, og fotograf Poul-Erik Rath Holm sørgede tidligt for at bladet kunne blive layoutet på computer - med dansk og senere også estisk tekst til medlemmer på begge sider af Østersøen.

Tættere på hinanden

Som nogle af de første kom, i marts 1990, tre skolelærere fra Saaremaa til Bornholm for at besøge lokale skoler. Få uger forinden havde Estland erklæret sig uafhængigt, men det var ikke en ide, der blev sanktioneret i Moskva, som lod sine tropper blive på øen.

Og når en af lærerne fra Saaremaa i et interview i Baltisk Bro Nyt diplomatisk sagde om forbindelserne mellem de to øer: „Vi har brug for at komme tættere på hinanden", så lå der ting i det, der ikke kunne siges tydeligere på det tidspunkt.

Første besøgsrejse her

I august 1990 kom de første 20 estere fra Saaremaa til Bornholm med Baltisk Bro. De fik set både BOFA, sygehuset, Espersens fiskefabrik og et moderne landbrug og mødte lokale poli-

23. januar 1991 modtog Rønne viceborgmester Esben Christensen (i midten) to gæster fra Saaremaa, øens viceguvernør Mait Vainu Sooäär og arkitekt Lillian Hansar. En uge efter blev Mait formand, da man på Saaremaa stiftede Balti Sild, en søsterforening til Baltisk Bro. BMs billedsamling.

tikere. Men først og fremmest oplevede de bornholmske familiers hverdag ved at være privat indkvarteret, og nogle kom også med deres værter på arbejde.

Planlægningen af rejsen foregik så godt som de dengang elendige kommunikationsforhold til Estland tillod det, sammen med vore kontaktpersoner på Saaremaa. Det bedste var at sende breve med folk, der rejste mellem øerne, men dem var der ikke mange af. Eller med fiskekuttere fra Saaremaa, der var i Nexø. Det var svært at få telefonforbindelse. Breve var længe undervejs eller de forsvandt på vej gennem den sovjetiske brevkontrol.

Første besøgsrejse dér

Den 12. oktober 1990 ankom 23 bornholmere til Tallinn, hvor vi blev mødt af vore Baltisk Bro værter fra Saaremaa. De førte os gennem et tåget efterårslandskab til deres ø, Saaremaa. Det blev en fantastisk uge, med en hjertelig, varm modtagelse, hvor esterne fandt alt det bedste frem fra gemmerne for at traktere deres gæster. Og hvor vi alle fik stærke indtryk af hverdagens vanskelige vilkår for esterne efter mange år som borgere i den kommunistiske sovjetrepublik Estland.

Det officielle Bornholm trak på samme hammel. Rønne Kommune, med borgmester Arne Hansen, sagde ja til at blive venskabsby med Kuressaare på Saaremaa.

- Vi følte meget med de tre lande. Vi syntes, det var frygteligt, de blev indlemmet i Sovjet. Vi havde hjertet med, fortalte Arne Hansen mig, mange år efter.

Allerede 11.juni 1990 drog politikere og erhvervsfolk fra Rønne til Saaremaa for at begynde et samarbejde, som også kommunens sekretariatschef Helge Clausen arbejder ihærdigt for. Det blev ganske omfattende bl.a. omkring bevaring af Kuresaares mange fine, gamle huse og opbygning af en egentlig systematisk registrering af byens bygninger. Daværende afdelingsarkitekt i Rønne Kommune, Hans Chr. Vejby og hans „kollega" Lilian Hansaar i Kuresaare udviklede dette samarbejde, der også omfattede planlægning af et nyt plejehjem. Rønne havde i en periode et kontor i Kuressare, der også blev omtalt som Bornholms ambassade på Saaremaa.

Også Bornholms Amt, med amtsborgmester Knud Andersen i spidsen, kulturudvalgsformand Egon Sørensen og en række embedsmænd, ikke mindst Jørn Jallov, øjnede såvel menneskelige som politiske og økonomiske perspektiver i at profilere Bornholm som Danmarks brohoved til den nye demokratiske åbning i Baltikum.

Demokratifonden støttede Baltisk Bros arbejde. Den hørte under Udenrigsministeriet, hvor Uffe Ellemann-Jensen brændte for sagen. Også TV 2/Bornholm med direktør Bent Nørby Bonde så muligheder i Baltikum, som han senere udmøntede i Baltisk Film Festival og Baltisk Mediecenter i Svaneke, hvor også Preben Harris hurtigt fandt ud af, at den nyåbnede Svanekegården skulle være et baltisk kulturcenter.

På vippen

I de første år med Baltisk Bro, 1990-91, var de baltiske landes selvstændighed langt fra etableret. De var stadig truet af, hvordan magtspillet i Moskva faldt ud - og deres fremtidige frihed var hele tiden på vippen.

Bare et lille skridt på vippen kunne gøre en afgørende forskel. Vi på Bornholm oplevede det som om vores kontakt med vores nye venner på Saaremaa, for dem, måske kunne blive denne afgørende forskel - den lille forskel, der kunne sikre esterne mod, at vippen igen faldt ned til den sovjetiske side.

Med de første besøg på Bornholm og deres helt nye, personlige venskaber med mennesker på denne side af jerntæppet, føltes det som om, der var lidt større vægt på den vestlige ende af vippen - og dermed en fremtid med frihed, national selvstændighed og alle vestens muligheder i syne.

På den baggrund virkede det som om vores kontakter gennem Baltisk

Bro fik en voldsom betydning. Både for esterne og for os fra Bornholm, der her strakte hænderne ud mod hinanden og holdt fast - hen over den afgrund, historiens adskillelse i to politiske systemer, havde skabt.

Dræbte i Baltikum

I januar 1991 sendte Sovjet eliteenheder af Den Røde Hær til de baltiske lande som magtdemonstration mod de baltiske regeringer, der åbenlyst arbejdede for selvstændighed. I Vilnius i Litauen blev 14 mennesker dræbt ved kampe i byen. I Riga i Letland blev fem dræbt, ved det lettiske indenrigsministerium, mens Ryan Andersen fra TV 2/Bornholm rapporterede midt i kugleregnen - og senere skrev om det i Baltisk Bro Nyt. „Vi oplevede et folk, der står sammen mod en overmagt. Bedst kan det måske sammenlignes med situationen i Danmark under besættelsen", skrev Ryan Andersen.

Dagen efter drabene i Vilnius begyndte Baltisk Bro en underskriftindsamling i Rønne „mod militær magtanvendelse i Baltikum". Peter Kyhn, der var en af gymnasieeleverne, der havde været med Next Stop i Estland og medstifter af Baltisk Bro, stod i timer i januarkulden på Store Torv i Rønne. Med hjælp fra de to lokale aviser og mange andre, blev det til 2.039 underskrifter, som Peter Kyhn den 4. februar 1991 personligt afleverede på den sovjetiske ambassade i København, hvor man lovede at ville bringe dem videre - helt til Gorbatjov i Moskva.

Det var jo nok næppe Peter Kyhn og Baltisk Bros skyld, men senere på året trækkes de sovjetiske kampvognsenheder og meget andet militær tilbage fra de baltiske lande. Og 6. september 1991 anerkender Moskva formelt de tre baltiske lande.

Estisk Baltisk Bro

Den 1. februar 1991 stifter esterne formelt „Balti Sild", deres Baltisk Bro-pendant til vores forening. Maitväinu Sooäär bliver den første formand. Han er viceguvernør på Saaremaa og kendt på Saaremaa som karismatisk og engageret i øens udvikling.

14 dage efter inviterer han, gennem Baltisk Bro, den bornholmske og danske presse til Estland den 3. marts, hvor der skal være folkeafstemning, om Estland skal være et uafhængigt land. TV2/Bornholm sender et TV-hold af sted.

Anden besøgsrejse dér

I juni 1991 går næste besøgsrejse fra Bornholm til Saaremaa, og vi lander midt i øens sommer-kulturfestival. Vi bidrager bl.a. til festen med en udstilling af bornholmsk kunsthåndværk, papirklip, fotografier m.m., der får fornem plads på slottet i Kuressaare.

Ugen er præget af en mere lys og løftet stemning end vores første fælles, tågede, triste møde med sovjetsamfundet året før.

I ugen undfanges også vores fælles langtids-frugtbare ide: Ungdomsudveksling med unge fra Saaremaa til et års skolegang og ophold i en bornholmsk familie. Det er vejen frem for en langsigtet udvikling af forbindelserne mellem vore to øer/lande. Bestyrelsesmedlem i Baltisk Bro, Alice Østerbøg, der som gymnasielærer på Bornholm har erfaringer med ungdomsudveksling, står i spidsen for projektet.

De unge skal kunne nå at starte i uddannelse på Bornholm halvanden måned senere, og der er meget der skal på plads inden. Visa, økonomi, værtsfamilier og udvælgelse af de unge osv. De unge bliver fundet på Saaremaa i løbet af få dage, mens vi er på øen.

8. august kommer to drenge og tre piger på 18-19 år til Bornholm og rykker ind hos deres bornholmske værtsfamilier, hvor de lærer dansk sprog og kultur efter naturmetoden.

Efter jul talte de pænt dansk. Det er fantastisk flot! Og de blev de kommende cirka 10 år efterfulgt af knap 40 andre unge fra Saaremaa og senere også fra Kretinga i Litauen.

De unge kunne - når de vendte hjem til deres hjemlande bidrage til danskundervisningen i Estland og Litauen og den almindelige kulturforståelse mellem landene.

I 1994 overtager Jette Pedersen det store arbejde som koordinator af ung-

At komme til Saaremaa omkring 1990 var på mange måder en rejse til en anden verden - præget af en mærkelig blanding af værdier fra Sovjet-samfundet og gode borgerlige værdier, som vi forbandt med Danmark i 50'erne.

De første fem udvekslingsstudenter, som Baltisk Bro fik til Bornholm fra Estland i skoleåret 1991-92, er på tur til København for at opleve nogle af demokratiets institutioner med ungdomskoordinator Alice Østerbøg. F.v. Tiina Merila, Reilika Sooäär, Indrik Saar, Inga Kupp og Mait Kaal.

domsudvekslingen, som fortsætter frem til 2001. Demokratifonden og Sparekassen Bornholms Fond støttede økonomisk, og mange, mange familier på Bornholm har åbnet deres hjem for disse unge i mange måneder.

Statskup skabte nervøsitet

I sommeren 1991 glædede vi os i Baltisk Bro til at den anden besøgsrejse med estere fra Saaremaa skulle komme til Bornholm. Men så lagde historiens åg sig pludselig tungt over vores planer. En gruppe gammelkommunistiske medlemmer af Sovjetunionens regering indledte den 19. august 1991 et militær- og statskup mod den nyvalgte præsident Boris Jeltsin.

Kupmagerne var imod Gorbatjovs reformpolitik og de tidligere sovjetrepublikkers (bl.a. Estlands) vej mod selvstyre. Hvis kuppet lykkedes, kunne grænserne blive lukket, også Estlands. Og planen for den næste besøgsrejse med en gruppe på 30 fra Saaremaa til Bornholm sidst i august kunne blive umuliggjort fra den ene dag til den anden. Og blot være et symbol på, at Estlands vej mod frihed kunne blive blokeret - om „nødvendigt" med sovjetisk militærmagt.

Både vi - og allermest esterne selvfølgelig holdt vejret - og fulgte med i, hvad der skete i Moskva.

Boris Jeltsin talte til russerne fra en kampvogn i Moskvas gader - mod kupmagerne. Hele verden hørte med. Også de sovjetiske soldater, der nægtede at følge kupmagerne og nægtede at angribe regeringsbygningen. Efter tre dage kommer Gorbatjov tilbage til magten. Kuppet er slået fejl. Esterne trækker igen vejret, om ikke frit, så dog nok til at de tør rejse til Bornholm og mødes med deres Baltisk Bro-venner på denne side af jerntæppet. Og endnu vigtigere: Esterne kunne vende tilbage til et Estland på vej mod friheden efter besøget på Bornholm.

Jo, det var rigeligt spændende og igen et koldt pust i nakken fra historiens vingesus.

Vi er ikke alene

I 1991 var Estland stadig stærkt præget af Sovjetstyret. „Vi lever her på Saaremaa - som overalt i Estland - i en temmelig nervøs og anspændt atmosfære. Der er lange køer og tomme hylder i butikkerne, og priserne fortsætter med at stige. At grave og passe sin have og få en gang frisk forårsluft - dét kan få enhver til at få det bedre. Så længe vi kan dyrke kartofler på vores jord, vil vi ikke sulte", skrev min journalistkollega, Ragna Malm i Baltisk Bro Nyt i maj 1991.

Hvad haverne betød for den daglige overlevelse kunne vi se ved selvsyn på vore besøg derovre.

I september 1991 blev foreningsbladet Baltisk Bro Nyt tosproget. Med hjælp fra udvekslingsstudenterne på Bornholm fra Estland indhentede vi stof fra begge øer og oversatte frem og tilbage. Målet var at skabe en fælles kommunikation gennem bladet til alle Baltisk Bro-medlemmer - uanset om de var på den ene eller anden ø. Det hele skulle stå på både dansk og estisk. Og bladet udsendes på begge øer. Det var ikke så enkelt, skal jeg hilse og sige.

I september 1991 - da esterne var vendt hjem efter besøgsrejsen - havde kontakterne stadig „strategisk" betydning. Mait-Väinu Sooäär, formand for Baltisk Bro-foreningen på Saaremaa, skriver i dette første Bro Nyt på dansk og estisk: „Den politiske situation i Estland er svær, men vi sætter vor lid til vore baltiske venner på Bornholm. Vi er ikke alene".

Blandt de rejsende bornholmere på de første besøgsrejser var flere, der senere deltog i omfattende faglige samarbejder mellem Bornholm og Saaremaa. Det var bl.a. museumsfolk, arkitekter, pædagoger, sygeplejersker og erhvervsfolk.

Et baltisk fællesskab

Vi på Bornholm er selvfølgelig ikke de eneste, der på denne tid oplevede et behov for at genskabe kontakter til naboerne øst for Østersøen. På Gotland var man - af naturlige grunde - tidligere ude end vi.

Og fra Gotland får vi brev fra Bengt Göran Holmert, der er central i Gotlands mange støtteprojekter for Saaremaa, som jo ligger langt tættere på Gotland end på Bornholm. Han oplevede som 17-årig i 1944 personligt, hvordan tusindvis af baltere ankom til Gotland i små både især fra Saaremaa på flugt fra de russere, der nu

Baltisk Bro-medlemmerne Birgit Hansen og Kati Jensen drog i 1992 til Saaremaa med en kæmpe lastbil fuld af tøj og legetøj m.m. indsamlet på Bornholm. Her afleveres forbindsstoffer fra Falck til overlægen på sygehuset på Saaremaa. Foto: Poul Erik Rath Holm. BMs billedsamling.

igen indtog Estland, efter det en kort periode havde været tysk besat.

Han startede foreningen Gotland-Baltikum i 1990, der også var inspirationskilde for vores Baltisk Bro arbejde på Bornholm.

„Vi har många personliga kontakter där borta, vilket gör att vi vet att det vi skänker, verkligen når fram", skrev B.G. Holmert bl.a. i Bro Nyt - på svensk, som selvfølgelig ikke blev oversat til dansk men til estisk i bladet.

Ligesom Lene Steenbuchs artikel i samme blad om hendes families fantastiske kontakt til en fotograf i Litauen, der skabtes via flaskepost fra Sandvig på Bornholm, også blev oversat til estisk. Hendes - og andres - engagement i Litauen førte til at Baltisk Bro også satte sig for at bygge bro mellem Kretinga i Litauen og Bornholm.

Der blev stiftet en litauisk Baltisk Bro forening i Kretinga, besøgsrejser begge veje og unge udvekslingsstudenter fra Litauen til Bornholm. Og senere med projekter og møder for Baltisk Bro folk fra både Saaremaa, Kretinga og Bornholm - og Gotland på sidelinjen, så var vi så småt ved at få en fornemmelse af en slags fællesskab omkring Østersøen - et baltisk fællesskab.

Lastvogn fuld af tøj

I vinteren 1991-92 tog Baltisk Bro-medlemmerne Birgit Hansen, Aakirkeby, og Kati Jensen, Rønne initiativ til at samle tøj og legetøj ind på Bornholm med henblik på at kunne glæde børn og voksne på Saaremaa med „overskudstøj" fra Bornholm, både nyt og brugt. Det skete efter aftale med Baltisk Bro på Saaremma, som skulle være ansvarlig for en retfærdig fordeling af det.

Resultatet var overvældende. Kun med støtte fra vognmandsfirmaet Ole Holm, der stillede en kæmpe lastvogn med anhænger - og chauffør - til rådighed for Baltisk Bro, lykkedes det at få det meste af det til Saaremaa og fordelt rundt på øen. En tur i februar, og en modtagelse på Saaremaa, som Kati og Birgit sent glemmer. Senere blev tøj og legetøj sendt med fiskekuttere til BB-Saaremaa.

Unge til Saaremaa

Mens der i starten af 1990'erne var meget stor interesse blandt de unge (og deres forældre) på Saaremaa for at komme til Bornholm som udvekslingsstudent med Baltisk Bro, var interessen begrænset for „det omvendte". Så gik lidt bedre med et andet projekt - at være hjælpelærer i på Saaremaa.

I 1992 rejste tre unge bornholmere til Saaremaa for at undervise som hjælpelærere på øens skoler. Det var en pædagogisk udfordring for Sonja Kim Pedersen, Rikke Nielsen og Karina Kjøller, som ikke talte estisk. De fik i hvert fald en oplevelse ud af det på de 3-4 måneder, som de var på Saaremaa.

Men et forsøg i dette år på, at „spejlvende" vores ungdomsudvekslingsprojekt, så unge fra Bornholm kunne komme et skoleår til Saaremaa, måtte vi erkende, der ikke var interesse for blandt de unge på Bornholm. En enkelt ung fra Bornholm vendte hjem efter et halvt år på Saaremaa.

I maj 1992 kom endnu en gruppe fra Saaremaa til Bornholm på besøgsrejse. Programmets organisering var lagt i hænderne på de estiske udvekslingsstudenter på Bornholm. Og sidst i juni 1992 blev der „gjort gengæld" ved et bornholmsk besøg på Saaremaa. Og først i august kom det nye hold på fem unge udvekslingsstudenter til Bornholm, som afløste det allerførste hold.

Børn, bryllup og besøgsrejser

Foreningen har over hundrede medlemmer på Bornholm, og aktiviteterne fortsætter på fuld tryk.

1.september 1992 åbnede Kuressaare Børnehave en afdeling for handicappede børn - den første af sin art på Saaremaa. Ideen kom, i følge den lokale børnelæge, fra Bornholm, hvor Susanne Månsson var leder specialbørnehaven i Svaneke. Hun og hendes mand var også værtsfamilie for en af de første udvekslingsstudenter, og hun deltog i den første besøgsrejse til Saaremaa. Engagementet og samarbejdet med andre ligesindede og fagfæller i Baltikum er fortsat aktivt i dag.

Sidst i juni 1993 rejste 43 bornholmske besøgsrejse-deltagere til Saaremaa, bl.a. en amatørteatergruppe

Erling og Lisbeth Johansen stod i spidsen for et stort arbejde i Baltisk Bro med at dele danske handicaperfaringer med estiske ligesindede. Her er besøg i Rønne i 1997 af estisk forening af forældre med handicappede børn.

fra Klemensker Aktørerne, som optrådte i Estland.

Under besøget var der bryllup i Kuressaare. Brudgommen er bornholmeren Peter Kyhn, der var blandt de unge gymnasieelever, som tog de indledende kontakter til Saaremaa med Next Stop Sovjet projektet, der banede vejen for dannelsen af Baltisk Bro, som han var med til at stifte i 1990. Bruden er Tiina Merila, der født på Saaremaa. Hun var en af de fem første udvekslingsstudenter, der kom til Bornholm med Baltisk Bro.

Og i august kom så 36 fra Saaremaa til Bornholm på den næste baltisk besøgsrejse. I 1994 kommer også 35 estiske unge på en uges besøg med privat indkvartering her på øen på hos gymnasieelever - et projekt som gymnasielærer og Baltisk Bro bestyrelsesmedlem Alice Østerbøg var primus motor i.

Lisbeth og Erling Johansen, Aakirkeby, gik aktivt ind i Baltisk Bro-arbejdet og åbnede deres hjem for den første af flere handicappede udvekslingsstudenter og senere som drivkræfter i en række forskellige samarbejdsprojekter på handicap-området mellem Bornholm og Saaremaa. En forening af forældre med handicappede børn på Saaremaa kom til Bornholm og fik lejlighed til at lære af den „danske model" og de danske holdninger at kende til, hvilke muligheder handicappede skal have i samfundet - noget der lå ret langt fra datidens holdninger i Estland. Senere var Baltisk Bro også fødselshjælper på samarbejdsprojekter mellem blinde på de to øer.

Baltisk Bro til Litauen

Den efterhånden lidt dalende bornholmske interesse for at tage på baltisk besøgsrejse fik et nyt vitaminindskud, da Ketty Bolhøj, Snogebæk, Bent Danielsen, Rønne, og andre Baltisk Bro-medlemmer i 1993 gjorde alvor af tankerne om, at broen skulle udbygges til også at forbinde Bornholm og Litauen.

Gennem kontakter til Kretinga-området ved Østersø-kysten blev det muligt den 24. marts 1994 for en gruppe at stifte Baltijos Tiltas, (Baltisk Bro på Litauisk) med Vanda Verbutiene, Kretinga, som formand. Hermed var den nye bros faste „landingspunkter" på plads, så der kunne åbnes for „trafik" mellem Bornholm og Litauen.

I august 1994 kom 30 litauere til Bornholm på den første baltiske besøgsrejse fra Kretinga til Bornholm. Det blev en ny og meget positiv oplevelse for gæster og værter.

Som ved tidligere besøgsrejser får gæsterne et varieret indtryk af det bornholmske samfund - politik, erhverv, kultur, miljø - og selvfølgelig privat indkvartering.

„The Baltic Bridge joined not only our lands, it joined the hearts of people as well. We look forward to seeig you in Kretinga soon", skrev Vanda Verbutiene bl.a. efter besøget på Bornholm.

En af deltagerne, kunstneren Adolfas Viluckis, gik straks efter hjemkomsten fra Bornholm i gang med at rå-hugge en egestamme til en to en halv meter høj træskulptur, som han ville forære til Bornholm i taknemmelighed over rejsen.

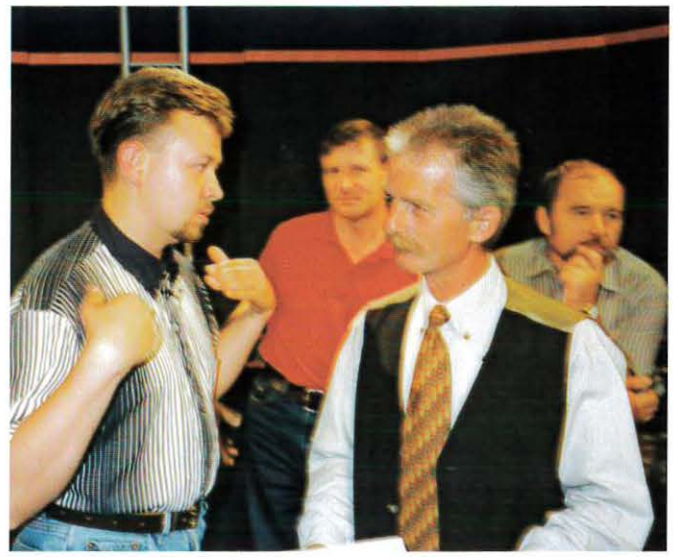

I 1994 blev Baltisk Bro udvidet med en gren til Litauen. Og flere grupper af litauere var på besøgsrejse til Bornholm. I 1996 medvirkede hele gruppen i tv-indslag på TV 2/Bornholm hos studievært Poul Erik Jessen.

I sommeren 1997 skabte fem litauiske kunstnere under stor bevågenhed hver deres træskulptur ud af egestammer midt på havnen i Nexø. Skulpturerne står i dag (2009) ved havet overfor Nexø-Huset i byens nordlige udkant.

I sommeren 1995 rejste 17 bornholmere til Kretinga for at møde de litauere, der havde været på Bornholm i 1994 og opleve dette charmerende og temmelig ukendte land. Blandt deltagerne var historiefortæller og papirklipper Jens Jakob Sabber, der udstillede sine klip i Kretinga, og bidrog til at tre litauiske papirklippere et halvt år efter kunne komme til Bornholm og udstille på museet i Rønne.

I august 1996 kom der igen en gruppe litauere til Bornholm. Der var nu 76 medlemmer af Baltijos Tiltas i Litauen. Under besøget indviedes Adolfas Viluckis' træskulptur ved Bornholms Højskole, hvor den står smukt i dag. Under besøget og under indtryk af Adolfas smukke træskulptur opstod ideen til et unikt kulturudvekslingsprojekt, som Baltisk Bro realiserede den følgende sommer på havnen i Nexø.

Held i ulykke

Sommeren 1997 drog en gruppe bornholmere igen på besøgsrejse til Litauen, hvor også en delegation fra Baltisk Bro-Saaremaa gjorde det muligt for de tre landes brobyggere at drøfte fælles ideer.

Gruppen på 17 deltagere fra Bornholm fløj direkte til den nærmeste lufthavn i Litauen, men papirklipper Sabber, turde ikke flyve og tog i stedet for toget, for at slutte sig til besøget lidt senere. Da han ikke ankom som planlagt, startede en hektisk proces med at finde ud af, hvad der kunne være sket. Vi erfarede, at han var indlagt på et hospital i det sydøstlige Polen - men havde svært ved at få besked om hans tilstand.

Så var det et held i ulykken, at Bent Danielsen i Litauengruppen og medtilrettelægger af rejsen var pensioneret overlæge fra sygehuset i Rønne, og formanden for Baltisk Bro-Litauen var ledende overlæge på det lokale sygehus. Og så var det med at bruge de forbindelser, man havde for at komme Sabber til undsætning.

Vanda Verbutiene fremtryllede en lokal ambulance, med chauffør. Med hende og Bent, kørte vi de 600 kilometer på en nærmest surrealistisk ambulancetur gennem Litauen, forbi kæmpekøen ved grænsen til Polen og videre til hospitalet i Bialystok, hvor vi desværre fandt Sabber bevidstløs og svært tilskadekommen.

I løbet af nogle dage blev han stabil nok til at overføre til Rigshospitalet i København med ambulancefly. Og vi kunne tage tilbage til Litauen, men Sabbers skæbne lå som en skygge over det ellers fantastiske program, litauerne havde forberedt til deres gæster i ugen. Sabber var desværre mærket af ulykken frem til han døde i 2005.

Træskulpturer i Nexø

Umiddelbart efter turen til Litauen i 1997 løb Baltisk Bros unikke kulturudvekslingsprojekt af stablen på Nexø Havn. De tykke og tre meter lange egestammer var forinden sejlet til Nexø af en litauisk fiskekutter. Fem litauiske træskærere, der havde dybe rødder i den litauiske kulturtradition med træskulpturer, arbejdede i 14 dage midt på havnen i Nexø med at udforme hver deres træskulptur.

Bestyrelsesmedlemmerne Steen Kofod, Rønne, der havde været Baltisk Bros kasserer gennem alle årene, og Alice Østerbøg, Rønne, styrede hele projektet, fra formelle ansøgninger til de litauiske kunstnersjæles udfoldelser på Bornholm.

Mange bornholmere og turister fulgte, hvordan skulpturerne på Nexø Havn voksede ud af stammen dag for dag. Og de fem skulpturer blev stillet op på græsarealet mellem havet og Nexø-Huset i byens nordlige udkant, hvor de stadig vidner om en gammel kulturtradition på den anden side af havet - og forbindelserne via Baltisk Bro.

Børn og unge og rejsende

Som led i handicap-samarbejdet besøgte fire handicappede børn og deres familier i august 1997 Bornholm gennem Baltisk Bro. Suppleant og aktiv i bestyrelsen Erling Johansen, og Lisbeth Johansen, koordinerede besøget, så gæsterne fik indblik i danske handicappedes forhold.

Sommeren 1998 gik Baltisk Brobesøgsrejsen fra Bornholm til Saaremaa med en lidt mindre gruppe end før. På Saaremaa var også gæster fra Baltisk Bro-Litauen, så vi bl.a. kunne lægge sidste hånd på den forestående ungdomsudveksling, som nu blev udvidet, så unge fra både Litauen og Estland kom til Bornholm som udvekslingsstudenter i 1998-99.

Men for første gang kneb det med at skaffe værtsfamilier på Bornholm. Og da koordinator Jette Pedersen efter en stor indsats sagde stop, kom der ikke udvekslingsstudenter til Bornholm i 1999-2000.

Men for 2000-01 lykkedes det med møje og besvær for Alice Østerbøg og Erling Johansen at finde to værtfamilier, så Olivia fra Litauen og Kaisa fra Estland kunne opleve et år på Bornholm.

17 andre unge, der havde søgt på Saaremaa og i Kretinga, men ikke blev valgt til hele årsprojektet, kom i stedet en uge til Bornholm og blev privat indkvarteret hos gymnasieelever her på øen. Men Alice Østerbøg, der stod for projektet, oplevede, at de unge fra Estland og Litauen egentlig havde beskeden motivation for at være åbne i dette møde med unge fra Danmark.

10 år efter murens fald og Baltisk Bros start var det unge, som havde været 6-7 år, da deres land blev frit, og de havde i 2000 en helt anden åben adgang til den vestlige verdens lyksaligheder. Og Bornholm var måske mindre spændende end så meget andet.

Efter 10 fantastiske år med Baltisk Bro mellem tre lande svandt interessen og behovet for arbejdet. I dag er foreningen ikke aktiv længere. Men vi kan glæde os over, at vi fik skabt noget særligt, netop da der var brug for det. Og målet om at åbne op for forbindelserne mellem Bornholm og naboerne omkring Østersøen lykkedes - med en stormende medvind fra samfundsudviklingen som sådan.

I 2000-01 var det blevet vanskeligere at finde værtsfamilier her på øen til baltiske udvekslingsstudenter og interessen for at komme til Bornholm var også mindsket blandt de unge der ovre. Men Kaisa Kaasik fra Estland og Olivija Zalyte fra Litauen havde det alligevel sjovt i selskab med ungdomskoordinator i Baltisk Bro, Alice Østerbøg.

Som om vi ikke er rigtige danskere mere

Indtryk fra Nexø i majdagene 1945

„...en Russisk Maskine kom op over Byen og Tyskerne gav sig til at skyde efter den..." (fra brev 13. maj)

Af Ebbe Gert Rasmussen

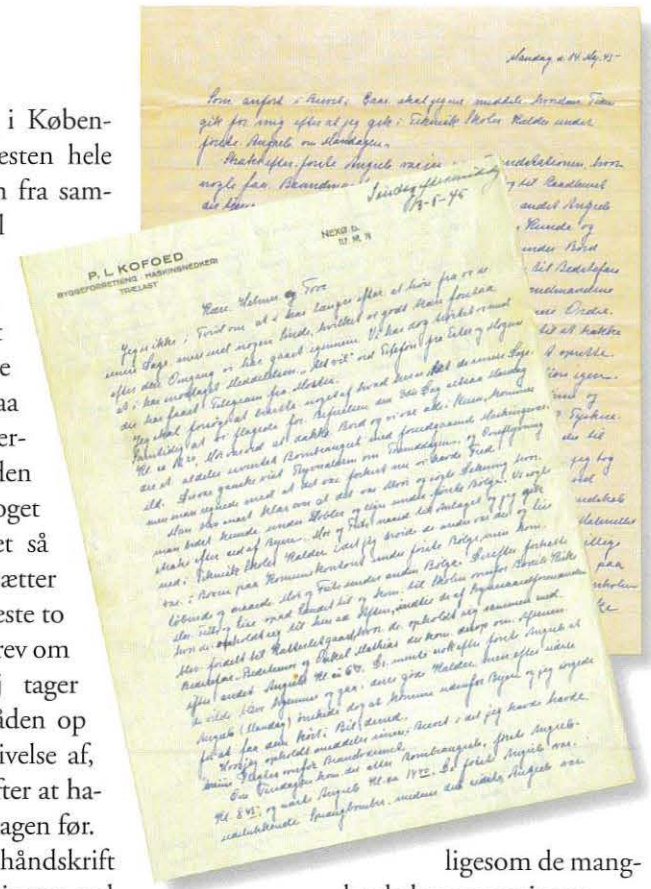

Sidste år modtog jeg en hilsen fra en ven i hovedstadsområdet. Vedlagt hans brev var et eksemplar af „Bornholm. Besat - bombet - befriet", der i 1945 blev udgivet af Frihedsbevægelsen på Bornholm på Ernst G. Olsens Forlag. Bogen var fundet i et antikvariats bogkasse. Der var indlagt forskellige ting i den. Det drejede sig om nogle privatfotos, der lå i en hvid konvolut, der var klistret til bogens bagerste flap. Der var også et (eller 2) håndskrevne, private breve. Det hele stammede fra Nexø og drejede sig om begivenhederne dér i maj1945.

Det omtalte brev eller breve består dels af tre ark brevpapir, dels af to ark fra en linieret blok. Alle sider er tæt beskrevne. Det første ark er skrevet af entreprenør P. L. Kofoed i Nexø, der samtidig var leder af byens brandvæsen. Hans navn står øverst på arkene, der også angiver hans virksomheds telefonnummer. Det første brev er skrevet søndag eftermiddag 13/5 - 45 til børnene Helmer og Tove, der da formentlig befandt sig i København. Det fylder næsten hele arket. På overgangen fra samme arks bagside til begyndelsen af det næste får vi - med en anden håndskrift - at vide, at her „maatte Far afbryde for at gaa en Tur mellem Ruinerne for at paase at Ilden ikke blusser op noget Sted ..." Her er det så hustruen, der fortsætter beskrivelsen på de næste to ark. Med det andet brev om mandagen 14. maj tager husfaderen på ny tråden op med tre siders beskrivelse af, hvad han oplevede efter at have forladt hjemmet dagen før.

Den skråtstillede håndskrift er for begge brevskriveres vedkommende forholdsvis let at læse. Det er tydeligt, at de begge er skrivevante. De udtrykker sig i et velformuleret sprog med datidens retskrivning. Det er iøjnefaldende, at deres beskrivelser næsten går ud i et, næsten uden nye afsnit. Denne ejendommelighed skyldes utvivlsomt de dramatiske tildragelser, de for nylig havde været igennem. Det samme er sikkert forklaringen på de forekommende, men forholdsvis få, stavefejl ligesom de manglende kommateringer.

De medfølgende fotos er i et lille format (8,6 x 5,6 cm) og tæller 20 positiver. Kvaliteten er fin, alderen taget i betragtning. De giver et førstehåndsindtryk af de omfattende ødelæggelser, Nexø blev påført under de uventede og militært meningsløse sovjetiske luftbombardementer i dagene 7. - 8. maj. Men det er tydeligt, at de er taget nogen tid efter disse. Oprydningen er nemlig godt i gang. Desværre oplyser aftrykkenes bagside

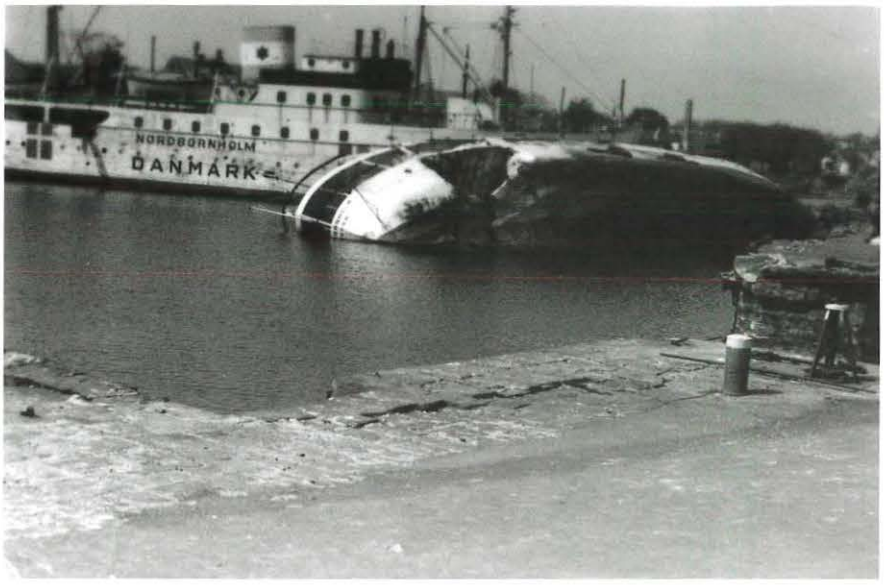

ikke, hvor, hvornår og af hvem billederne blev taget. Med tanke på brevets afsender er det ikke utænkeligt, at netop brandmajoren selv var deres ophavsmand. Om de er afsendt til den samme adresse som brevene, lades vi uvidende om. Utænkeligt er det ikke. Som helhed er der tale om andre motiver end dem, der er gengivet på de 14 sider i billedbogen, der omhandler bombeskaderne for Nexøs vedkommende. 3 har motiver fra det beskadigede torvemiljø og 4 fra havnen; heraf er 1 med Det østbornholmske Dampskibsselskabs bomberamte og kæntrede passagerskib „Østbornholm" med den for kaj surrede „Nordbornholm" i baggrunden. Dog er synsvinkelen en lidt anden end den, der er gengivet i billedbogen. De sidste 13 fotos gengiver forskellige gademotiver i byen, der i vore dage ikke i alle tilfælde umiddelbart lader sig stedfæste på grund af de omfattende bombeskader.

For at fastholde den stemning, der er i brevene, gengives de i det følgende ordret; tegnsætningen er dog normaliseret, ligesom gentagelser er strøget af denne artikels forfatter:

Søndag eftermiddag 13 - 5 - 45
Kære Helmer og Tove
Jeg er ikke i tvivl om, at i har længes efter at høre fra os de senere Dage mere end nogen Sinde, hvilket vi godt kan forstaa, efter den Omgang vi har gaaet igennem. Vi har dog trøstet os med, at i har modtaget Meddelelsen „Alt vel" ved Telefon fra Ester og Mogens, der har faaet Telegram fra Moster.

Jeg skal forsøge at berette noget af, hvad her er sket de senere Dage: Samtidig at vi flagede for Befrielsen den 3die Dag, altsaa Mandag Kl. ca 12.20, Mor var ved at dække Bord og vi var alle i Stuen, kommer der et aldeles uventet Bombeangreb med forudgaaende Maskingeværild. Der var ganske vist Flyveralarm om Formiddagen, og Overflyvning, men man regnede med, at det var forkert, nu vi havde Fred.

Man blev snart klar over, at det var Alvor og søgte Dækning, hvor man bedst kunde under Møbler og lign. under første Bølge. Vi søgte straks efter ud af Byen. Mor og Frits naaede til Anlæget, og jeg gik ned i Teknisk Skoles Kælder, idet jeg troede, de andre var der, og Lise var i Boxen paa Kommunekontoret under første Bølge, men kom løbende og naaede Mor og Frits under anden Bølge. Derefter fortsatte Mor, Frits og Lise opad Landet til og kom til Skolen ovenfor Bodils Kirke, hvor de opholdt sig til hen ad Aften, indtil de af Sogneraadsformanden blev fordelt til Kattesletgaard, hvor de opholdt sig sammen med Bedstefar, Bedstemor og Onkel Mathias, der kom derop om Aftenen efter andet Angreb Kl. ca 6.40. De mente nok efter første Angreb, at de vilde blive hjemme og gaa i deres gode Kælder, men efter sidste Angreb (Mandag) ønskede [de] dog at komme udenfor Byen, og jeg sørgede for at faa dem kørt i Bil derned.

Hvor jeg opholdt (mig) meddeles senere i Brevet, idet jeg havde mine Pligter overfor Brandvæsenet.

Om Tirsdagen kom der atter Bombeangreb, første Angreb Kl. 8.45 og næste Angreb Kl. ca. 14.40. Det første Angreb var udelukkende Sprængbomber, medens det sidste Angreb var baade med Spræng- og Brandbomber. De sidste antændte en stor Del af Byen, der nu i store Dele af Byen ligger som Ruiner dels af Brand- og dels af de ca. 25 Sprængbomber. Næsten alle Huse i Byen med Undtagelse af de længst ude i Yderkvartererne er beskadiget paa Tage og Vinduer af Luftrykket og Maskingeværku[g]ler. Hjemmet her er mellem de heldige, ca. 10 Ruder i Stuehus, en Del Ruder i Værksted, Tegltage i Uorden og Plade-

tag over Lager gennemhullet af Kugler. Funchs Bygning med Mosters Bohave er brændt (Moster har været paa Tingfogedgaard i Ibsker). Det gamle Apotek er værst medtaget, der hvor Johannes boede, han har dog senere reddet det meste af Indboet bortset fra noget Porselæn, og Skabet i Spisestuen var gaaet i Stykker men kan nok samles igen, de skal herefter bo paa Værelser paa Loftet indtil videre. Moster bor hos Bedstefar, idet dette Hus ogsaa kun havde Tag og Vinduer i Stykker. Sprængbomber er faldet og har ødelagt C P Jørgensens Købmandshus paa Aasen fuldstændig, Købmands Pihl Hus og Hjørnestedet Kildestræde - Smallegade. Det nye Hus paa Apoteke[r] haven til Aasen, der er faldet en Bombe i Apotekerhaven, en i Doktorens Have[,] en i Gærdet udenfor Johannes, en i Ejendommen ved siden af og mange andre Steder. Paa Havnen er faldet flere store Bomber, der har ødelagt Kajerne, Østbornholm ligger om paa Siden i Havnen. Nordbornholm har Brandvæsenet pumpet læns for at den ikke skulle synke, der ligger desuden sunket i Havnen 1 Sejlskib, en tysk Hurtigbaad og en Ammunitionsdamper. Toldbygningen er ødelagt og ligeledes det store Pakhus på Havnen og mange andre i Gaderne. Af Brand er hele Johs. Munck[s] Ejendom samt hele Kvarteret øst for helt ned til Havnen, endvidere paa Torvet Eriksen, Funcks, Sparekasse, Posthus, Bank, Apotek og hele Komplekset med Brugsforeningen og Pakhusforeningens Bygninger; Slagter Glistrup var ogsaa af Sprængbomber blevet ødelagt ligesom Dommerboligen. Det menes, at Nexø efter sin Størrelse er den mest ramte By i Danmark. Rønne har ogsaa faaet slem Omgang men dog ikke saa slemt som i her.

Mandag

Kære Helm(er) og Tovemor

Her maatte Far afbryde for at gaa en Tur mellem Ruinerne for at paase, at Ilden ikke blusser op noget Sted, det er nemlig blæst op til en lille Storm, og det ulmer jo stadig her og der. Ja - det var jo ikke saadan, vi havde tænkt os, at det første brev efter Fredslutningen skulde blive, vi havde netop haft det saa herligt om Lørdagen med Musik paa Torvet. Johannes var med i Musikken - alle de mange Flag smeldede, og ingenting fik man bestilt den Dag uden det strænkt nødvendige, og næste Dag var der Takkegudstjeneste i Kirken som i det øvrige Danmark, og Kirken var fyldt til Randen, efter at mange extra Siddepladser var skaffet til Veje, samme Søndag vrimlede det ind til Byen med endnu en mægtig Skylle Tyskere. I skulde have set et Syn nede lang[s] Stranden fra Havnen ud ad nordre Strandvej, der gik en ustanselig Strøm i Land og fordelte sig langs Stranden og ude i Lystskoven, et underligt Syn midt i Festglæden, og saa kom Forskrækkelsen Dagen efter, idet en Russisk Maskine kom op over Byen, og Tyskerne gav sig til at skyde efter den - saa kom Rygtet ud, at Tyskerne ville faa Kanel hver 3die Time, samme Formiddag var der afholdt Møde paa Kommunekontoret angaaende Evakuering af Byen, og da Angrebet kom mellem 12 og 1 maatte Mødedeltagerne og Personalet i alt 17 Personer stuges sammen i Boxen, Lise iberegnet, og inden Frits naaede ned efter hende, var hun paa Vej Hjem og naaede os her i Gaden, derefter løb vi ud af Byen. I kan tro, der blev evakueret hele Nexø saa mange, der kunde løbe, var paa Vej ud paa Landet til alle Sider - vi naaede op i Anlæget, hvor vi kastede os ned, de andre i Grotten deroppe og jeg bag en Gærde midt imellem et Par Tyskere. Det var en uhyggelig Omgang, eftersom det jo foregik saa at sige over Hovedet paa

os. Vi har haft det godt paa Gaarden, ligget dejligt i Senge, nogle Steder var der saa mange, saa man maatte ligge i Høet. Efterhaanden kom dog Tankerne paa Plads igen, og saa begyndte man at spekulere paa, hvor de andre var blevet af hver især, hvad vi dog snart fik opklaret, heldigvis. Men Ak! Hvilken By at se paa, det kan slet ikke forklares, men man fatter næsten ikke, at dette er Nexø, vores Fødeby og i Fredstid. I vil næppe kende Byen igen, hvis I kommer Hjem, og dog i vores Gade ses der intet af Ulykken, før man kommer ned ved Hotellet og Købmand Pihl. Mor var nede i Apotekerhaven i Gaar Formiddag for at finde Rabarber, der var end ikke én tilbage, og Sommerøbletræet er helt sprængt bort med Rod og Krone og det hele, Blommetræet og Ribsbuskene, ja ogsaa to af de andre Æbletræer og alt grønt som svedet af - nogle nye Rækker Jordbær er ogsaa væk, men det gamle Stykke staar da der - men Fy hvilken Ødelæggelse - og samtidig blev det fortalt, at man festede i København intet anende om vores Ulykke, godt for jer. Heldigvis har Nerverne dog holdt til det, om end man hører Flyvemaskiner i hver en Lyd, værst tog det paa Lise, hun farer op for en Bagatel, hun ligger i Sengen her paa Gaarden med daarlig Hals og har i Dag Diaré, der er en Masse Mennesker, der nu bagefter har faaet en saadan Mavehistorie, og nu maa alle koge Vand og Mælk - selv har jeg klaret mig vældig godt igennem det hele. Allerværst har det vel næsten været for jer, som har gaaet i al den Uvished om vores Skæbne. Underligt som det lyder, krævede det hele dog kun ét eneste Dødsoffer og ingen Saarede af Nexøs Befolkning, og nu i Gaar kom vort Politi saa i Gang igen officielt, saa Frits er nu i Trøjen igen. I har maaske hørt om Indkaldelserne. Johannes har ingen faaet heldigvis, han ligger Hjemme i Svaneke med daarlig Mave i Dag.

I Dag har vi for første Gang faaet Post, og vi har modtaget jeres Telegram for lidt Siden, det vil sige for en Times Tid siden - vi haaber, I nu har modtaget Telegrammeddelelser fra os. [H]er har slet ingen Forbindelse været, for ellers havde vi ringet eller Telegraferet straks for at berolige jer, og Elektrisiteten var afbrudt ogsaa paa Gaarden, saa vi hørte heller ikke de første Dage, hvad der blev sagt om det i Radioen, for det var slemt alt sammen, siden var der en af Brandmændene, som fandt udaf, at der fandtes en Batterimodtager paa en Gaard i Nærheden. Vi tænkte os, at der havde været Brev fra jer angaaende Turen Hjem, som eventuelt var afsendt før Afbrydelsen, men der blev vi snydt, derimod fik Moster et Brev fra Mogens, som var kommen ad Omveje, og hvori vi ser, at I har været ængstelige for os. Hvad vi nu skal gøre ved vort Bryllup, ved jeg næsten ikke, foreløbig kan I jo ikke komme, da Flyveren ikke tager Personer med foreløbig, og de synes jo de to her, at det er rent galt at betale for Sommerhuset og lade det staa tomt, saa de vel tror, at [?] gerne giftes snarest. Nu ved man jo desuden ikke, hvad Bornholm skal bruges til. I Øjeblikket er det næsten som om, vi ikke er rigtig danske mere, maaske bliver vi nødt til at flytte herfra før eller senere, hvad ved man, det ser ikke ud til, at det for os herover er ganske saa let klaret som i det øvrige Land, saa det er nu ikke saa ganske let

at komme i Feststemning for Tiden, men maaske trækker det over ogsaa det. Ja, saa er I vel snart træt af alt dette triste, for der er jo ikke andet denne Gang, og dog har vi herhjemme kun Grund til at være glade og taknemmelige, at vi nu slap med Skrækken, de mange Hjemløse har det dog meget mere trist, Apotekerens f. Ex. med den nye dejlige Ejendom, Funcks og Dommerens, som overhovedet kun har det, de gaar og staar i og mange andre.

Nu havde man ellers begyndt at glæde sig til, at I maaske alligevel kunde komme Hjem og holde rigtig Sommerferie. Nu maa vi tage en Dag ad Gangen og haabe, at vi maa faa Lov at vedblive at være Danske som før, og at det maa gaa mod lysere Tider for os alle.

Alle kærlige Tanker og Hilsner med Tak for Telegrammet i Dag, nu kan vi se, at det er afsendt den 10ende, saa det har været længe undervejs.

Hjertelig Hilsen
Mor, Far, Lise og Frits,
Johannes, Inger og alle de andre

Mandag d. 14. Maj 45

Som anført i Brevet i Gaar skal jeg nu meddele, hvordan Tiden gik for mig, efter at jeg gik i Teknisk Skoles Kælder under første Angreb om Mandagen.

Straks efter første Angreb var jeg paa Brandstationen, hvor nogle faa Brandmænd var tilstede. Jeg tog til Raadhuset, der tjener som Kommandostation, dog først efter andet Angreb, hvor jeg var hjemme og var ved at ekspedere en Kunde, og vi begge straks maatte ind i Stuen under Bord og Divan under første Bølge og derefter over til Bedstefar i deres gode Kælder. Der var aftalt, at Brandmændene skulde møde Kl. 21 paa Brandstation for nærmere Ordre. Jeg tog op til dem ved den Tid og gav dem Ordre til at trække op til Vanggaard og søge større Sikkerhed samt oprette en Telefonvagt, hvorefter jeg tog til Kommandostation igen.

Ved Midnatstid var der her Forbindelse med Rønne og derfra meldtes, at Situationen var tilspidset, ca 1500 Tyskere vilde ikke lade sig afvæbne, hvor-

for der blev givet Ordre til, at Brandmandskabet skulde længere paa Landet, og jeg tog op til Kattesletsgaard til den øvrige Familie om Natten ved 1. Tiden. Tirsdag Morgen sammenkaldte jeg det øvrige Mandskab, saa mange der kunde faas fat paa, samt stationerede Materiellet paa Kattesletsgaard. Vi konstaterede derfra de forskellige Angreb over Rønne og Nexø samt et voldsomt Angreb paa en Troppetransportkonvoj imellem Christiansø og Bornholm, et meget voldsomt Angreb, som vi troede var over Svaneke.

Om Eftermiddagen kom det uhyggelige og langvarige Brand- og Sprængbombeangreb. Efter nogle Bølger er Nexø i Brand, og en Ordenans i Bil kommer og melder, at det brænder mange Steder i Byen, og Brandvæsenet skal af Sted. Der protesteres straks stærk[t] fra mit Mandskab, idet de vil være sikre paa, at der ikke kommer flere Bølger, og ganske rigtig kommer den sidste Bølge meget voldsomt mellem Kl. 3 og 4, og derefter hørte[s] flere stærke Eksplosioner.

Konservesmester M. Pedersen kom imidlertid op til os for at høre om, vi er klar til at tage A[f]sted, men da Mandskabet ikke endnu var villige til at tage af sted, fik Pedersen, der er Luftsværnsleder sammen med Smed Povlsen, der er Luftværns-Konsulent til Byen for at rekonnesere. Et Stykke Tid efter kommer Povlsen tilbage med Ordre om, at Brandvæsenet ikke maatte tage til Nexø, da der var Kamp og Skydning paa Havneomraadet, og at der var kommet Faldskærmstropper ved Snogebæk, og vi skulle afvente nærmere Ordre.

Denne kom først ved 19 Tiden, og der var saaledes gaaet ca. 2½ Time af den kostbare Tid, hvor Brandvæsenet netop skuldet være der, det viser sig nemlig, at de to Herrer i Forbindelse med 1 Par Frihedskæmpere havde taget Fejl, og at omtalte Kamp var et Ammunitionsskib, der var ramt, og derfra kom de stadige Eksplosioner. Vi kom saa til Byen i den sydende og glødende Heksekedel og arbejdede m[ed] Slukning hele Natten, og siden har vi stillet Vagthold 5 Md. i 8 Timer, den første Nattevagt fra 22 Aften til 6 Morgen tog jeg med, senere har jeg ikke haft fast Vagt, men har jo stadig været optaget af alt, hvad der henhører under min Opgave. Det har været nogle haarde Dage. Onsdag, Kristi Himmelfartsdag og følgende Dage har her været Haandværkere og Arbejdsfolk til at rydde Gader, lægge Tag paa og slaa for Vinduer, og her bliver fremdeles et kolosalt Arbejde for Bygningshaandværkere. Under Branden og den følgende Dag var Tyske Soldater herinde og hjalp til, og de gjorde et godt Arbejde.

Hvordan saa det hele ender, er man ikke helt klar over. Her er ankommet russiske soldater med svært Skyts, Tanks og levende Kreaturer, Heste m.m., men vi faar det nok afklaret, det er jo ikke nemt at omplante gl. Træer.

Alt i Alt skal vi være glade og taknemlige, at vi her har sluppet saa godt igennem, som vi har, at vi har vores gamle Hjem og Tøj m.[m.] og kan være med med det samme til at opbygge Nexø.

De kærligste Hilsener til jer begge fra Far og Mor og alle de andre.

De sovjetiske luftbombardementer af Rønne og Nexø er som bekendt grundigt beskrevet i eftertiden.[1]) Der er derfor ingen grund til på dette sted at gå nærmere ind på de omfattende ødelæggelser og tab, der så tragisk ramte de to byer og deres borgere. I parentes bemærket er det dog på dette sted værd at iagttage, at man allerede den gang fornemmede, at ulykken var gået hårdere ud over Nexø end Rønne. Det var et realistisk indtryk. Besøg i vore dage i de bomberamte bymidter med de senere opførte „bombehuse" kan hurtigt overbevise beskueren om rigtigheden af datidens umiddelbare reaktion. Brevenes formål er at give de unge, der var „fløjet fra reden" en orientering om, hvorledes det var gået forældre, søskende og øvrige familiemedlemmer derhjemme. Brevene er skrevet af personer, der oplevede rædslerne, hvor de stod og gik. Det interessante er, hvordan de reagerede, og hvilke tanker de gjorde sig umiddelbart efter.

Vi oplever fortællernes endnu friske sanseindtryk, inden disse blev sløret eller helt udvisket af senere tildragelser i den travle tid, der fulgte. I beretningerne fornemmer vi en umiddelbar nærhed, der ikke kan rummes i en nok så grundig og indlevelsesfuld historisk redegørelse. Det er således de implicerede personers individuelle oplevelser og tanker, der gør deres breve interessante for os. Det er ikke til at undre sig over, at moderen først og fremmest bekymrer sig om familiens ve og vel, herunder følelserne hos de fraværende børn. For en hjemmegående hustru dengang har det været helt naturligt. Og at faderen fra første til sidste linje snarere giver os et indblik i sit travle virke som brandchef.

Ikke desto mindre spores reflektioner over nuet såvel som fremtiden. Mod slutningen af hendes brev nager en spirende frygt: Det er, som om de ikke rigtigt er danske som før, og at de måske før eller siden kunne blive nødt til at flytte. Hvorhen siger hun ikke direkte, men utvivlsomt har hun haft det øvrige land i tankerne. Det så jo ikke ud til, at det for dem var så let nu at hengive sig til glæde over freden. Men hun tog sig i det og skød videre tanker herom væk i et håb om, at det ville trække over også denne gang. Desuden forestillede hun sig, at brevets modtagere ville blive trætte af alt det triste, hun alene kunne skrive om denne gang. Endelig trøstede hun sig med, at man i hjemmet kun havde grund til at være glade og taknemmelige samt slap med skrækken - i modsætning til de mange ulykkelige, der havde mistet hus og hjem. Nu måtte man tage en dag ad gangen, idet hun håbede, at de også i fremtiden måtte vedblive at være danske. Jo, tanken om som danskere at være overladt til sig selv her ude i Østersøen isoleret fra det øvrige land er ikke nytænkning på Bornholm. For hans vedkommende var det mere et spørgsmål om, hvad det hele skulle ende med. Også han udtrykte sin glæde og taknemmelighed over, at de personligt var sluppet så godt fra det med hjemmet i behold. De kunne så fra begyndelsen deltage i genopbygningen af deres ødelagte by.

Nogen vrede eller bitterhed over for de fremmede, tyskere såvel som russere, kommer ikke til orde i hverken hendes eller hans beretning. De er tværtimod beundringsværdigt nøgterne i deres udtryksform. På lidt længere sigt sejrede optimismen og gå på modet. Resultatet er håndgribeligt. Eftertiden kan kun glæde sig over, hvor hurtigt og smukt det lykkedes at genopbygge Nexø.

[1]) Der henvises generelt til de utallige skildringer og reportager, der i årenes løb har set dagens lys i de bornholmske dagblade. Desuden til de redegørelser, der er givet af P. Chr. v. Stemann: En dansk Embedsmands Odyssé, 1962, 2, s. 79ff, J. Barfod i Bornh. Sml. , 1976, II. række 9. bind, s. 283ff, Edm. Hansen og Johannes Thoms: Bornholm 1945, 1993, s. 10ff og B. Jensen i Bornh. Sml. III.9, s. 113ff. Disse er alle med undtagelse af førstnævnte - skrevet på grundlag af skriftlige indberetninger m.v.

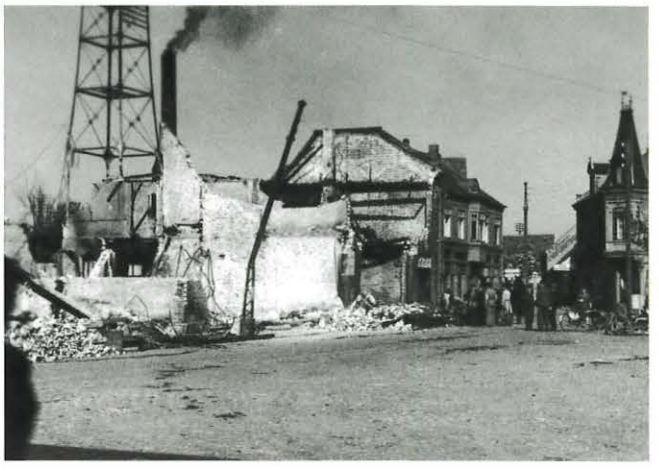

SIGURD VASEGAARD

11.11.1909 - 7.7.1967

Sigurd Vasegaard ville være blevet 100 år i år. Han er bedst kendt som grafiker og illustrator af såvel dagbladsartikler som bøger og slog sit navn fast med illustrationerne til „Vølvens Spådom", der udkom i 1953, og Saxos „Danmarks Riges Krønike", der først udkom efter hans død og var illustreret med i alt 185 træsnit; men han begyndte som maler. For nogle år siden arvede Gudhjem Museum et maleri af ham, og det skiller sig markant ud fra Vasegaards øvrige malerier ved at være en kopi af et gammelt italiensk maleri. Hvorfor malede han mon dette billede?

Af Mogens Lau

Kunstneren Sigurd Vasegaard begyndte som maler og holdt først op med at male i 1950'erne, hvor arbejdet med træsnittene optog al hans tid og alle hans kræfter.

Han voksede op i København og stiftede i studentertiden bekendtskab med miljøet omkring tidens studentersamfund som det politisk-kulturelle tidsskrift „Monde", „Forsøgsscenen" og lignende kredse, og her stiftede han bekendtskab med såvel litteratur som billeder af de tyske ekspressionister. Han var tillige knyttet til gruppen bag tidsskriftet „Linien", der omfattede de abstrakte og surrealistiske avantgardister, og hvor den faste kerne bag udgivelsen var Ejler Bille, Richard Mortensen og Vilhelm Bjerke-Petersen. Også Hans Øllgård, Sonja Ferlov og hans senere svoger, digteren og maleren Gustaf Munch-Petersen, var at finde i denne gruppering, der i begyndelsen af 1930'erne holdt til i Gudhjem om sommeren. Disse kunstnere var optaget af abstraktionens præcise form, det flademæssige og funktionelle - set i en social sammenhæng som en mulighed for et tilsvarende nyt samfund.

Efter studentereksamen og elevtiden på Teknisk Skole fortsatte Vasegaard på Kunstakademiet fra 1931 til 1934. Han debuterede i 1934 på Kunstnernes Efterårsudstilling, og hans tidlige malerier var inspireret af såvel den tyske ekspressionisme som af den danske version af surrealismen. Hurtigt efter debuten slog han over i et mere naturalistisk maleri efter at han i 1935 - i modsætning til stort set alle sine københavnske malerkollegaer, der fortsatte med at være „sommerbornholmere" - tog permanent ophold på Bornholm. Han havde tilbragt sommeren 1933 på øen i et lejet sommerhus og blev i 1935 gift med keramikeren Gertrud Hjorth. Det følgende forår blev hans ven fra tidsskriftet „Linien", Gustaf Munch-Petersen, gift på Bornholm med Gertrud Hjorths søster Elisabeth (Lisbeth) der ligeledes var keramiker, og familierne kom til at bo tæt ved hinanden i Gudhjem.

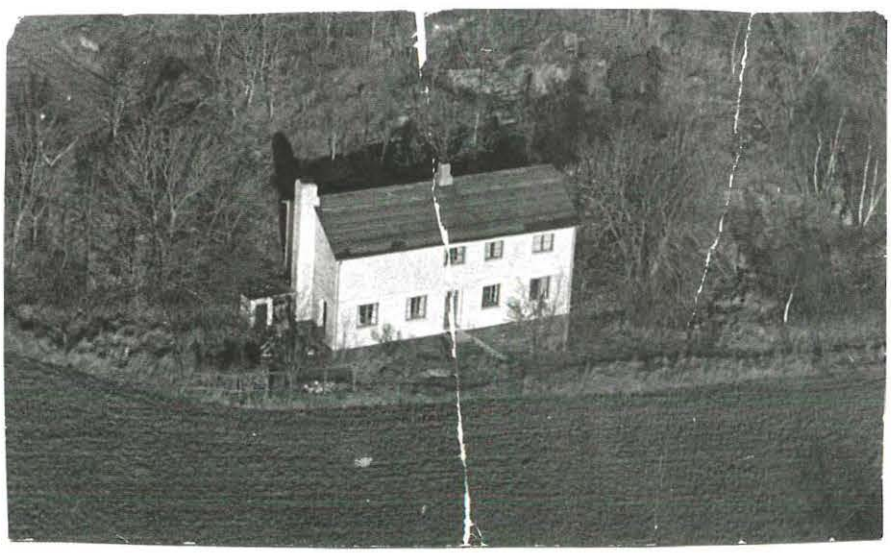

Keramikeren Ursula Munch-Petersen, der stod for oprydningen i boet efter Gertrud og Myre Vasegaard, fortæller, at Myre Vasegaard bar dette fotografi af huset i Holkadalen i sin pung gennem årene som et minde om tiden i Gudhjem. På bagsiden af postkortet har Myre Vasegaard skrevet: „Vores hus i dalen - Holkadalen 2, Gudhjem. Granitbrud nedlagt, med marker over for til Husmandssted. Linds lille gård som Oluf Høst betalte til min Mor og far. 10.000 kr. for alt. 1937".

Huset i Holkadalen

I 1937 påbegyndte Sigurd og Gertrud Vasegård byggeriet af deres hus i Holkadalen i Gudhjem. Året forinden var deres eneste barn, datteren Marie (Myre) blevet født.

Ikke langt fra Vasegaards hus lå husmandsstedet „Skovly", som maleren Oluf Høst havde købt for 35 000 kr. i 1935 for næsen af maleren Niels Lergaard og omdøbt til „Bognemark". Dermed røg venskabet mellem de to, og resten af livet gjorde de hvad de kunne for at genere hinanden.

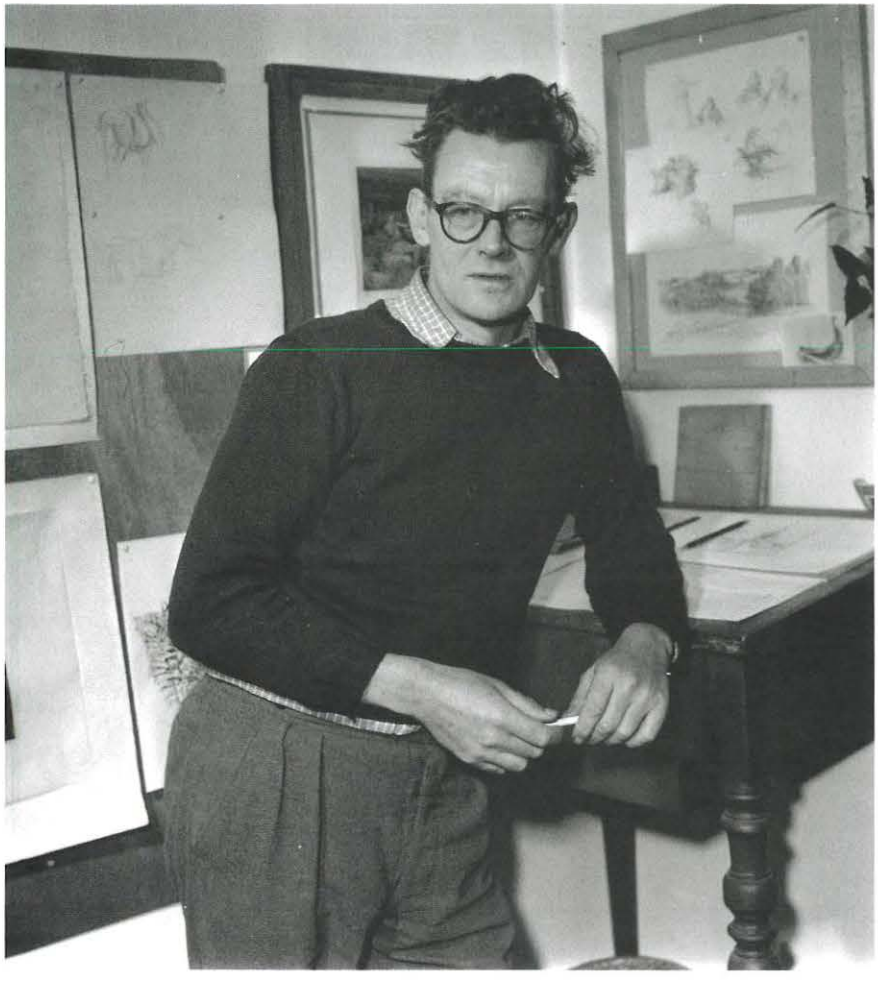

Der findes ikke mange fotografier af Sigurd Vasegaard, men den 21. november 1957 tog B. Ilsted-Bech dette billede af ham i huset i Holkadalen. Her fortsatte Vasegaard med at bo efter skilsmissen i 1948 og indtil sin død. Der var ikke mange moderne bekvemmeligheder i huset, f. eks. var der ikke indlagt elektricitet. Sigurd Vasegaard var en meget sammensat natur. Afvisende, vred, vranten, kantet og meget bluferdig på den ene side, og venlig, grænsende til det hjertelige og generøs på den anden; men samværet med andre var altid på hans præmisser.

Forfatteren Hansaage Bøggild giver et eksempel herpå: „Da Gertrud og Sigurd Vasegaard - hjulpet af Høst - havde bygget hus på kanten af et lille stenbrud i Holkadalen - ikke langt fra Bognemark - gik Lergaard i aktion for - med naturfredningsloven i hånden - at få huset revet ned, men Høst mobiliserede amtmanden, og det i øvrigt smukke hus blev stående. I logbogen fra 1944 skriver Høst: „Vi byggede engang et hus til Vasegårds. Lergård og Niels Pedersen gjorde alt for - da det var færdigt - at få det revet ned. De mobiliserede alt, og naturfredningen med dommer Zeuthen i spidsen mødte op og besigtigede, der var brandfolk og politi og Gud ved hvem der ikke var."

Dermed giver nogle notater på bagsiden af et postkort med fotografi af det nyopførte hus i Holkadalen pludselig mening. Det blev fundet i Myre Vasegaards pung, da man gjorde boet op efter hende.

Takket være Oluf Høsts håndsrækning kunne Vasegaards gå i gang med at anlægge haven med stengærder og en sand labyrint af gange og bede i forskellige niveauer op bag stenbruddets sider.

Malerierne

Sigurd Vasegaard debuterede på Kunstnernes Efterårsudstilling i 1934 med malerierne „Kosmisk rum 1" og „Kosmisk rum 2". Disse tidlige malerier var tydeligt influeret af de abstrakte og surrealistiske tendenser i tiden. I 1937-42 udstillede han på Corner & Høstudstillingen, først som gæst til og med 1939 og derefter som medlem. Som gæster samtidig med Vasegaard var bl.a. Eiler Bille, Egill Jacobsen, Richard Mortensen, Hans Scherfig og Sven Havsteen-Mikkelsen. Fra 1943 til 1946 var han medlem af Høstudstillingen.

Meget tidligt fik hans malerier et mere naturalistisk tilsnit og mere jordnære titler som: Kartoffelmark, Regnbyge, Køkkenhave og Sommernat. I et maleri som „Kartoffeloptagere" (der ejes af Bornholms Kunstmuseum) fra 1942 skildrer han landarbejdere i et mærkeligt billede, hvor tunge jordfarver er sat op mod en lysende kold himmel. Men der er ikke en egentlig linie i hans malerier, der tidligt fik et lyrisk tilsnit. I 1949 malede han et billede benævnt „Skov", et nærmest impressionistisk skovinteriør med et spættet spil mellem lys og skygge. Et yndet motiv var skovbilleder med modeller, ofte med titler som „Badende" eller „Model i skov" og som regel holdt i en pastelagtig kolorit. Disse romantiske stemningsmalerier viser en maler, der benytter motiver fra hverdagen sat ind i en poetisk ramme. Hans malerier får næsten karakter af noget mytologisk, og der spores en vis indflydelse fra de øvrige fastboende kunstnere som Oluf Høst og Paul Høm. Vasegaard var relativt produktiv i disse år og udstillede op til 10 nye malerier om året.

Maleriet af Maria ved Christi grav

Et enkelt oliemaleri skiller sig ud fra de øvrige af Vasegaards malerier. Det er signeret: „Sigurd Vasegaard. Juni 44" og er tillige påtegnet på forsiden: „Kopi efter et italiensk billede. Rerrod(?)k." Maleriet måler 60 x 110 cm, og forestiller „Kvinderne ved Kristi Grav". Det har i mange år hængt på Jantzens Hotel i Gudhjem, inden

Maleriet af „Kvinderne ved Kristi Grav" som Sigurd Vasegaard malede i 1944. Udover Vasegaards signatur og datering indeholder maleriet følgende påskrift: „Kopi efter gl. italiensk billede. Rerro?k." Billedet hang i mange år på Jantzens Hotel i Gudhjem, men overgik på et tidspunkt til antikvitetshandler Kent Jensen, Gudhjem, der ved sin død i 2004 havde testamenteret det til Gudhjem Museum.

det blev erhvervet af Kent Jensen, der ved sin død testamenterede det til Gudhjem Museum.

Maleriet er en ret nøjagtig kopi af et florentinsk maleri fra midten af det 14. århundrede, og forstiller den hellige Jomfru i afmagt ved Kristi grav. Originalbilledet blev erhvervet af Statens Museum for Kunst i 1925. Maleriet er gengivet i sort/hvidt i tidsskriftet „Aarstiderne", 3. Aarg. Nr.2, der udkom i december 1943.

Ifølge keramikeren Julie Høm, Gudhjem, fandt hun og hendes daværende mand i forbindelse med overtagelsen af huset i Holkadalen efter Sigurd Vasegaards død, en lille, ret medtaget farvereproduktion af det samme billede (6,5 x 11,5 cm). Reproduktionen er udgivet af Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, der udgav en billedserie bestående af 52 motiver „Fra Museer og Samlinger".

Om det har været farvereproduktionen eller gengivelsen i „Aarstiderne", der har fanget Vasegaards interesse, er ikke til at vide. Gengivelsen i „Aarstiderne" er i sort/hvidt, men han kan også have se maleriet under et besøg på Statens Museum for Kunst. Vasegaard kendte dog uden tvivl tidsskriftet „Aarstiderne", da omslaget på nr. 2 fra 1942, er et linoleumssnit skåret af ham selv. Forsiden forestiller en gravid kvinde i en have foran et hus, og bagsiden er en illustration til „Fleures du mal".

Spørgsmålet er, hvad der har fået Vasegaard til at kopiere dette maleri fra overgangen mellem middelalder og renæssance. Den ukendte kunstner til det originale maleri har bevæget sig bort fra middelalderens billedopbygning, der skulle læses „nedefra og op", og har ved hjælp af skrå linier ind i billedrummet både i sarkofagen og i landskabet, skabt et „for og bag" og en dybde i billedrummet, der tillige understreges af de 3 figurer bag sarkofagen, den røde figur foran og den fortvivlede Jomfru Maria hvilende over den. På den anden side har han stadig problemet med den runde glorieskive, der er skabt til flademaleriet og ansigter en face, og træerne er lige høje, uanset om de er anbragt i billedets forgrund eller bagerst i billedet. Der er heller ikke noget entydigt størrelsesforhold mellem figurer og træer. Billedopbygningen kan minde om en teaterscene, hvor kulisserne er indsat foran et gyldent bagtæppe mens billedformatet er med til at understrege sarkofagen som maleriets centrale omdrejningspunkt.

Vasegaard har været meget nøjagtig med sin kopiering af billedkonstruk-

Efter Sigurd Vasegaards død i 1967 fik keramikerne Julie Høm og hendes daværende mand, Bo Kristiansen, mulighed for i 1968 at leje huset i Holkadalen, hvor Gertrud Vasegaard i sin tid havde indrettet et keramikværksted, der stadig var intakt. Under oprydningen fandt man denne lille reproduktion (6,5 x 11,5 cm) af maleriet „Kvinderne ved Kristi Grav". Det fremgår af bagsiden, at den er udgivet af Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn i serien: „Fra Museer og Samlinger" og beregnet til opklæbning i et album. Det kan meget vel være denne reproduktion, der har været grundlaget for Sigurds Vasegaards maleri.

tionen, men har ikke lagt vægt på figurernes ansigtstræk, der blot er antydet, ligesom figurernes drejninger og proportioner har voldt ham besvær.

Uanset motivet til at kopiere maleriet har Vasegaard uden tvivl skabt sig indsigt i - fået i hænderne så at sige - den tidlige renæssances måde at anskue rumopbygningens problemer på. Der skulle gå endnu en årrække inden det i 1425 lykkedes for italieneren Brunelleschi at konstruere sig frem til centralperspektivet og dermed det tredimensionelle billedsyn, der i århundreder beherskede billedskabelsen frem til kubismens eksperimenter omkring Den 1. Verdenskrig.

Der findes daterede og signerede træsnit der viser, at Vasegaard i 1944 udførte illustrationer til „Vølvens Spådom", og at de uden tvivl har voldt ham besvær. Det er nærliggende at antage, at han i den forbindelse har villet undersøge, hvordan man i middelalderen komponerede billeder for at se, om dette var en farbar vej for hans videre arbejde med træsnittet og de mytiske temaer, og med sin sans for grundighed er han gået i gang med at kopiere et kendt maleri fra den tid. Erfaringerne fra kopieringen af maleriet er ikke direkte synlige i hans træsnit, men måden at skabe rum på ved overlapning og repoussoir-effekt ses i mange af hans arbejder. På dette tidspunkt i livet var han stilsøgende og usikker og lagde projektet med „Vølvens Spådom" til side for at genoptage det en halv snes år senere.

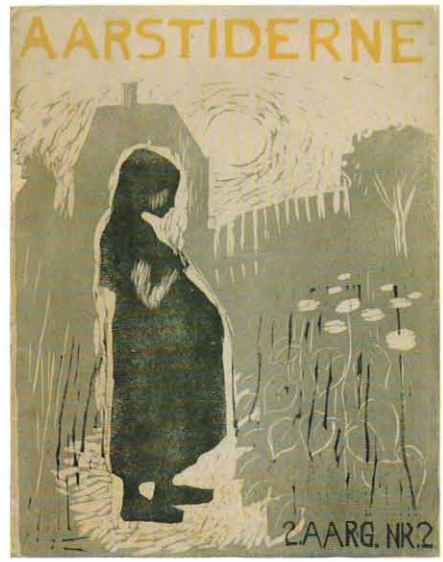

I tidsskriftet „Aarstiderne" fra december 1943 (3. årgang) er der på side 35 en sort/hvid gengivelse af maleriet „Kvinderne ved Kristi Grav". Det fremgår af den ledsagende artikel, at maleriet er et florentinsk billede af en ukendt maler fra midten af det 14. århundrede og erhvervet af Statens Museum for Kunst i 1925. Det vurderes, at det er et ud af ti malerier i verdensklasse ejet af Statens Museum for Kunst. „Farverne lyser rent og ubrudt og den fine Rytme og sikre Sans for Forskydninger giver et lødigt Kendskab til Værdien i tidlig italiensk Komposition", fremgår det af artiklen. Vasegaard har uden tvivl kendt til „Aarstiderne", idet han året forinden havde leveret såvel for-som bagsiden til årgang 2, nr. 2.

Modellerne

Da Julie Høm og Bo Kristiansen i sin tid overtog huset i Holkadalen fandt de også en række lermodeller, som Vasegaard havde udført. Disse lermodeller befinder sig nu på Gudhjem Museum.

Vasegaard udførte ofte modeller i ler eller i træ som udgangspunkt for arbejdet med træsnittene. Leret hentede han i Salenebugten, og mange af de bevarede modeller er i dag yderst skrøbelige, da de ikke er brændt. Leret fra Salenebugten indeholder mange urenheder, og da Vasegaard opbyggede sine modeller over et forhåndenværende og skrøbeligt trådnet placeret på et stykke natur- eller affaldstræ, er de fleste modeller delvis ødelagt. Han udførte modeller af mennesker og dyr som heste, geder, køer, kameler, gæs og høns, og der findes også en meget velbevaret træmodel af en båd fra hans hånd.

Det var vigtigt for Vasegård at få visualiseret tingene tredimensionelt, inden han gik i gang med at tegne og skære i stokkene, og han kunne uden tvivl være blevet en glimrende skulptør.

En ældre gudhjembo har fortalt, hvorledes han engang oplevede Vasegaards evne til at visualisere tingene. Under et besøg hos familien Høm var Vasegaard også til stede. Et af børnene havde problemer med en matematikopgave. Det var vanskeligt at forklare opgaveløsningen for barnet, så Vasegaard hentede resolut et rugbrød og udskar en kubus, som matematikopgaven handlede om. Med et enkelt snit i rugbrødsmodellen anskueliggjorde han opgaveløsningen for barnet.

„For Vasegaard var intet let. Måtte ligesom heller ikke være det." Således slutter Jan Garff sin tekst i en lille bog om Sigurd Vasegaard der udkom i 1973.

Under oprydningen i Vasegaards hus i 1968 fandt Julie Høm og hendes mand blandt andet en snes lerfigurer udført af Vasegaard som 3-dimensionelle forlæg for hans træsnit. Han havde det bedst, hvis han havde billedelementerne foran sig, når han gik igang med at skære sine træsnit. Der er lermodeller af kvinder, mænd og forskellige dyr som heste, køer og høns. Modellerne er udført i ubrændt ler fra Salenebugten, og derfor både defekte og meget skøre. Ganske få er brændt, men leret fra Salenebugten indeholder så mange urenheder, at en brænding normalt mislykkes.

Historien fra Janus Bendtsen

om hans familie på Rosenvænge, Bedegadevej

Klemensker Sogns Lokalhistorie blev i 2006 kontaktet af Niels K. Bendtsen fra Silkeborg, som søgte efter nulevende familie medlemmer på Bornholm. Efterfølgende modtog arkivet papirer fra Niels K. Bendtsen med en historie som en onkel til Niels havde nedskrevet. Onklen var Janus Bendtsen, som i sin tid skrev historien om sine forældre og alle sine søskende.

Af Hans Aage Jeppsen

Historien er skrevet ca. i 1935

Efter gennemlæsning af historien skulle det vise sig at være en dramatisk og betagende historie om slægters gang på Bornholm, om det daglige slid, om biavl, opfindsomhed, udlængsel og menneskelig tragedie. En historie om en slægt, hvoraf nogle blev på øen, mens andre fristede skæbnen i det store udland.

Om Janus Bendtsen ved vi at han var født den 20. februar 1867, og var udlært skrædder. Fra 1912 bestyrer af Nordre telefon central og fra 1932 bestyrer af telefon centralen i Klemensker, Nygade 8.

Personerne i historien er følgende:

Forældre: Hans Peter Bendtsen og Ane Margrethe Bendtsen
Børn: 1. Signe 2. Hans 3. Jørgen 4. Jens 5. Janus 6. Peter 7. Anine 8. Karoline 9. Martin

Janus Bendtsen skriver:

Min fader Hans Peter Bendtsen var født i Klemensker den 10. marts 1833, var gift med en datter fra St. Krashavegård, Ane Margrethe født Dalby, født den 7. november 1840 (datter af Jørgen Mortensen Dahlby, som overtog St. Krashavegård i 1837 og blev gift samme år med Karen Margrethe Kofoed). Min fader var udgået fra et lille landbrug og lærte i sine unge år møbelsnedker håndværket i Rønne. Fader var en i den tid mest dygtigste snedker, efter udstået lære påbegyndte han selv en forretning i Klemensker, noget af det første arbejde han fik var på St. Krashavegård, her gik den unge pige hjemme (Ane Margrethe), der blev hans hustru, (viet i Klemensker kirke den 19. januar 1858) fader købte en lille gammel ejendom ved Bedegade mosen med tilliggende 6 td. ld. Jord, det nu såkaldte Rosenvænge.

Her levede og virkede de sammen og fik snart en stor børneflok på i alt 9 børn. Fader stod på sit værksted fra morgen til aften, imedens moder passede køerne og huset. Imellem børnenes alder lå ca. 2 år, af disse blev de 6 født i det stuehus de nu beboede, de 3 sidste i en ny stuelænge som blev opført 1869-70. At vintrene i den tid var hårde og strenge talte min fader og moder ofte om, således vinteren 1867, det år jeg som skriver dette blev født (derom senere). Men vintrene derefter var ikke mere blide.

Efteråret 1868-69 satte ind med hårde østlige og nordøstlige storme, og mangen en stolt sømand led skibsbrud og strandede på østkysten på klipperne mellem Tejn og Allinge. Her lukkede adskillige af de brave sømænd deres øjne, og skibene med deres ladning blev almindelige vrag, vis skibsskrog og ladning blev solgt ved

Janus Bendtsen, foto fra 1940 - 1945

aktioner, adskillige af disse skrogladninger bestod af planker, tømmer og brædder. Her ved disse aktioner mødte fader, der godt kendte til hvad træ var og købte træ til opførelse af et nyt stuehus. Træet kom fra tømmerne og var af god kvalitet, og blev bortsolgt til en i den tid meget billig pris, således at fader ikke nøjedes med at købe til bygningen men også til lager til senere forbrug. Efter at fader havde fået det meget tømmer og træ hjem, gik han nu i gang med at bygge. I efteråret 1869 havde han nogle mænd til hjælp med at bryde og kløve sten op af jorden til fundamenter, under dette arbejde pådrog fader sig en sygdom som han aldrig forvandt, idet han ved at komme i klemme mellem 2 stene,

Rosenvænge ca. 1942, med det gamle stuehus til venstre med sort tag og det nye nærmest i billedet

nede i kulen der var gravet ved siden af, måtte overanstrenge sig med at løfte en stor blok, således at han kom fri. Dette gjorde at han pådrog sig en nyresygdom, med nyregrus og måtte den vinter stadig søge læge. Ihærdig som fader var tog han, skønt ikke rask, fat da foråret kom med at arbejde, murerne kom og lagde grund, og en tømrer med hans medhjælpere arbejdede sammen og fik i løbet af foråret rejst tømmeret til et 7 fag stuehus, 13 alen bred, et i den tid smuk og storslået stuehus, og samtidigt blev der bygget en vestre længe. I efteråret 1870 flyttedes ind fra det gamle til det nye, nu blev det gamle stuehus oprettet til stalde til køer og svin, lo og sædlade og i den vestre nye bygning, blev bryggershus med bagerovn og snedker værksted indrettet, en lille pæn gårdsplads med en bræddevæg mod øst, dette blev i 1888 da det var forældet afløst med en grundmuret længe med indkørselsport, en passende stor have blev anlagt, syd for stuehuset ned mod vejen, men arbejdes skulle der. Af børnene var nu højst 3 konfirmerede og en søn død.

Fader, der ikke var så rask mere til at anstrenge sig, skønt han dog stod på sit værksted, men med lettere arbejde, anlagde nu et større biavl til det mindre han i forvejen havde.

Biavlen var dengang i de såkaldte halmkuber, i løbet af ganske kort tid havde fader godt 60 sådanne bifamilier stående i sin have. I sandheden en lille by med mange indbyggere.

Fader var i den tid Bornholms største biavler, og var viden om kendt for sit biavl, i den samme tid påbegyndte fader at fabrikere huse til bierne, eller stader som de kaldes, på dette område var han foregangsmand. Nu var forandringen den, at mens bierne i en kube selv skulle bygge voks, var staderne indrettede med bevægelige rammer, hvor man indsatte voks, kunsttavler. Bierne havde nu kun at udtrække de anviste celler hvilke de gør på en forbavsende kort tid, og på den måde kan de formå at indsamle så meget mere honning, en rigtig kraftig familie kan i et godt honning år præstere 100 pund honning og derover, samtidig forarbejdede fader en maskine, en udslynger, til at udslynge honningen af tavlerne, og tavlerne der på den måde forbliver hele i rammen, gemmes og kan indhænges igen til at samle honning i, dette var et stort fremskridt som fader fik belønning af, dels ved opmuntring af en præmie der blev ham tildelt fra det kongelige danske husholdnings selskab, med 15 rigsdaler 3 år i træk, og for det andet blev honningudbyttet næsten det dobbelte fra før, og honningen renere og bedre, end ved den gamle metode med at presse den ud med to stokke af en hassel hvortil der krævedes 2 mand, nu med maskinen er det en leg der går hurtig og kan udføres af en mand. Ja dette var for fader en god biindtægt, trods honningens billighed. For os drenge var det ikke altid så morsomt med de bier. Fader der altid stod på sit værksted, var en der absolut fordrede, at hvad han sagde det skulle høres og gøres, om sommeren i biernes sværmetid måtte vi således skiftes til at passe på når bierne sværmede for da at meddele fader det, hvilket næsten var en daglig begivenhed når vejret var med solskin og varme, og det skete også at flere familier sværmede på en gang således husker jeg at der en gang var 7 familier der væltede ud på en gang og alle sværmene gik sammen på et sted. Dette var for os drenge langt fra morsomt, fader var ivrig, et stort lagen blev lagt ud på græsplænen og bierne blev fra træet samlede ned på lagenet, mens vi drenge lå ved siden af for at passe på at se dronningerne der jo er kendelige nok, men iblandt så mange bier var det ingenlunde nogen let opgave. Når vi fik øje på en skulle vi være flinke og fange den og sætte den i en æske for så at finde flere, fader havde imidlertid alle bierne fra træet, vi havde flere lagen, vi søgte og fandt 6 dronninger, der var utvivlsomt måske 6 foruden da der var nogle andre sværme iblandt som ofte kan have flere dronninger med dem, men nu tog fader dronningen og satte i kuben og lod en mængde bier løbe til, til der var en passende stor familie, disse blev holdt i en kasse eller stade, for så at få de næste på samme måde og således blev der af de 7 sværme, 6 familier på stader, sværmene kom alle fra kuber. Det siger sig selv at vi fik adskillige stik eller brod, det var ikke behageligt men tænke på at løbe fra det, kunne ikke nytte os noget, thi da var fader der, hvilket ikke gjorde sagen bedre. Det var ikke så sjældent at 2 af 3 familier sværmede ud på en gang, var disse små, fik de lov at blive sammen men at vi drenge lærte at omgås bierne og deres natur samt hvorledes de skulle passes det siger sig selv og det har nu et par brødre og en søster haft gavn og glæde af nu siden. Bierne er dyr som vi nødigt vil undvære.

Moder var sin mand en god medhjælper og os børn en god moder, nu var børnene vokset til, så de kunne hjælpe deres moder, og foruden sin husgerning havde hun fået en brødhandel bestående af rug og hvedebrød samt småkager og bolsjer, mælk og mel og gryn samt gær, og købte æg som almindelig blev betalt med 1 øre over prisen. Æggene var til en svigersøn som preserverede dem for senere når prisen hævede solgte dem. Det var ikke nogen ringe handel moder drev ved siden af sin husholdning, denne handel drev hun i 28 år, men efter den tid var der dog nok for hende at udrette, moder kartede og spandt alt det uldgarn der skulle bruges, ja end også hør og lin til linned, det var ikke ringe mængder der skulle til, til så mange og der blev lagt en del hen i skufferne til børnenes fremtid.

Moder var ihærdig tidlig op om morgenen og om aftenen når hun fik børnene i seng, da satte hun sig ved sin spinderok. Arbejdet gik for hende altid med godt humør, og om sommeren når hun kunne få en time til overs fra indendørs arbejde, da ud i haven og lugede, skuflede og rev stierne.

Haven var altid velholdt og var en stor pryd for hjemmet. Fader interesserede sig også meget for haven. Han podede således de fleste frugttræer i den og interesserede sig særlig med at okulere roser, derfor var der også en stor mængde forskellige sorter i alle mulige farver.

Navnet Rosenvænget, kom af den rosenhave der var bleven til ved hans arbejde.

Nu var børnene for længst konfirmerede. Fader sad for det meste om vinteren i stuen og røg på sin pibe, og moder der nu også følte til sig kunne ikke sådan magte mere, skønt hun passede den daglige gerning endnu i nogle år, men handelen var nedlagt, og børnene var kommen ud i verden, dog var de aldrig alene idet de, når den sidste af os skulle ud, da var jeg som skriver dette udlært og kunne være hjemme, og en søster var også udlært og var hjemme og af den grund

Janus Bendtsen ved en bisværm i 1928

kunne fader og moder endnu drive ejendommen og i de senere år havde de også en dreng som var huslig og kunne gå moder til hånde med alt muligt så som med at hente brænde og vand, ja også vaske gulv og gå ærinder, og passe køerne og holde rent hos dem og hønsene. Denne dreng var en rigtig knop til at være på, ja for fader og moder, langt bedre end mangen pige ville være det, dette gjorde at fader og moder kunne holde ejendommen så længe som de gjorde.

I økonomisk henseende havde de det godt, de kendte godt til fattigdom skønt de ikke selv var de der havde savnet noget, men igennem deres brødhandel var der adskillige mennesker, der var så fattige at de ikke havde penge til brødet, værst var det gerne om vinteren, fader sagde aldrig nej til nogen når de kom, men hvor det var ganske håbløs at få pengene, gjorde han altid udvej for vedkommende, med deres viden, ved at han gik til præsten der var formand for sognet fri fattigkasse, for på den måde at få hjælp, ikke alene til brødet, men også til kul. Medens der var andre fattige, som ikke kunde betale brødet men satte en ære i selv at kunne tjene til det, og som havde en vilje til at når sommeren kom, da at ville betale vinterens gæld, og på den måde fik alle deres kunder det daglige brød både vinter og sommer.

Min fader og moder havde altid en stor omsorg for deres børn. Fader der aldrig havde tjent som tyende, ville nødig at børnene skulle det, men hjalp dem hver især så vidt muligt i en lære, hvilket på den tid, når pladsen til en af os var aftalt, ikke som nu kostede noget, men læretiden var gratis med 4 a 5 år efter aftale. Fader og moder skulle underholde med klæder og vask. Den dyreste af os var vistnok den næstældste, Hans.

Signe (født Hansine Caroline Bendtsen den 20. juni 1858, hjemmedøbt 8. juli).

Den ældste af mine søskende var en datter. Hun kom straks efter sin konfirmation ud til kaptajn Ipsen, Landsdommeregård (nedlagt for ca. 60 år siden, lå modsat Tornbygård, Tornbyvej) for at gå fruen til hånde i husholdningen, og for at sætte sig ind i husholdning, og kom siden i lære med at væve. Dette med at væve blev dog kun til eget brug, da Signe som hun hed efter læretid kom hjem og virkede i hjemmet, blev forlovet og siden gift i en ung alder med Nikolaj Riis, Bolleris, eneste barn efter Jens Jørgensen Riis. Til denne ejendom er avl til 2 heste og 5 a 6 køer, foruden nogen skov. Ejendommen var gældfri og endda lidt tilovers. Min søster kendte ikke til andet her end at gå og promenere, hendes mand gjorde alt muligt for hende, han var ihærdig og stræbsom, og var altid i godt humør. Også han skaffede sig en biindtægt, idet han ved at se sin svigerfaders biavl, fattede lyst til også at have bier, og drev det op til at blive stort, og her i den lune have høstede han i hundrede af pund honning årlig, men havde også godt 20 familier. Han tog eksemplet efter sin svigerfader og lavede selv bistaderne og rammerne, men disse var ikke gjort af nogen snedker kunne man se, klodsede og skæve og kluntede på alle måder, tog disse stader sig ikke pænt ud i nogen have, men han havde en god ind-

tægtskilde igennem sin biavl. Svoger Nikolaj Riis døde i en meget ung alder, efterladende sig sin hustru og en datter, og sin moder.

Datteren var konfirmeret, men enken, der ikke før havde bestilt noget, brød sig ikke nu om at tage fat, hvilket jo ikke havde været så let for hende, da hun i så fald skulle have en bestyrer, hun besluttede sig til at sælge ejendommen, hvilket snart lykkedes hende, for så at flytte til Rønne, for at leve som rentier, hvor hun boede i godt 30 år. I 1935 solgte hun og flyttede tilbage til Klemensker stations by, hvor hun, som nu er 77 år, lever sammen med sin ugifte datter, Ingeborg, der også er svagelig, men i økonomisk henseende har det godt.

Hans (født Hans Jørgen Bendtsen den 30. marts 1860, døbt i Klemensker kirke 13. april).

Min broder Hans, den næstældste, som altid var en svagelig dreng, men meget godt begavet, fik straks efter sin konfirmation plads på byfoged kontoret i Rønne hos byfoged Olevarius, hvor han var i nogle år, og kom derefter ind på amtskontoret til amtsforvalter Jensen, men efter Jensens forflyttelse fra Bornholms til Københavns amtsstue, besluttede Hans sig til at studere jura, og kom ind på universitetet, for efter at have taget eksamen, atter at fortsætte som fuldmægtig hos amtsforvalter Jensen, og efter Jensens død, fortsatte han på samme sted hos Jagd, der var Jensens efterfølger. Jagd, der tillige var kaptajn ved fodfolket, var en ivrig konservativ mand, der havde sæde i rigsdagen, og var med til i provisorium tiden (man arbejdede efter en midlertidig lov) at få det store befæstningsanlæg lagt om København, og hvortil han selv ofrede store summer.

Jagd havde mange børn, mest piger. En af disse hed Nelly, en ung og smuk, livlig pige, der også sad i et kontor ved siden af på amtsstuen, med kun en dør imellem Hans og hende, og dette med deres blikke til hinanden førte med sig at Hans og Nelly blev forlovede, ved hvilken lejlighed Hans af sin vordende svigerfader blev forfremmet til at være hans 1. fuldmægtig på amtsstuen, med tillæg af gratiale og snart efter bryllup. Der gik nu nogle år, og den store kaptajn og amtsforvalter døde, næsten som en fattig mand, der så at sige havde ofret sin formue til fædrelandets forsvar. Hans blev straks ved sin svigerfaders død konstitueret, men samtidigt var embedet i Stege på Møn ledigt, og dette embede havde Hans søgt, og blev omtrent på samme tid, udnævnt til amtsforvalter på Møn, hvilket embede han modtog, og passede til alles tilfredshed, hvorfor han også blev udnævnt til dannebrogsmand (Ridder af Dannebrog). Han røgtede sin gerning med kun en fuldmægtig.

I deres ægteskab var 2 børn, en søn og en datter, disse studerede i København på universitetet, og deres moder Nelly, der ikke befandt sig så godt i Stege, på grund af de små forhold denne by bød, og borte fra deres gamle venner og den store adspredelse, altid ønskede sig tilbage til København, fik også sit ønske opfyldt. Hans lejede en lejlighed til hende og børnene, så disse nu spiste hjemme hos deres moder.

Hans der på den måde havde husbestyrerinde, havde måske ikke dyrere husholdning, ved det at børnene i modsat fald var henvist til at spise og bo på pensionat. Når undtaget de mange rejser imellem Stege og København, som næsten var hver søndag. Omsider måtte Hans på grund af aldersgrænsen søge sin afsked, og flyttede nu tilbage til København, her lejede han en lejlighed på Rådhuspladsen, og de spiste på pensionat. Børnene var nu færdige med deres studier. Sønnen blev ansat som kontorchef hos Berlinske og er gift, har børn og en god stilling. Datteren kom straks efter sine studier ind på et kontor i ministeriet, men er siden bleven gift med en kaptajn ved fodfolket.

Amtsforvalter Hans Bendtsen, der kun blev godt 71 år gammel døde i 1932 og efterlod sig sin hustru, der endnu lever og har det godt.

Jørgen (Født Jørgen Bendtsen den 18. december 1861, døbt i Klemensker kirke 1. januar 1862)

Den næste broder Jørgen, som i sin opvækst fik skyld for at være vanskelig at opdrage, meget stiv og stejl af sin natur som han var, lod fader og moder ham komme ud at tjene hos en bonde om sommeren for at vogte køer, og hjemme om vinteren for at gå i skole. Hensigten hermed var den at mine forældre troede, som han også gjorde, lære at agte og bøje sin vilje.

Jørgen kom straks efter sin konfirmation i skomagerlære hos en landskomager, der drog omkring fra sted til sted. Efter 4 års læretid her, kom han ud til en skomager Hansen i Rønne, hvor han det første år stod i forbundt, (en ekstra læretid på et år) hvorefter han samme sted arbejdede som svend i nogle år. Det rygtedes imidlertid hos de øvrige mestre i byen, at Hansen vistnok havde byens fineste og bedste svend i faget.

Skomagermester Lund, Store Torvegade, der havde ry på sig for at være den bedste mester, og som havde byens fineste kunder, henvendte sig en dag til Jørgen og ville absolut have ham ind på sit værksted, Lund tilbød at han skulle få en højere ugeløn, end der dengang nogensinde havde blevet betalt noget sted. Lund havde til stadighed 4 a 5 mand på sit værksted, foruden et par lærlinge, Jørgen modtog tilbudet, og flyttede nu over til Lund, her arbejdede han 5 til 6 år, men nu syntes Jørgen det kunne være rart at få noget for sig selv, opsagde pladsen og flyttede til Klemensker for at påbegynde en forretning selv, han fik også arbejde så at han snart fik brug for en svend. Og hermed gik det, kunderne på landet trængte ikke så meget til det fine, som til det grove arbejde, så som vinter og plov støvler, og reparation af hesteseler, dette imponerede ikke Jørgen så meget.

I længere tid havde han haft lyst til at lære at fabrikere skomager værktøj, og han tog en rask beslutning, rejste til København og gennemgik et kursus, kom derefter hjem, og nu forsynede han de fleste mestre på Born-

holm med deres værktøj, og leverede en mængde til en forretning i København til udsalg. Samtidig modtog han det bedste i skomager faget til forarbejdning ved sin svend.

I denne tid forlovede han sig med en husmands datter. Hendes forældre havde en ejendom med avl til 2 heste og nogle køer. Denne pige var en kraftig og stærk pige, der var vant til at tage fat på det grovere arbejde, og har været ham en god støtte, thi straks efter deres bryllup købte Jørgen sig nu en lille ejendom ved Bedegademosen (kaldet Nyhavn). Til denne ejendom, der allerede dengang var gammel men godt vedligeholdt, dog ikke just den bedste beliggenhed, hører foruden have et lille ½ td. land jord.

Han arbejdede fremdeles med en svend, men indskrænkede arbejdet til det fineste og bedste, og ved siden af arbejdede han med sit værktøj, men også lysten til biavl var ham medfødt. Han begyndte med et par stader, men i løbet af kort tid havde han avanceret til at have godt 20 stader, hvilket avl han drev med held og indbragte gode indtægter. Jørgen havde allerede fra sin ungdom af, haft en stor lyst til blomster og grønsager. Medens han arbejdede i Rønne måtte han nøjes med blomster, dem havde han så mange af i sit 2 fags værelse han lejede, så at han havde hver en krog opta-get, disse plejede han med stor kærlighed og omhu. Nu påbegyndte han her at anlægge sig et lille gartneri i grønsager og jordbær. Ved dette arbejde kom hans hustru til sit rette element, og var ham en vældig hjælp i arbejdet. Jorden egnede sig særlig godt til dette brug, og den blev henlagt med alle slags kål, særlig var hvid- og blomkål, også et større areal jordbær og agurker dyrkedes år efter år, frugterne her af blev sendt til hotellerne på nordlandet, Allinge og Sandvig, der var modtagere af alt det de kunne frembringe, og disse varer der skulle sendes, blev daglig af hustruen bragt op til Klemens station, for derfra med bane at nå frem til modtagerne. En stor fordel var det for dem at jorden grænsede op til mosen, thi i de tørre somre, kunne det knibe for planterne at trives, skønt der daglig vandedes, men Jørgen lod nu anlægge rør langs ad jorden ned til mosen, og ved mosen en pumpe så at vandet blev trykket op gennem rørene og kunde oversprøjte hele arealet. Dette anlæg, der kostede store penge, men som forrentede sig, og gav afdrag, var en stor lettelse i arbejdet og gav synlige resultater. I den samme tid fik han pladsen som distriktsforstander i nordre herred for husmændenes brandkasse, hvilken post der vistnok androg cirka 16,00 kr. årlig, men også var forbundet med et stort arbejde. Nu lod Jørgen skomager professionen fare, og beskæftigede sig udelukkende med sit gartneri, biavl og brandkassen. Dette arbejde gav dem en pæn årlig indtægt, således at der årlig blev lagt sum til sum i bank og sparekasse. Da Jørgen var bleven 70 år frasagde han sig brandkassen, og hvad gartneriet angår, er det også nu for det meste nedlagt, hvorimod han endnu sysler med sine bier, som han til sidst vil blive tvungen til at opgive. Ja nu er de gamle de 2 og kan se tilbage på gode og mange arbejdsdage, og i økonomisk henseende uden bekymring for udkommet. I ægteskabet er en søn som er født den 29. februar i skudåret 1904. Efter sin konfirmation kom han i lære i Klemensker brugsforening, og efter udstået lære fortsatte som kommis i samme forretning, hvor han fremdeles fortsætter. En stille og rolig dreng var Johannes, sine forældre meget lydig og god, og er dem, nu da de er gamle og ikke kan mere, en tro og i alle henseende en kærlig og god søn.

Jens (Født Jens Peter Bendtsen den 3. juni 1864, hjemmedøbt 22. juni, død 18. juli 1864)

En søn blev atter født hos vores forældre og fik navnet Jens, men som døde før han blev årgammel.

Der afslutter vi fortællingen for i år. Den næste i rækken er forfatteren selv, Janus, og derefter Peter, hvis liv førte ham til Amerika med megen med og modgang, om Anine og den gamle landhandel i Skarpeskade, Casa Blanka. Derefter Karoline som drev forretning i Rønne, og hendes efterkommere som stadig i dag har boghandel i Rønne, og sidst om Martin som blev en hårdt arbejdende farmer i Canada.

Ejendommen „Nyhavn" med Jørgen Bendtsen i haven, Kristine Bendtsen og sønnen Johannes, 1912-14

Alle dem kan du læse om i Jul på Bornholm næste år.

Magnus Olsen 1872 - 1959

Fagforeningsformand og Pedel

2009 er det 100 år siden Magnus Olsen blev Østre Skole's første pedel og 50 år siden han døde. Dette har inspireret hans barnebarn Jørgen Wichmann, til at skrive et portræt af den svenske indvandrer, der omkring forrige århundredeskifte blev en af forkæmperne for de bornholmske arbejderes rettigheder. Som overbevist socialdemokrat kæmpede han for at skabe gode kår for alle arbejdere, der var villige til - efter bedste evne - at yde en solid arbejdsindsats. Portrættet bygger bl.a. på den levnedsbeskrivelse, som Magnus Olsen - på Nationalmuseets opfordring - skrev i 1955.

Jørgen Wichmann, der er pensioneret underdirektør fra Danske Bank, har i mange år arbejdet med slægtsforskning og efterhånden samlet en hel del materiale omkring sine aner.

Opvæksten

Magnus Olsson blev født den 2. juni 1872 i byen Komstad i Stiby Sogn i Sverige. Komstad ligger ca 15 kilometer vest for Simrishamn. Hans far var snedker af profession, men i høsttiden måtte han og moderen også gå på høstarbejde. De fik 8 børn, hvoraf de 2 døde som små. Familien ejede et lille hus med kun én stor stue, der anvendtes til både opholdsstue, spisestue, køkken, soveværelse og værksted. I tilknytning til huset var der tørvehus, svinesti og en bageovn, hvor man bagte alt brød selv. Man opfodrede en gris, som blev slagtet til jul. Den gav sul til hele året.

Moderen døde i 1880 i forbindelse med den sidste fødsel. Da var Magnus 8 år og faderen stod tilbage med 5 ukonfirmerede børn. På det tidspunkt havde Magnus allerede været ude som hjælpehyrde i ½ år og han fortsatte som vogterdreng 7 måneder af året indtil han blev 14 år. Det var et tidskrævende job, op kl. 5 og han fik først lov til at drive gåseflokken hjem efter solnedgang - uanset vejret. Lønnen var for hans vedkommende et sæt tøj, ellers var lønnen fra 10 til 15 kr. for sommeren.

Skolegangen var kun meget lidt bevendt. De var almindeligvis ca. 50 børn i 4 klasser med kun én lærer, der mente, at lærdommen skulle bankes ind i børnene. Magnus gik så til præst

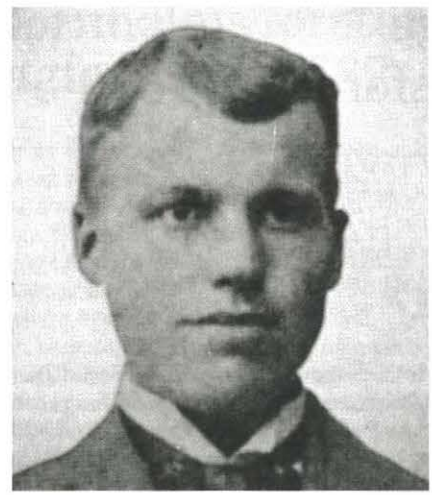

Den meget unge Magnus Olsen

i året 1886 og var fri for skolegang, men mødte hos præsten 2 gange om ugen, og den sidste tid 3 gange. Han blev konfirmeret om foråret. Eftersom han nu var blevet konfirmeret, skulle han stå på egne ben og klare sig selv. Han blev i Sverige til 1889, men det kneb mere og mere med at finde arbejde.

Indvandringen

I 1889 besluttede han sig for at rejse til Bornholm, ligesom broderen Adolf havde gjort det før ham i 1886. Senere fulgte også søsteren Augusta i 1893 og bror Olof i 1896. Det var en stor begivenhed den gang. Magnus rejste over Ystad, hvortil han kom om aftenen, og gik så på havnen til kl. 3 om morgenen, hvor han stod på damperen fra København. Magnus beskriver selv - i sine erindringer til Nationalmuseet - ankomsten til Bornholm således:

„Da jeg kom til Bornholm, havde jeg først Plads som Tjenestekarl paa en Gaard lidt uden for Rønne. Den første Morgen, da vi spiste Frokost – vi spiste ved samme Bord alle sammen - saa spurgte Bonden mig, om jeg ville have Snaps til Frokost, eller jeg hellere ville have 5 Kr. mere for Halvaaret. Han tog selv ingen Snaps, og det ville jeg heller ikke, saa jeg fik de 5 Kr., saa Lønnen blev 30 Kr. for Halvaaret.

Det var et ret godt Madsted, og en god Plads, kun manglede der Lys i Kammeret, saa jeg maatte klæde mig af og paa i Mørke. Bonden kom om Morgenen og kaldte paa mig, han havde nok en lygte med sig, men den tog han med i Stalden. Jeg var der kun et halvt Aar, kom saa paa en større Gaard for en løn af 100 Kr. Halvaaret. Der var vi 6 Karle, og Arbejdstiden var efter daværende Forhold ret god. Vi skulle have Hestene spændt for Kl. 6 om Morgenen, og saa var vi hjemme igen Kl. 7 om Aftenen. Kosten var meget sløj, men der hjalp ingen Klage."

I 1890 forlod Magnus Olsson gården og drog til Rønne, hvor han fik

en fast plads som gårdskarl i kulfirmaet Christian Peter Bentzen med fast ugeløn af 9 kr. Det var efter datidens forhold en god og eftertragtet arbejdsplads, hvor han arbejdede indtil 1899, da firmaet blev nedlagt.

„Saa kom jeg til Bornholms Maskinfabrik som Motorpasser, der var timelønnen 24 øre og arbejdsdagen 10 timer. Overarbejde var 29 øre i Timen. Da der var megen Forberedelse om Morgenen, blev min Arbejdstid aldrig under 13 Timer, saa der betød den 5 Øre for Overarbejde meget for mig; jeg var der til 1908, og Timelønnen var steget til 26 Øre og 33 Øre for Overarbejde. Saa kom der en Uoverensstemmelse mellem Fabrikanten og mig (Jeg var nemlig Formand for Fagforeningen den Gang), og jeg flyttede saa derfra i April og ned på et Havneanlæg; der var Timelønnen 35 Øre."

1909 blev han så Rønne Kommuneskoles (Østre Skoles) første pedel og der blev han til sin pensionering i 1938.

Indfødsretten

14. marts 1905 meddelte Indenrigsministeriet Magnus Olsson, som han endnu hed, dansk indfødsret. Af de medfølgende papirer fremgår, at det har været en lang trang vej, at nå så vidt. Der foreligger udtalelser dateret tilbage til marts 1904, hvori hans arbejdsgivere og bekendte udtaler deres støtte. Papirerne er således underskrevet af vognmand Christian Bentzen, fabrikant Herman Blem, journalist Niels Nielsen, cigarfabrikant H. C. Nielsen, isenkræmmer H. Flygenring og købmand Christian Bidstrup.

Fra H. C. Nielsens, Flygenrings og Bidstrups vidneudsagn:

„at Magnus Olsson i den tid han har opholdt sig her i landet, har ført et hæderligt og ædrueligt levned og at han i det hele har gjort sig fortjent til sine Medborgeres agtelse samt at han samlever med hustru og barn."

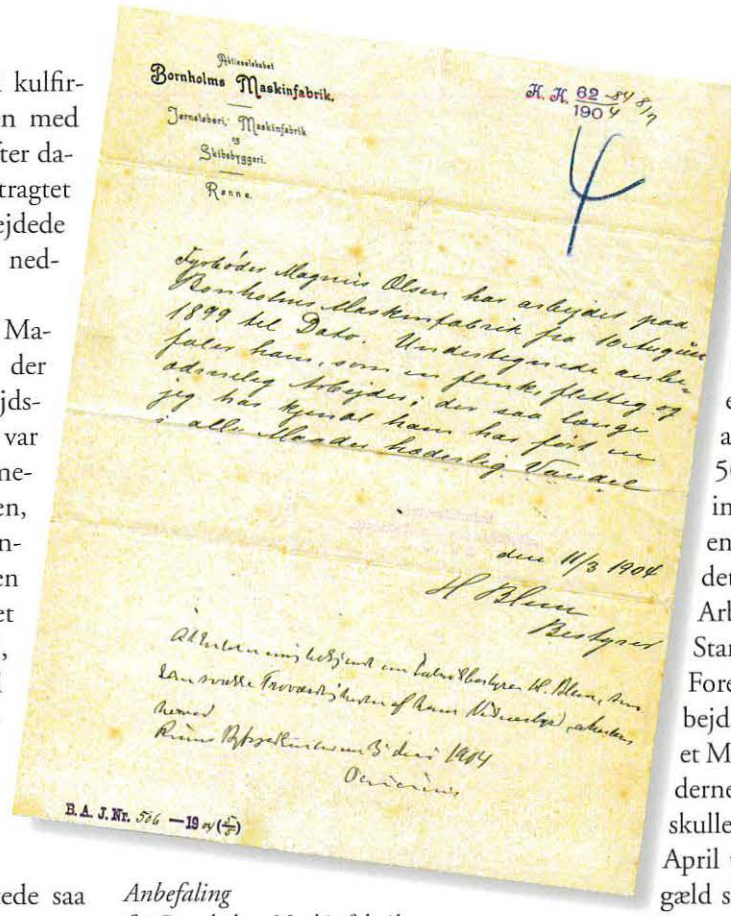
Aktieselskabet
Bornholms Maskinfabrik,
Jernstøberi, Maskinfabrik
og
Skibsbyggeri.
Rønne.

H. H. 82-84 8/7
1904

Undertegnede Magnus Olsen har arbejdet paa Bornholms Maskinfabrik fra Februar 1899 til Dato. Undertegnede anbefaler ham, som en flinkt flittig og adskelig Arbejder; den saa lange jeg har kjendt ham har han ført en i alle Maader hæderlig Vandel.

den 11/3 1904
H. Blem
Bestyrer

Ovenstaaende vidnesbyrd om Indehaveren H. Blem, hans samme Provenbjerkes af Rønne Vidnesbyrd, erklærer jeg mig enig i.
Rønne Byfogedkontor den 8/3 1904
Olivarius

B. A. J. Nr. 556 —19 10 (5/7)

Anbefaling
fra Bornholms Maskinfabrik

Troværdigheden af alle disse vidnedsbyrd er attesteret af den daværende byfoged Olivarius. Hertil kommer adskillige udtalelser fra diverse fattigudvalg og fattigkasser til sikring af, at Magnus Olsson ikke under sit ophold i Danmark havde modtaget fattighjælp. En utrolig og langvarig process Magnus måtte igennem, for at få lov til at kæmpe for danske arbejdere - som dansker. Eet opnåede han dog, han fik checket sit omdømme og resultatet kunne han være stolt af.

Det faglige arbejde

„Arbejdsforholdene var ikke gode i 1890 eller deromkring. Dengang jeg kom til Rønne var Lønnen meget forskellig, især for Arbejdsmændene, og nogen Fagforening var der ikke; men saa i 1896 var der en Teglværksarbejder, der gav Stødet til Oprettelse af en Forening. Om Efteraaret blev arbejdstiden nedsat til 8 Timer i Lergraven, men inde ved Ovnene blev de ved at arbejde ved Petroleumslygter, men da Lønningsdagen kom, blev der kun afregnet for 8 Timer, og det hjalp ikke, at der blev protesteret, for der var ikke nogen Overenskomst Ejeren og Arbejderne imellem.

Men saa i 1897 var vi nogle Arbejdere, som indkaldte til et Møde for at oprette en Fagforening, og der mødte ogsaa en Del, saa der var ca. 50, der straks meldte sig ind, og Fagforeningen var en Kendsgerning. Men det gik ikke saa stille af, for Arbejdsgiverne prøvede i Starten at spænde Ben for Foreningen. Der var 2 Arbejdsgivere, der indkaldte til et Møde for at tilbyde Arbejderne en Kontrakt, hvor de skulle binde sig til Arbejde fra April til Oktober, og til Gengæld skulle de faa et tillæg på 25 øre om Dagen, men det Beløb skulle blive indestaaende hos Arbejdsgiveren til Udbetaling i Oktober, og hvis Arbejderne i Mellemtiden rejste, eller deres Opførsel efter Arbejdsgiverens Skøn ikke var god nok, saa skulle Arbejdsgiverne kunne beholde de indestaaende Beløb, men det ville de øvrige Arbejdsgivere nu ikke gaa med til, så det blev kun praktiseret et par steder.

Men vi arbejdede videre med vor Fagforening, og den gik godt Fremad, saa i Marts 1899 blev vi enige om at fremlægge det første Lønkrav. Timelønnen varierede den Gang fra 16 til 21 Øre i Timen og 11 Arbejdstimer. Vi blev enige om at fremsætte Lønkravet på 25 Øre i Timen og 5 Øre for Overarbejde, samt 10 Timers Arbejdsdag. Det Forslag sendte vi saa ud til samtlige Arbejdsgivere i Rønne, samtidig med en Indbydelse til Forhandlingsmøde, og Arbejdsgiverne mødte ogsaa op, og efter en lang Forhandling fremsatte vi et Ultimatum paa 24 Øre og 5 Øre for Overarbejde, samt 10 Timers Arbejdsdag, og det blev der enighed om, og det var efter vor Mening ret godt, og vi fik jo ogsaa vores Fagforening anerkendt."

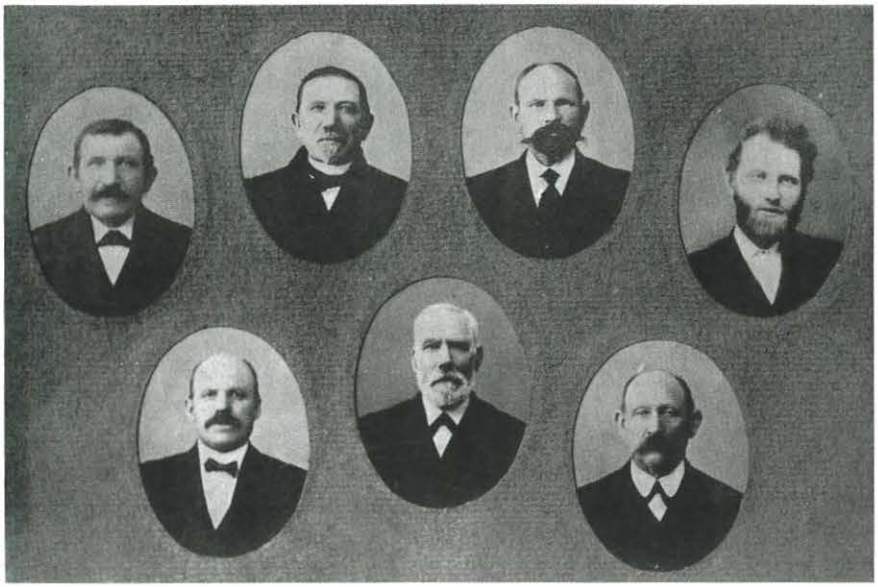

Arbejdsmændenes fagforenings første bestyrelse.
1. række fra venstre: Anton Hansen, P. A. Holm (sekretær), Ole Olsen, Peder Mortensen.
2. række fra venstre: Magnus Olsen, Vibrandt Larsen (formand), Hans Hansen.

Der dukkede efterhånden flere og flere fagforeninger op, men der var ikke noget samarbejde på tværs af fagområderne, hvilket svækkede agitationens styrke. Så var det Magnus Olsen og slagter Hans Jensen en aften i vinteren 1898 efter et møde vandrede St. Torvegade tynd og drøftede, hvorledes de kunne få de fagforeninger, der var dannede samlet til et møde, med henblik på at få et tværgående samarbejde op at stå.

Dette blev kimen til Den faglige Agitationsforening 1898. Hans Jensen blev foreningens første formand. Få år senere ændredes navnet til De samvirkende fagforeninger på Bornholm. Dannelsen af foreningen skulle senere vise sig at få stor betydning for den samlede arbejderbevægelse på Bornholm. Nu kom der fælles fodslag fagenes folk imellem.

Senere oprettedes også kooperative foretagener - det første var Fællesbageriet, i hvis ledelse Magnus Olsen også sad i en periode. Bageriet skabte en betydelig omsætning, brødet blev fordelt til både by og land og var en betydelig konkurrent til de dengang mange private bagere i Rønne, der iblandt min morfar Thorvald Wichmann i Storegade.

I 1900 stiftedes en Socialdemokratisk Forening. Magnus Olsen blev medlem i 1904 og han forblev overbevist socialdemokrat til sin død i 1959.

Dette billede stammer fra anden halvdel af 50érne, da H. C. Hansen var partiformand og statsminister.
Han ses her nederst og yderst til venstre sammen med en række bornholmske tillidsmænd.
På trappen genkendes i venstre række fra nr. to oppefra faktor Svend Nielsen, smed Holger Lundgren, redaktionschef Børge Kure, journalist Preben Byrfeldt, og Nexø-borgmesteren Hans Pihl.
Endvidere ses på billedet bl.a. sognerådsformand Hans Svendsen fra Nyker, forretningsfører Gunnar Olsen og chefredaktør Hans Larsen-Bjerre.
Billedet er muligvis taget i forbindelse med det årlige Skovly-stævne.
Magnus er den ældre herre i forgrunden med stokken

Skolebetjenten

„I 1909 fik jeg saa en fast Plads som Skolebetjent eller Pedel, som det hed dengang, paa Rønne Kommuneskole, med en begyndelsesløn af 1000 Kr. aarlig, stigende med 50 Kr. hvert andet Aar til 1200 Kr., foruden var der lidt Sportler paa ca. 200 Kr., og her blev jeg saa, til jeg i 1937 trak mig tilbage med Pension, men da var Slutlønnen kommet til at ligge temmelig højere."

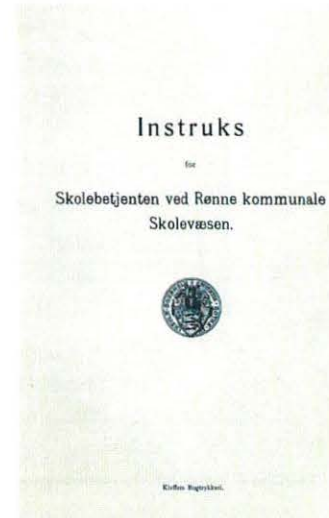

Instruks

for

Skolebetjenten ved Rønne kommunale Skolevæsen.

Pedellen blev ansat af byrådet og skoleudvalget bestemte hans arbejdsområde. Det var omfattende. Han var den første om morgenen og den sidste om aftenen. Af en senere udarbejdet „Instruks for Skolebetjenten ved Rønne kommunale Skolevæsen", fremgår minutiøst hvori hans arbejde bestod.

Skolebetjentens nærmeste foresatte

En sjælden afslappet stund. Farmor og farfar har dækket kaffebord for borgmesterparret Niels Nielsen på skolens balkon.

var skolens leder og denne førte nøje tilsyn med alt vedr. skolens renholdelse og vedligeholdelse. Skolebetjenten passede fyringen i centralvarmeanlægget og den tilhørende badeovn. Hans tidligere job som fyrbøder på Maskinfabrikken var formentlig en væsentlig årsag til, at han fik jobbet på skolen. Magnus var således også bademester på skolen. Alle børnene på skolen fik varmt brusebad hver uge de første 2 år, og siden hver 14. Dag.

Jeg har gennem årene flere gange mødt ældre bornholmere, der erindrede, hvorledes de var blevet skrubbet på ryggen af Magnus Olsen.

Til medhjælp for ham ved rengøringen af skolen antog og lønnede skolen et antal rengøringskoner. Om Skolebetjentens opgaver i den forbindelse siger Instruksens paragraf 7:

„Skolebetjenten tilser og leder alt Rengøringsarbejdet og overbeviser sig om, at alt til rette Tid er udført i Overensstemmelse med de gældende Bestemmelser. Det paahviler ham uden særligt Vederlag i Sommerferien at tjære eller karbolinere Skolens Plankeværker og Paptage i den Udstrækning, det anses fornødent. Ved de aarlige Hovedrengøringer er han, hvor det er nødvendigt, Rengøringskonerne behjælpelig med Vinduernes Aftagelse og Paasætning ved Pudsningen og lign. Desuden paahviler der ham Gulvenes Paasmøring med Fernis, Renholdelse af Lofterne saa ofte det er nødvendigt og mindst to Gange aarligt, af Lokalerne i Kælderen, af Skolegaardene og W.C.erne på Østre Skole.

Fremdeles paahviler der ham Udbankning af Madrasser i Gymnastiksalen, Fjernelsen af enhver Inskription eller anden Tilsølen af Vægge, Døre, Porte, Laager eller Plankeværker samt saadant Rengøringsarbejde, som ikke taaler Opsættelse. I Sommerferien afvaskes alle udvendige Døre og malede Plankeværker samt Bænkene i Gaarden. I tørt Vejr skal han vande østre Skoles Legeplads én Gang og vestre Skoles Legeplads to Gange om Dagen. Skolebetjenten maa være til Stede paa vestre Skole mindst en halv Time hver Formiddag og maa om Eftermiddagen tilse Rengøringsarbejdet saavel paa østre som paa vestre Skole."

Der var intet overladt til tilfældighederne, alt er beskrevet i Instruksen, så Magnus havde travlt og måtte iflg. § 14: „Finde sig i de Forandringer i eller Tilføjelser til denne Instruks, som Skoleudvalget maatte anse fornødne, samt nøjagtigt efterkomme de Paalæg, som han gennem Skolens Leder modtager."

Renligholdelse lå Magnus Olsen meget på sinde. Således beskriver han i sine erindringer, hvorledes tilrejsende og turister i byen oplevede Rønne som en af de renligste og mest velholdte byer. Han tilskrev det dels, at der i tiden fra 1880 til 1900 byggedes mange arbejderboliger, således at de allerfleste af byens huse var selvejerhuse, hvor ejeren satte en ære i at vedligeholde huset bedst muligt. Til pinse var der forårsrengøring, og så blev husene kalkede eller malede og Magnus oplevede, at renligheden var den samme inde i husene. Børnenes påklædning var rent og godt vedligeholdt, selvom det kunne være noget stoppet.

Han beskriver lidt af skolens sociale liv således:

„Skolen begyndte med Udflugter for Børnene, første Gang med Jern-

Magnus hus på Østervoldgade 48 - overfor skolen.

Kaffebord i haven i Storegade 21 - formentlig eftersommeren 1924. Bagermesterparret til venstre - derefter fars bror Aksel med Magnus for bordenden. Johanna Olsen sidder forrest til højre. De 2 ældre damer er bagermesterparrets mødre - mine oldemødre.

banen, men senere hen var der Sejlture, først til Christiansø, senere til Sverige og Tyskland, og efter mit Skøn, har der altid været et godt Forhold mellem Børnene og Skolen."

At skolebørnene optog ham meget, kan vi børnebørn bekræfte. I haven til hans hus i Østervoldgade overfor skolen var der et pragtfuldt blommetræ op ad plankeværket mod gaden. Vi måtte spise alle de blommer vi ville, men ikke dem, der hang ud over gaden - de var til skolebørnene.

Familien

Magnus Olsen giftede sig i 1901 med Johanna Hansson, som også var svensk indvandrer og fra nogenlunde samme område, som Magnus, men de mødtes på Bornholm. Johannas forældre Hans Månsson og Karna Mårtensdotter var flyttet til Bornholm i 1892 fra Appeltorp i Tryde församling, Kristiansstads län. De levede i Rønne indtil henholdsvis 1927 og 1921.

Magnus havde i 1901 købt hus på Fru Steenbergsvej 5 i Rønne for 3400 kr. Det var mange penge den gang, men det gik ham godt, han havde aldrig manglet job i sin tid på Bornholm og sparsommelig var han. De fik 5 børn, hvoraf kun den ældste blev på Bornholm. Det var min far Karl H. Olsen, som blev boghandleruddannet og senere overtog og udbyggede Jernbanekiosken overfor Rønne Jernbanestation.

Familien flyttede i 1925 til et nyt hus i Østervoldgade 48 på hjørnet af Pingels Alle lige overfor skolen. Huset blev bygget af bygmester Lau.

Det ligger der endnu, oven i købet næste urørt set udefra med det fine hvide hegn, som Magnus selv indhegnede forhaven med, og de hvide mure, som han selv kalkede indtil få år før han døde.

Efterhånden kom der svigerbørn og 8 børnebørn til. Min far giftede sig med bagermester Thorvald Wichmann (Storegade)'s ældste datter Sofie Margrethe kaldet Gete. Det har nok ikke været helt nemt for de 2 fædre at nå hinanden med deres forskellige ståsted. Den konservative bagermester og den socialdemokratiske skolebetjent, der havde plads i Fællesbageriets ledelse. Det gik dog over forventning. De respekterede hinanden for deres klare holdninger og ikke mindst begges retskaffenhed og andre gode menneskelige kvaliteter. Men de har nok ikke talt meget politik, når de var sammen.

Min farmor Johanne døde i 1949. I flere år derefter mødte jeg farfar Magnus næsten dagligt midt på dagen, når han cyklende gennem byen, kom for at få et måltid varm mad og en snak i køkkenet hos min mor, som han satte meget højt.

Vi ser Magnus på sin 80 års dag siddende i „den fina stauen" i det fine mørke tøj foran sit skrivebord, som han selv havde lavet. Det siges at netop det bord - som stadig er i slægtens eje - var udstillet på „Strien" i 1923. Bemærk også billedrammen på væggen, det er også hans værk. På bordet min bror Palle Wichmann's bog „Hundrede år på en klippe".

Artikel fra Bornholmeren 26. marts 1983. Billedet er taget 1. maj 1959, få uger før Magnus Olsens død. Pudsigt er det, at den han vinker til med stokken, er hans barnebarn Søren Olsen, der deltog i optoget og som kan bekræfte, at manden til venstre for Magnus er slagter Hans Jensen, med hvem det hele startede over 60 år tidligere.

Da var han rigtig glad

Det er første maj 1959 - stedet er Store Torv udfor Rønne Bio, Fortovet er stuvende fuldt af folk, pænt klædt på i dagens anledning. Forbi går et imponerende optog, repræsenterende den bornholmske arbejderbevægelse. Arbejderbevægelsen er efterhånden blevet anerkendt. Men det var den ikke, da den ældre herre med stokken i 1898 tog initiativet til samling af den bornholmske arbejderbevægelse i det, vi i dag kender som Fællesorganisationen. Det er skolebetjent Magnus Olsen, der det år fyldte 87. Magnus Olsen heppede på de unge mennesker i optoget, og han glædede sig over at konstatere, at den kim, han 61 år tidligere havde med til at så, nu var blevet til en bevægelse, der kunne begynde at høste frugten. Magnus Olsen havde grund til at se glad ud over, at hans livsværk trods masser af modgang nu var blevet en kæmpesucces. I dag kigger weekend-tillæget nærmere på den bornholmske arbejderbevægelse i forbindelse med Fællesorganisationens 85 års jubilæum. Vi bringer blandt mange andre et billede fra en 1. maj demonstration i begyndelsen af århundredet. Da stod borgerskabets nydeligt klædte repræsentanter ude i krogene og kiggede nysgerrigt og med frygt for, at den eksisterende klassedeling skulle gå sit endeligt i møde.

Foto: Bj. Ilsted Bech

Snedkeren

Æblet falder sjældent langt fra stammen. Magnus far var landsnickara og Magnus havde taget ved lære. I et skur i baghaven på Østervoldgade havde han sit værksted, som var spændende at gæste. Han kunne snedkerere, lime og polere på gammeldags maner. De smukkeste møbler mm blev - ikke mindst i pensionistårene - skabt her til stor glæde for familien. Ofte smukt dekorerede med udskæringer og nedfældede andre træsorter, der dannede geometriske mønstre. Passeren indgik i hans forberedelser og vi børnebørn fik lov til at tegne med.

Kniven var hans vigtigste redskab. Til den stillede han store krav. Derfor blev familiemedlemmerne ofte udstyret med ordre om at købe nye knive, når de passerede Sydsverige på vej til Bornholm - for de svenske knive var de bedste. Soveværelsemøbler, entremøbler, skriveborde, reoler, indskudsborde og skamler blev tryllet frem i det ikke særligt store skur. Vi havde ikke behov for møbelforretninger, når vi skulle etablere os - vi havde jo vores farfar/morfar.

Han snedkererede det, der var brug for også mere dekorative ting som sirligt udskårne papirknive, billedrammer samt cigarkasser og syæsker med modtagerens monogram nedfældet i låget. Om det så var kniplepinde til mors håndarbejde - han gik ikke af vejen for noget. Dygtig med sine hænder det var han.

Det nyttede noget

Det har nok ikke i dette portræt kunnet skjules, at vi i familien er ret stolte af vores mor- og farfar Magnus. Han gjorde en forskel for os, såvel som han gjorde det for det bornholmske samfund, som han blev et fuldgyldigt medlem af.

Han var godt nok „ført", men han var dog - sammen med mange andre - med til at „føde" den Bornholmske arbejderbevægelse.

KILDER:

Magnus Olsens levnedsbeskrivelse udarbejdet på foranledning af Nationalmuseet i 1955. - NEU nr. 41.344

Jubilæumsskrift fra Arbejdsmændenes fagforening for Rønne og Omegn 1897 - 1947.

Werner Hansen: Arbejdernes Fællesorganisation på Bornholm gennem 90 år „De holdt fanen højt".

Bornholms Tidendes 2. Sektion - 2. april 1998: LO Bornholm 100 år.

Sveriges Befolkningsregister 1890 og 1900, Folkräkningen Kristiansstads län år 1880, Emibas - svensk emigrations database.

Stiby husförhör 1871-1876, 1876-1880, 1881-1886, 1886-1891.

Egne oplevelser samt optegnelser fra samtaler og brevveksling med de øvrige børnebørn samt de 2 længstlevende børn Gerda Olsen og Edith Sehested, der døde i henholdsvis 1987 og 1998.

Sildepige trådte orgelbælgen til kejserindens nationalsang

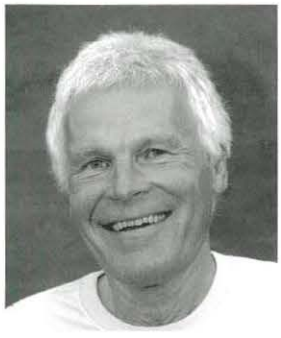

28. september 2005 kunne den russiske befolkning i tv og på storskærme rundt omkring i det mægtige land følge, hvorledes den danskfødte kejserinde Dagmar ved en storstilet ceremoni i Isaac Katedralen blev gravlagt ved siden af sin mand zar Alexander 3. i Peter og Paul Katedralen i Sankt Petersborg - 78 år efter sin død og 87 år efter hun forlod Rusland.

Af Peter Tiemroth

Det lykkedes Kejserinde Dagmar som en af de få at undslippe bolsjevikkernes udslettelse af den russiske zarfamilie efter revolutionen i 1917. Resten af sit liv levede hun en stilfærdig tilværelse på det lille Hvidøre Slot ved Skovshoved nord for København. Da hun døde som 80-årig i 1928 blev hun efter en mindehøjtidelighed i København i den russisk-ortodokse Alexander Nevsky Kirke, hvis opførelse hun selv havde tilskyndet, overført til Roskilde Domkirke.

Forud for „genbegravelsen" var gået flere års overvejelser og forhandlinger mellem den danske og den russiske regering. Bl. a. gjorde præsident Putin sit til at udvirke arrangementets gennemførelse. Og efter en ceremoni i Roskilde Domkirke transporteredes kisten i rustvogn til Christiansborg, hvorfra den på hestetrukken rustvogn kørtes gennem København via Amalienborg til Langeliniekajen.

Her overførtes båren til orlogsskibet „Esbern Snare" under kongehusets deltagelse. Da kisten var om bord, blev der affyret 3 gange 21 skuds kanonsalutter fra Batteriet Sixtus på Nyholm, og „Esbern Snare" afsejlede mod Sankt Petersborg, hvor Dagmar ankom tre dage senere 26. september - på 140 årsdagen for hendes første ankomst til Rusland som prinsesse Dagmar.

Helt uden dramatik forløb det spektakulære og nøje tilrettelagte sceneri, der fra dansk side overværedes af kronprins Frederik og Mary, dog ikke. En medarbejder på den danske ambassade kom kuriøst nok til at træde forkert og faldt ned i den tomme grav. Han blev dog hurtigt hjulpet op af to andre gæster ved graven. Og da kisten var firet ned, kastede patriarken og den nærmeste familie sand på. Med sig i graven fik Dagmar også et minde fra Danmark, da kronprinsen havde jord med fra Hvidøre i et lille sølvskrin.

Besøget på Bornholm

93 år tidligere sejlede den daværende enkekejserinde den modsatte vej gennem Østersøen som så ofte før - denne gang fra Reval med kurs mod København - på vej til familiebesøg i Danmark, hvor Fredensborg Slot i Nordsjælland dengang var det natur-

Enkekejserinde med stor hat bydes velkommen af byfoged Wiwel og toldkontrollør Bruun og andre honoratiores på kajen i Gudhjem den 13. august 1912 kl. 11.30. BMs billedsamling.

lige centrum for de årlige royale familiesammenkomster, som samlede intet mindre end de fleste af Europas kongelige personer.

Årsagen til disse mangeårige kendis-events i det lille Danmark, hvis eksorbitante opbud af kronede hoveder ville have fået nutidens tv-stationer til at gå aldeles amok, var, at det i slutningen af 1800-tallet var lykkedes den danske kong Christian 9. - 1818-1906 - og hans dronning Louise at få deres seks børn gift ind i de dominerende europæiske kongehuse.

Christian 9. blev derfor ude i verden kendt som „Europas svigerfar". Prinsesse Alexandra blev dronning i England, prinsesse Dagmar kejserinde i Rusland, og prins Vilhelm indtog tronen som kong Georg I. af Grækenland. Fra ham forgrenede slægten sig til Rumænien, Jugoslavien og Spanien. Med den danske monarks ældste søn, kong Frederik 8., bredte familien sig desuden til Norge, Sverige, Belgien samt Luxemburg.

Men det på disse breddegrader usædvanlige ved enkekejserindens Københavns-sejltur i 1912 var, at hun - med sit fornemme følge - 13. og 14. august beærede Bornholm med sin fysiske tilstedeværelse. Og til den ende lagde Maria Federowna, som hendes russiske navn var, med sin kejseryacht „Polarstjernen" til ved Gudhjem Rhed tidlig om morgenen og lod sig transportere i land.

I datidens bornholmske aviser kunne man læse, at lodsen Hans Lind var blevet tilkaldt for at sejle yachten til Melstedbugten, hvor den kastede anker. Og at gudhjemboerne havde haft travlt med at pynte havnen med flag og blomster. Og da kejserinden kl. 11.30 steg i land, blev hun modtaget af byfoged Wiwel fra Svaneke, der var nærmeste købstad, og Gudhjem-notabiliteterne toldkontrollør Bruun og Dr. Hansen, mens Redningsvæsenet affyrede salutskud.

Den syvarmede lysestage

Vel i land gik turen til Gudhjem Kirke, hvor man tidligere samme sommer allerede havde haft royalt besøg af den nyudnævnte Kong Christian 10. Provst Rasmussen fra Østerlars var dengang blandt de honoratiores, der modtog kongen ved kajen i Gudhjem Havn. Og han beordrede skolelæreren Chr. P. Nielsen til kirken for at være klar til at spille orgel, hvis kongen ville aflægge kirken et besøg.

- Jeg fik i en fart fat i en lille sildepige til at træde bælgen, og så startede vi i en hast op over bakken. Kort efter kom kongen og hans følge, og jeg spillede „Kongernes Konge". Det var, hvad jeg kunne komme i tanker om i farten, har Chr. P. Nielsen selv senere berettet.

Til gengæld var man så meget mere rutineret, da også kejserinde Dagmar ved sit besøg sammen med følge til fods bevægede sig op ad „Brøddan" og „Telefontabakken" til kirken, hvor Nielsen og sildepigen denne gang var blevet forhåndsposteret. Og da kejserinden trådte indenfor, kunne han intonere den russiske nationalsang.

- Indfaldet var absolut kejserinden til behag, har Nielsen berettet. - Og da jeg senere af den grund blev fremstillet for kejserinden, havde jeg den glæde, at hun spurgte mig, hvordan jeg kunne spille den russiske nationalsang på kommando. - Joh, svarede jeg. Den har vi skam gennemgået i skolen. Børnene kan synge den.

Det kontante resultatet af skolelærerens musikalske anstrengelser blev, at kejserinden - gennem den russiske prins Obolensky - der var med i følget - lod skænke 50 kr. til byens skole. Og med disse penge kunne man påbegynde anskaffelsen af en samling af udstoppede fugle i den daværende Gudhjem Skole i Åbogade, hvor der nu er folkebibliotek, „universitet" og turistbureau, mens børnene er flyttet til Østerlars.

Og desuden skænkede enkekejserinden - også igennem prins Obolensky - 100 kr. til kirken, som blev brugt til indkøb af den syvarmede forgyldte lysestage, der endnu i dag står inde på kirkens alter. På foden er indgraveret: „Gudhjem Kirke. Til Erindring om Kejserinde Dagmars besøg den 13. August 1912".

Fru Jantzens pandekager

Efter besøget i kirken spadserede følget ad redningsstien mod Salene, inden man gik indendørs til forfriskninger på Jantzens Hotel, der dengang var blandt øens fornemste. Hotellet grundlagdes i turismens barndom i 1880'erne af skipper, købmand og gæstgiver Mogens Koch, der ombyggede en gammel landbrugsejendom.

Rigtigt gang i foretagendet kom der imidlertid først omkring 1900, hvor

Under stor bevågenhed fra gudhjemboerne har enkekejserinden - ledsaget af byfoged Wiwel - netop forceret „Telefontabakken" og skal til at drje ind på kirkegården. BMs billedsamling.

Den syvarmede forgyldte lysestage i Gudhejm Kirke, der minder om kejserinde Dagmars besøg.
Foto: Henning Sigvardsen

hotellet overtoges af familien Jantzen. Men var kejserinde Dagmar kommet til Gudhjem blot få år før, havde hotellet næppe været royalt stuerent. Dengang fortælles det nemlig, at den daværende ejers kone til stadighed tronede med sit ølkrus i kælderkrostuen - den nuværende restaurant „Venezia" - der blandt de lokale bar det lidet flatterende tilnavn „Snasken".

Hr. og fru Jantzen fik imidlertid optimeret standarden på enhver måde og byggede til overflod i 1906 attraktivt hotel-annex i træ oppe på klippen med udsigt over havet, der brændte i 1954, hvorefter de nuværende ferielejligheder, tegnet af sommerbornholmeren arkitekt Finn Monies, blev opført.

Mens hr. Jantzen var en tidligere handelsrejsende, havde fru Jantzen en fortid som kogekone og var velkendt for sine kulinariske færdigheder. Og da Dagmar spurgte fru Jantzen, om hun ikke kunne få nogle rigtige danske pandekager - så var fru Jantzen naturligvis omgående klar med de hjemmelavede lækkerier.

Efter pandekagerne blev enkekejserinden og hendes følge hentet i to automobiler, og turen gik til Østerlars Kirke og til Almindingen, hvor skovrider Blechingberg viste rundt. Man så på Lilleborg og Kongemindet, og der var forfriskninger på Hotel Jomfrubjerget, der også dengang var et velrenommeret hotel og udflugtsmål.

Her var fabrikant Hans Hjorth fra Hjorths keramiske Fabrik i Rønne - det nuværende keramikmuseum i Krystalgade - mødt frem. Og han skænkede kejserinden en kopi af Aa Kirkes berømte døbefont, som den allerede internationalt kendte fabrik dengang var begyndte at miniatureproducere. Og Hans Hjorth måtte forklare Dagmar, hvad de kryptiske inskriptioner om billedfrisen på fonten betød.

Om aftenen sluttede Bornholmsbesøget med en middag til søs på enkekejserindens „Polarstjernen", og byfoged Wiwel, skovrider Blechingberg og Dr. Hansen var inviteret med som gæster. Sidstnævnte var i en menneskealder Gudhjems læge og sad bl. a. i sognerådet. Efter besøget fik postmester Amdrup et cigaretetui og politiassistent Büriell og lodsen Hans Lind hver et sølvur med kæde - selvfølgelig med kejserindens monogram.

En russisk Koefoed

Hvad der kan have bevæget enkekejserinde Dagmar til at besøge Bornholm ved denne enkeltstående lejlighed, har vi ingen efterretninger om. Måske kan det være på anbefaling fra Christian 10., der jo netop havde været forbi. Men i hvert fald teoretisk kunne det måske også have noget at gøre med kejserindens bekendtskab med Carl Andreas Koefoed, der var i slægt med de bornholmske Koefoed/Kofoed og Kofod'er, og døde i 1948, godt 92 år.

I Danmark er han ukendt. Men hans navn er endnu velkendt blandt mange russere. Under hans ledelse blev 14 mio. hektar jord i perioden

Sådan tog Gudhjem sig ud, set fra Bokul, omkring tiden for russerbesøget. Møllen bag kirketårnet lå ved det nuværende Lillevang. Foto: H. P. Jacobsen. BMs billedsamling.

Kejserinden på Jantzens Hotel midt for bordets ene langside, flankeret af byfoged Wiwel til venstre og prins Obolensky til højre. For bordenden til højre dr. Hansen. BMs billedsamling.

1907-1916 delt ud til 1,4 mio. landmænd i Rusland. Her sad han med i det russiske Landbrugsministeriums Råd, indtil han i 1917 blev tvunget til at vende tilbage til Danmark som følge af revolutionen.

- Danskerens ideer og visioner drev hans arbejde, men det er ingen hemmelighed, at de tætte relationer mellem det danske kongehus og den russiske kejserinde Dagmar var af stor betydning for danskerens gennemslagskraft, fortalte chefkonsulent i Landbrugsrådet Johannes Østergaard for et par år siden.

- Koefoed havde et meget tæt samarbejde med Stolypin, der var den russiske ministerpræsident fra 1906-1911, og dette samarbejde er atter blevet aktuelt, fordi interessen for Stolypins og Koefoeds reformer af det russiske landbrug efter murens fald igen er poppet op, da det endnu engang skal igennem en reform- og privatiseringsproces.

Blodbladet på zar-familien

Hvis man vil vide mere om Dagmars bevægede liv og om den samlede russiske zarfamilies dystre endeligt som følge af kommunisternes magtovertagelse i 1917, kan anbefales bogen „Zarmoder blandt Zarmordere" med undertitlen „Enkekejserinde Dagmar og Danmark 1917-1928", der i 1997 udkom på Gyldendal af professor Bent Jensen, der som bekendt også har forfattet bøger om den russiske besættelse af Bornholm.

Dagmar blev gift med Alexander i 1866, idet hun konverterede til den russisk-ortodokse kirke og antog navnet Maria Federowna. Alexander kom på tronen i 1881, døde i 1894 og blev efterfulgt af sin og Dagmars ældste søn, Nikolaj 2, der blev den sidste russiske zar.

Efter at Rusland var trådt ind i Første Verdenskrig på allieret side imod Tyskland, gennemrystedes det af så voldsomme indre kriser, at Nikolaj måtte abdicere i marts 1917. Med denne beslutning afskaffede det 300-årige Romanov-dynasti så at sige sig selv, og slægtens fyrstelige personer mistede fra den ene dag til den anden deres titler og formue og blev almindelige borgere, skriver Bent Jensen.

Slægtens medlemmer holdtes til at begynde med i tålelig husarrest, men efter den kommunistiske oktober-revolution skærpedes vilkårene. Lenin havde allerede før magtovertagelsen erklæret, at mindst 100 medlemmer af Romanov-dynastiet - dvs. alle - burde halshugges.

Fra april-maj 1918 blev Nikolaj, hans gemalinde og deres børn holdt

Dette foto er formentlig fra Dagmars ankomst til Gudhjem. BMs billedsamling.

fængslet i et hus i byen Jekaterinburg i Ural, hvorimod hans mor, enkekejserinde Dagmar, sammen med sine døtre og et par andre nære pårørende var kommet til Krim, og det blev deres redning.

For Romanoverne i Jekaterinburg blev myrdet natten mellem den 16. og 17. juli sammen med deres tjenestefolk, i alt 11 personer. Det skete efter ordre fra Moskva - altså fra Lenin selv - og var en afskyelig massakre, som endte med, at ligene blev skændet, overhældt med svovlsyre og kastet i et jordhul.

Lederen af aktionen var chefen for det lokale politiske politi, Jakov Jurovskij, som Bent Jensen kalder „en hadefuld og hævngerrig person". Han havde med sig seks ungarske krigsfanger, som var blevet rekrutteret af kommunisterne, og fire russere, og de havde „fordelt" ofrene imellem sig, så de hver især skulle skyde én af de 11 fanger. Jurovskij skød selv den tidligere zar.

Det er ofte blevet hævdet, at zardatteren Anastasia overlevede. Det er i følge Bent Jensen en skrøne. Hun var den sidste, der døde, og vedblev at stønne, indtil hun fik en revolverkugle gennem hjertet. Og det var ikke blot familien i Jekaterinburg, kommunisterne fik slået ihjel. Ikke færre end 18 medlemmer af Romanovslægten - herunder Dagmars to sønner, fem børnebørn, en svigerdatter og en svoger samt to nevøer - blev ligeledes myrdet.

Storpolitisk svigt

Bent Jensen er i sin bog inde på, at de kunne være reddet, hvis der - trods krigen - var blevet grebet målbevidst ind fra udenlandsk side. Han skriver, at den franske og britiske regering, men ikke mindst den engelske kong Georg V personligt, bærer et stort ansvar for den russiske zarfamilies tragedie. Kongen satte sin egen status over sin fætters Nikolajs liv, skriver han.

Men enkekejserinden på Krim slap trods alt ud i friheden, skønt den tyske kejser Wilhelm i maj 1918 nægtede hende lov til at rejse til Danmark via Tyskland. Briternes kong Georg tilbød i 1917 zarfamilien asyl, men trak sit tilbud tilbage. Det danske kongehus udfoldede store bestræbelser på at få Christian 10.'s faster bragt i sikkerhed i Danmark, men længe uden held.

De kongelige bestræbelser blev - ifølge Bent Jensen - heller ikke støttet særlig energisk af den danske regering, der navnlig havde danske erhvervsinteresser for øje og ikke ønskede at lægge sig ud med magthaverne i Moskva. Kongehuset og politikerne fulgte divergerende linjer, og det gik så vidt, at udenrigsministeriet tilbageholdt budskaber, som var stilet direkte til kongen.

I 1919 lykkedes det omsider at skaffe enkekejserinden i sikkerhed i Danmark. Hun blev evakueret fra Krim i et engelsk krigsskib og kom til København i august. Hun bosatte sig på Hvidøre og blev det uofficielle overhoved for den russiske emigrantkoloni i Danmark og døde i 1928.

Sluttelig kan nævnes, at en enorm brevsamling, som kejserinde Dagmar fra 1881 til 1925 sendte til sin højtelskede søster, dronning Alexandra af Storbritannien, for forholdsvis nylig blev frigivet i Californien, hvor de i sin tid af en slægtning var blevet overdraget Hoover Institution på Stanford Universitetet.

Livkosakken Jaschtschiks imponerende positur var garant for kajserindens sikkerhed. BMs billedsamling.

Heraf fremgår det, at den i brevene åbenhjertige Dagmar var stærkt utilfreds med kong Christian 10.'s opdragelse af sønnerne Frederik 9. - dronning Margrethes far - og prins Knud. De danske ministre Zahle og Scavenius så hun i bar ærgrelse gerne hængt, og Politiken karakteriserede Dagmar som „et smudsblad" ovenpå avisens dækning af Påskekrisen i 1920.

Med passende ærbødighed hjælper livkosakken Jaschtschik enkekejserinden ud af et automobil. BMs billedsamling.

Gjijle på Julagårinj

Då Jylen stujnada te gjik dær Bodd om Jylagjijle

"En dag, af mange, i mit virke som læge i Nexø gik det op for mig, at jeg med de bornholmske patienter ubevidst talte to sprog. I kontakt- og udredningsfasen talte jeg rent bornholmsk. I forklarings- og ordinationsøjemed blev sproget rigsdansk.
Sprog har livet igennem været en interesse. I den senere alder har modersmålet, bornholmsk, vundet frem."

Af Curt Kjøller-Hansen

Bornholmsk sprog er ikke et entydigt begreb. Tidsalder, geografisk lokalitet, den talendes alder, hvem man taler med, emnet og situationen er alle elementer som påvirker og giver variationer i det talte. Sit eget sprog hører man ikke, andre gør det.

Talen, som i bedste fald er udtryk for en tanke, er ikke noget bevidst eller bearbejdet fænomen. Ordvalget, udtalen, grammatikken, sætningsbygning og melodien er for den enkelte oprindelig, grundlagt i de tidligste barneår og bruges ureflekteret.

Men lokale sprog, dialekter udtyndes løbende under påvirkning af rigsmålet.

Selv har jeg, som mange af min årgang oplevet at blive tosproget, medens yngre er etsprogede, taler regionaldansk. Først forsvinder udtryk fra forsvundne fag, fra fauna og flora, ord uddør, grammatikken forenkles og udtale ændres. Mest holdbar er sprogmelodien.

Det sprog, som er anvendt i teksten, er tilstræbt at være fra slutningen af 1800tallet, med enkelte allerede da udgåede ord, som kun er indføjet som udfordringer.

Min mormor talte det, jeg lyttede meget til hende. Med alderen blev hun mere og mere gammeldags i sproget. Måske søger jeg af samme grund tilbage i min interesse for det bornholmske.

En vedtaget retskrivningsnorm for bornholmsk findes ikke. Nogenlunde konsekvens heri var målet.

BMs billedsamling.

Ajle Nåbona va bøna. Dær ble ikkje gjort Forsjæl om ded va Gårfolk, Avlsbryggara, Arbajsfolk æjle Tyene. Majorinj, Præstinj å Deninj va sælskrevna.

Ja sæl enj Fiskara å hansa Madam frå Håzle skujle komma.

Gårfolken Hjorth frå Vibegår, å Vibe frå Hjortagår, Munch frå Bakkagår, Pihl frå Puggagår, Gøbbersen frå Skrokkagår, Kjøller frå Gubbagår, Dam, Dåua å Dåhl, Sode å Sonne, Kås å Koch, Beyer å Byder- å tre Slaws Koffed.

Å mæ saj hadde di Majorinjer, Fruer, Konner, Madammer å Kjællinga.

Telavning

Konn på Julagårinj å Pajerna hadde hat strænjt, lie frå a Jylen va i Faggana.

Bågt ble dær, Jylalæva bodde til Drængana å Pajerna.

Ded stosta Drawed va me Gæzzen, mæn de va lival årtit. Ded va altid Di Sælle, som slajtada denj fosta Gåzen.

Boninj hæntada Gåzaknivinj på Tiled, vår denj hela Åred såd stokked inj unje et Hånebån.

Konn satte saj me Krajtured på Sjød å strajte Gåzahalsinj, så Boninj kunje stikka denj i Nakkanj. Bloinj ble tappad ner i en Krokka.

Så ble Gåzen hænjt unje Tågfæsted et Pår Då, så denj kunje mona, viss inte ded va Røtteår. Skojlad å ruskad ble Gåzen et *Fyjlnakrajtur.*

Julagårskonn tau Svesker, Rosiner, Ævlebedda, brudna Kommianskring-

ler å lo´ed sogga i Milk me brunt Sokker. Ded skujlle sogga hela Natten før Julaaftan. Jylaaftansdå om Mårninj rørde hon´ed sammen, så ded ble grøddaajtut.

Bællana kunje got li å stikkja Pæjefinerinj i Fåd å småga. Ded va hæjllut, mæn di ble gjennada ud å Stærsed. Ingena Kjøkkenskrivara lød´ed.

Fyjlen ble stoppad i Rompan på Gåzen, injan denj skulle stæjes i denj stora Stæjesoen.

Denj ugjefta Søsteren, som bode å hjålp på Julagårinj - for Føen, Klæn å ajl denj goa Unnjarnamådinj- kunje så många Remser.

En Stæjeso e en hærlig Ting
Særlit de bre å byggna
Råt skrobbut Ler udanpå
Morkjebrun å blânk injani.
Å de store e tepas te en Gåz.

Nåd å Fyjlen kom i Krokka å ble bågt i Uninj tillieme Gåzen.

Ded ble gjemt te Juladâna. Så slo di'ed idå Krokkan, skåred i Sjiver å spisted me Brø.

Gåzabloinj ble brøgt te Svårtapølsa. Grova Bjøggryn kogdes i Milk å Bloinj rørdes i, konn blannada Farin, Kanel, lid Ajlehånna å en hakkad Porra i.

Pølsarna ble kogda i Murgrydan å sin brunada i Gåzafett på Panjejærned.

„Ded va ræjti Kongemåd ded"

I Slajtetiden gjore Konn au Læverpølsa. På Julagårinj ble Læveren ikkje hakkad, mæn skujle støddes i enj Mortara.

Nåboen, Madam Funch på Nygård holt på, a Læveren skujle rives på et Rivejærn.

Ded hadde de to Nåbokonnarne kræglades om i Jylen for fæm År sin.

Vær Jyl næbbedes de to Kvinjfolken om Læveren. Ded ble te sist for majed for Julagårsboninj, så hanj kjørde Funchan på Portinj. Så Funchana va inte bøna me.

Læveren kom i Pølsegrydan samman me Bjøggrø, Porra, Salt, Pevver, Ajlehånna å Ingefær.

Å sin kom Pølsehorn igång.

Onklinj som va lid å enj Narrifas så altid:

Hælften Løj, Hælften Møj,
Hælften Fett, Hælften Sjitt
Så e Pølsan go.

Å når hanj skujle hå Kråsasoppa, lød´ed. „Nu bliver jâ mâdatiduer, injinj Mâd smâger så gott, som denj inj sæl æder".

Gjiled

Julagårskonn hade inad for ulâda Vær, så dær skujle ble Overnatninj, mæn Boninj sâ, vi hâ Halm nok. Jâ behaver nu ikkje nåd Spræjleri i Jylahalminj, riposterde Konn.

Mårninj viste saj finer, me Videfrøst.

Ja, sâ hanj te Konn. Inj ska tâ sina Bekymringer i Tida, æjle får inj dom ikkje.

Så va Aftansyslingen åsjødt, Fæstklærna påtâna.

Nu kom Gæsterna lid ette lid.

Landâuera å Charabancer skumplada inj på Gårsplazinj, ét Pâr kom i Kâna, sjønt der nâue va Sne. Ajle va di påpaltada me Kjørefrakka å -påzza. Sjinjmøssan va trajt gott ner i Panjan å om Ørn.

På Sâlinj sto di vær sin Stâ. Ded stora Hartkorned for saj mit på Golled, Avlsbryggarna for saj lângs Væggjen.

Fiskerinj, som injed veste om dens Slaws Sjel, gijk fram å tebages, lisom Præstinj som *vennesælt,* mæn me Hâgajn hævad, gjik te ajle å *ønskede en velsignet Jul, beklagede Nøden i Sognet og gav et Guds trøstende Ord.*

Ajle va di i Bytøjed. Nâd va lid blânkt på Knæen å halfetted i Nakkajn. Bojserna sâd hos di fleste væl stramt, mæns anra hadde fâed sat en Kila bâg i.

Om dom sto enj Donst å mollu Fokt, å Naftalin frå Klæskawed på Kammersed.

Krawatøjed snærada lid om Halsinj, å på nânna va der alt enj rø Kânt, vor de slop.

Puggagårsboninj sto å skravada me enj Najl på enj vider Plæt, ded va nok Risengrød frå sista Âr.

Pilagårsboninj som va lid storvommader hadde „Kløpfisk" på, som sto mæst ræt ud.

Konnerna va i Stâsinj. Opjøssada me Hâred sat. Én hadde en rø Striva i Panjan frå Krøllejærned, nânna va rø i Bossinj, å Næsan sjinde lesse fint å røt som Rubinbrosjan på Brysted. Di hadde sæl hat julastrænjt.

Te bords

Vassego, vassego!

Di sjævada te Skrædderapâret.

Hanj va halter på vænstre, hon på højre Ben, så når de gjike inj, rokkada Hâuden sjeftevis imod, å vækj frå hinanj. De hadde prævad å byta, mæn ded ble ævent ded samma.

Præstinj hâlt en salvelsesfujl å lid for lâng Bordbøn, Deninj sanjade me, mæ sit Amen.

„Se så" lød´ed frå denj minjsta Horrinj, Gârdrøntinj.

Bællana sâd ver denj østre Bordennanj. Julagârings va to Pibla å tre Horraknadrinja med lyst strit Hâr å blâ Iwen å nâd brelajda. Ja, den mittersta Horrinj va brunhârader med Koslik å va mera lânglajder. Hanj va fødder Sommarinj ette dær hadde vad Etteârsmanør me Injkvatering.

Konnerna tislada om, a hanj linade Løjtenantinj frå Stora Strângâr -enj galanter Kar-mæn di veste injed.

Mæn som Koffedskan sâ:

Ves inj ikkje dømmar saj te nâd , fâr inj alri nâd å vedda.

Sommer frå Kaasagâr hadde enj Horra, som va nâd sâ kloger. Hanj hadde gâed på denj fina Skolan, å sin hadde hanj „læst". De va nâd me Lova å Prokuratara å Dommara.

Å sâ va hanj avansert sâ fælt.

Hanj va jimma på Jylaferia - va som Bælli ota på Julagârinj - å va alse bødinj me.

Hanj hadde fortalt om gamla Sjikka, dærfor skujle denj vilesta Boninj sjæra denj fosta Gâzen for.

Ded ble Munch frå Bakkagârinj. Dâ hanj stok Knivinj i Gâzaryggjin gled denj frâ inj, ner i Sjød å inj unje Bored.

„Isâhârjâ!" kom´ed frâ Laura Pilagâr.

„Sjida varra me Gåzen, så Munch, ded e majed varre me mina Søndasettemiddasbojser."

Vystinj hadde fåed fat i Krajtored, mæn Julagårskonn va viss å kalde, Martha! Få Gåzen frå Hunj å hænt de anre.

Så gjik Snakkinj

VibegårsHjortinj fortalde.

Jå va i Rønna i sista Øgga. Martin på Højin va ju dø. Hansa Konna va i Familia me Snekkera Lunj i Rønna, så jå lovde å kjøra te Bøijn å bestella en Kjista.

Martin hadde jo ømmer vad flinker te å jælpa te. Å Konn e ju en næt Pibel.

Vi tau Mål. Martin va nåd å enj Brågara, 6 Fod å 4 Tomma lång å 51 Tomma om Lived.

Snekker Lunj kjøre lid me Unjemunj, mæn nikkada ja.

Det kan nok lade sig gøre (Han" talte").

Hjortinj fortsatte, haltostuer å svøltinj vaj jå bled, så jå gjik på Kråuinj.

„Di é inte frå Rønna" spore Værtinj. Naj. Kansje frå Najse då, æjle Svanika, Naj , Gujimm? Naj ikkje ded.

Så råwde hanj ud i Kjøkkened, Du Cecilia, smor trille-fira Bedda Måd te enj haltarvelier Kar frå Lanned.

Flæskastæjinj kom på Bored

Jå syns du sedder å togger awed om, Vibe.

De ska jå saj. Dær e ikkje majinj Stås ver Flæskastæjinj, når inj mæn hår to Tænner tebåges, å di bæggje sidder i Ovanmunj. Å Sværing får inj i Vrångstrivan.

På Spinjesian va der ømmer Bælla-å Mådasnak.

Ja der va så Møllegårinjs denj mittersta Piblinj, som altid hadde vad en Flaggra, dær fojtade runt.

Hon skujle bestæmt te Kjøvvenhavn, å ded gjik jo inte bær, en a hon ble me Bælli.

Hon tjænde æjla fina Stå, hos en Præstafamilia, mæn inj ved jo van ded é mæ Præstahorra.

BMs billedsamling.

Å då hon kom jimm, va dær injinj Gårmanj, dær velle hå'na, så hon gjefte saj me et halgammalt ulielit Karastommene, som arbjada i Stenbrod. Hanj sprængde ijæl saj.

Mæn som væl va, hadde hanj nåd på Kjistebonninj, så ded ænde nådit for Møllegårspiblinj.

Den gik igen hvert år.

Jå hår au vad i Rønna så Dam. Vi besøjde Kons Søster å Svoverskaved.

Ded e bled Moda i Bøijn å få Maskinlokkom.

I många Huz sætter di'ed i Spizekammersed.

Naj sjida injandøra, Ded kunje jå alri finja på, så Dåue, Dåuegård.

Jå e tefres me Huzed østerpå Havanj. [1]

På Væggjen hång på et Søm nånna kvarta Åvizasier.

Byder som kunje varra lid grover i sin Snak så, Sæl om Du inte sjider injandøra, Dåue, é du væl så finer enj Manj, a du torr daj i Ænnajn, før du sjider.

Ded ska Fa'n hjælpa, lød en gjæl Røst (enj Sognaråds-radikaler frå Norrlanned).

Hanj håller ju Tidende.

Lidt Dannelse kunne ikke skade sa' Præsten.

Denj Slaws hår jå nu hat for majed å, ded va Gubbegårsboninj, jå hår sajt naj te många Sypa, som jå velle behavad.

Gøbbersen sanjade me. Inj ska drikka mæns inj e unger å rasker, så inj ikkje bler et forfajled, darrhænder gammalt Skråw.

Når Fiskerinj frå Håzle fikje lid unje Sydvæsten, ble hanj snaksammer.

Jå va hænna i Feskabotekken i Hindåijn. Dær sto en å di fine tyske Madammerne: Haben Sie russisches Kaviar?

Boteksbestællan forsto injed, mæn jå har jo sajld på Tyskland, Nixt! Men Sie kønnen bekommen krakkada Sijl, så får Ni bornholmsk Mavakatarr.

Å så begjynde hanj å sjynga

Russisk Katarr jå ka ikkje håd
Vi ska ju hå et ordeli Fåd
Fesk me Gujimdyppa
Trille-fira Sypa
Å Kantofler - ded é Måd.

Du kanj gjærna la Sypana stå, Får, gnæjlde Fiskerakonn.

Så vad Tiden te å gå ud båg Lålænjan, være saj å slå Vanned å Kantoflerna.

Dæmmesa!

KILDER:

J. C. S. Espersen	Bornholmsk Ordbog	1908 (1857)
P. Møller	Det bornholmske Sprog	1918 Fritz Sørensens Boghandel
Leif Henriksen	Bornholms Ordtøj	1990 William Dams Boghandel
Samme	Telefonisk rådgivning	2009
H. Sonne Kofoed	Dæmmeså	1943-49, 1955, 1956
N. C. Stangegaard		Bornholms Tidendes forlag
Hansaage Bøggild	Hverdagskost og Højtidsmad	1983 Colbergs Boghandels Forlag
Min mormor	1882 - 1968	

Ældre aflejringer i nærværende skribents sprogcenter.

[1]) Placeret østpå på grund af den fremherskende vindretning. Her tænkes på den meteorologiske.

Folk vi husker

Portrætter af fødte og førte bornholmere afgået ved døden i perioden 1. september 2008 til 31. august 2009

Henvendelser om denne rubrik kan rettes til:
Henrik Vensild, Storegade 29, 3700 Rønne. Tlf. 56 95 41 91

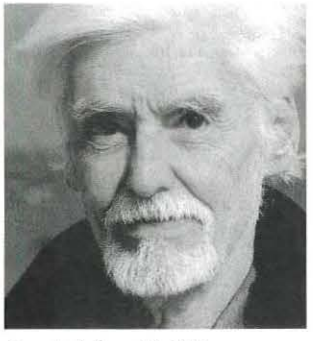

Bengt Anderberg, tidl. ØM.
f. i Göteborg, forfatter og oversætter gennem et helt liv.
Flere litterære priser i Sverige.
17. april 1920 - 24. sept. 2008.

Arne Albert Andersen, Sandvig.
Bager, chaffur, stenbruds- og kommunalarbejder. Medl. brugsens bestyrelse i Allinge-S, fodboldtræner.
4. okt. 1926 - 17. august 2009.

Solvej Andersen, Aakirkeby.
Husmoder, ivrig amatørarkæolog, i besty. f. Bh.Firtids Arkæol. og en ivrig deltager i mange udgravninger.
8. feb. 1945 - 16. feb. 2009.

Helmut Bach, Rønne. Pilot, tidl. ansat ved Dk. Konsulat, Frankfurt, fra 1954 testpilot i Hamborg, 1972-82 dir. Balka Søbad, tysk oversætter mm.
14. dec. 1928 - 18 .juni 2009.

Orla Bech Arvidsen, Gudhjem.
Kommis, gartnerivirksomhed, restaurator, pensionat-, hotel- og værtshus mm. ejer.
6. jan. 1953 - 26. juli 2009.

Paul Xavier d'Auchamp, Frederiksberg.
Teolog og katolsk præst, 1955-62 i Aakirkeby, aktiv for hollandsk-indonesiske børn til Bornholm.
15. marts 1912 - 10. marts 2009.

Sere Bjerregaard, Nexø. Kontorist, boghol. i Odense, ejer af Tatol i Nexø, aktiv pensionist, spil. harmonika og tog kørekort, oplæser for ældre mm.
9. sept. 1928 - 29. nov. 2008.

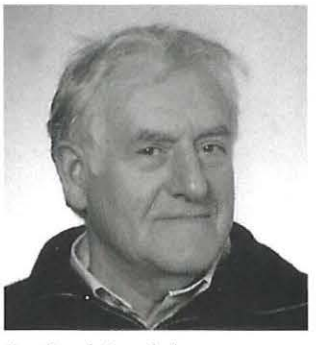

Roar Brandt, Snogebæk.
Selvst. skæreri, fiskeskipper, aas. i Nexø torskeklæk. i besty.f. Bh. og Chr.Ø Fiskerifor. æresmedl. ivri sportsmand.
20. sept. 1928 - 19. okt. 2008.

Anne Brugman, Allinge, f. i Tyskland.
Musiker, blev sat i lejer i Besarabien, musiker i Hamborg, kgl. kapelmusika, spillede sidst i Bh. barokensemble.
26. maj 1925 - 29. jan. 2009.

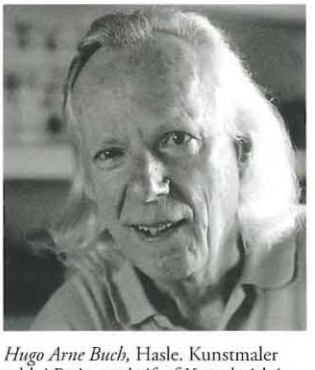

Hugo Arne Buch, Hasle. Kunstmaler udd. i Paris, medstif. af Kunsthøjsk i Holbæk, lærer i Bergen, musinsp. på Louisiana, på Finansloven fra 1998.
23. april 1927 - 16. nov. 2008.

Agnete Bülow, Bøvlingbjerg.
Gymnastik-.håndarb-.ordblindelærer. 1964-70 stod sam. med manden for Bh. Højskoles mange aktiviteter.
28. juni 1929 - 11. feb. 2009.

Jørn Emmert Christensen, Rønne.
Typograf bl.a. på Bornholmeren, form. for typograferne på Bornholm. Engageret lystfisker.
5. okt. 1931 - 5. marts 2009.

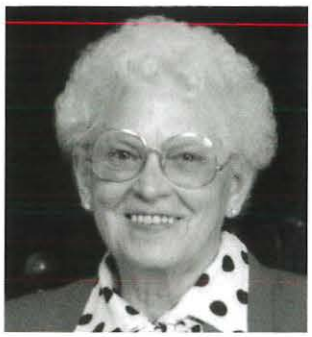

Lilly Emilie Didriksen, Rønne. Ekspeditrice i flere for. i Rønne i 40 år. Bh. „Dukkedokter", i Civilf. signaltj. medstifter, kasserer i Gangfor. Bh.
9. maj 1917 - 23. maj 2009.

Sigrid Margrethe Eliasen, Rønne. Bibliotekar i Rønne, stod f. Lokalsaml. Aktivt medl. af Fredsbevægelsen, SF og Miljøbevægelsen, naturelsker mm.
15. juli 1922 - 6. jan. 2009.

Beth Folkjær, Rønne. Handelseksamen, drev fritid. landbrug m. sin mand, første kvindl. kørelærer på Bh. kontorass v. Almegdrs Kaserne.
10. okt. 1921 - 21. feb. 2009.

Bendt Frost, Rønne. Ass. i P og T, i flyvevåbnet, politiet fra 1955, og 65 på Bh. hunnefører, kriminalbt. tilknyt. PET, HF i russisk, turistfører mm.
22. sep. 1931 - 2. juni 2009.

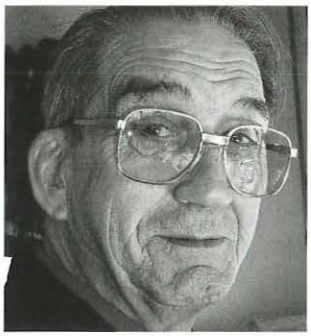

Kai Hammer, Rønne. Maler og malermester 1954-92 i ØM og siden i Rønne, fodboldspiller i ØMB, trommeslager i Hammers Orkester.
16. okt. 1930 - 13. maj 2009.

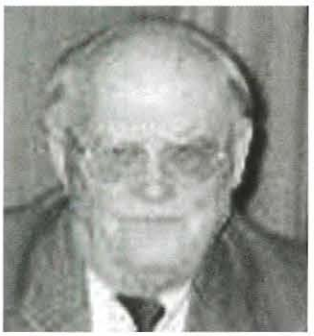

Christian Hjørth Hansen, Aarsdale. Røgerianb. overtog med konen Hjorths Røgeri, drev det i mange år. Ivrig jæger og medl. af Ibsker Jagtfor.
17. feb. 1925 - 30. sept. 2008.

Henning Hansen, Knudsker. Theolog præst i Knudsker, provst i Vester provsti. Rd. af Dannebrog.
24. marts 1924 - 20.okt. 2008.

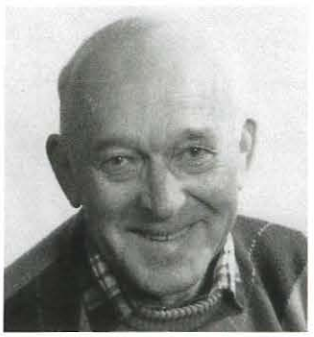

Knud Hansen, Rønne. Garderhussar, tjeneste ved grænsen efter krigen. Kranfører v. Zonen, senere Falck-Zonen, chauffør ved Amtsvejvæsnet.
4. april 1924 - 19. feb. 2009.

Thue Glimberg Hansen, Rønne. Skrædder bl.a. ØM. senere i Rønne og etabl. Thues Herremagasin, i dag Mr. Thue, medl. af Skrædderlauget.
5. juni 1918 - 5. dec. 2008.

Aase Rothe Hansen, Rønne. Hushold.sk. Eget bageri, fra 1950 med-indehaver af Didrichsen og Co. senere Rothes Konditori, Rønne.
4. marts 1916 - 16. marts 2009.

Karin Lykke Kofod Harild, Nexø. Nysprog. student, cand.mag. engelsk og dansk, lærer på Erhvervssk. mfl. steder, lokalred. Bh.Tid. i Nexø. mm.
15. januar 1949 - 22. januar 2009.

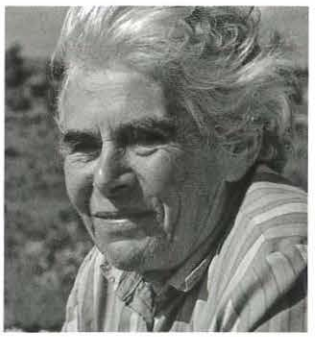

Ettie Henriques, proprietær Landsledgdr. Møn. 1949-55 hygiejnekonsulent ved Bornholms Mejerier.
16. okt. 1921 - 20. april 2009.

Aim Hejner Holm, VM. Slagtersvend Sad i komnalbesty. i Aakirkeby, i Bh. Amtsråd for sociald, Steff Houlbergs represent. Form. NNF Bh. og FO Bh.
27. sept. 1939 - 27. okt. 2008.

Henrik Holm, Svaneke. Smed og smedemester, bestyr. medl. i Vigehavnen i 40 år, aktiv jæger og lystfisker mm.
14. maj 1927 - 11. jan. 2009.

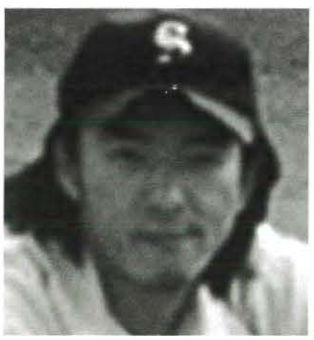

Jun-Ichi Inoue, Allinge. Født i Japan. Billedhugger, til Kbh. 1974, elev hos Wiig Hansen og Ole Chr. til Bh. udførte mange væsentl. arbejder her.
9. okt. 1948 - 17. juli 2009.

Aage Ipsen, Nexø, tidl. Lillegård, Poulsker. Landm, form. f. Bækkedal Mejeri og Poulsker brugsfor. vurderingsm, i hjemmeværnet, strandfoged.
22. nov. 1914 - 10. juni 2009.

Niels Carlo Iversen, Rønne.
Slagteriarbejder, fodboldspiller og træner, alt mulig mand, æresmedl. af Aarsballe Boldklub.
21. nov. 1926 - 1. feb. 2009.

Jette Jensen, Snogebæk.
Overkahytsjomfru ved Bh. Trafik. folkeskolelærer og ivrigt medl. af Nexø Boldklub i mange år.
13. juni 1958 - 27. feb. 2009.

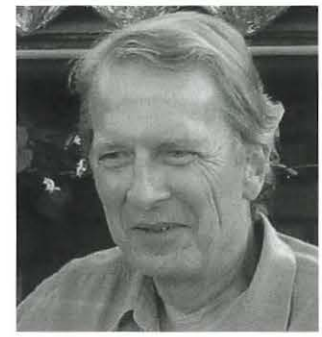

Søren Jensen, Allinge. Realist, landm. Nordbh. chauffør v. DSB. Konsulent Arbejdsformidl, sad i Al-G kom.besty. f. liste T, form. f. flere foreninger.
3. feb. 1948 - 2. marts 2009.

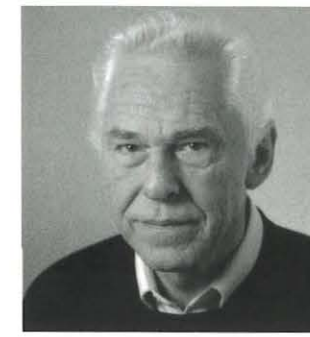

Evan Rødgaard Jepsen, Allinge.
Statsau. Skibsmægler, tidl. ejer af Bh. Sommerhusudl. første udgiver af sommerhuskataloger.
26. feb. 1930 - 23. sept. 2008.

Erik Jørgensen, Aakirkeby.
Snedker på Trebene Mølle, Lægprædikant LM i 50 år, form. LM Årsballe.
2. nov. 1923 - 10. jan. 2009.

Rigmor Elisabeth Kert, Aakirkeby.
Selvst. hatte-, trikotage og broderi for. medl. af Handelstf. etabl. Kirkens Genbrug og form. f. Andelslejlighederne.
31. maj 1918 - 17. jan. 2009.

John Kildorf, Nexø.
Praktiserende læge, form. f. Yngre Læger, medl. af Bh. Lægekredsfor. form.f. Bh. Kunstforening.
23. juni 1943 - 4. sept. 2008.

Gunnar Knudsen, Nexø.
Købm. udd. i offentlig forv. socialinspektør Nexø og forv. chef Skole- kultur i Nexø, medst. af Knudsker Ifor. mm.
27. juli 1937 - 27. feb. 2009.

Andreas Timan Kofoed, Rønne.
Tidl. gdr. bl.a. Risegdr. Olsker. Form.f. Charolai for. lokalhist. interes, skrev flere erindrings-artikler til Bh. Saml.
22. jan. 1920 - 1. sept. 2008.

Knud Anker Kofoed, Gudhjem.
Landm, Rø, havde maskinst. Aktiv i hjemmeværnet, form. Rø Brugs, i Jordbrugskom. i Al-Gudh. kombesty.
2. sept. 1919 - 24. okt. 2008.

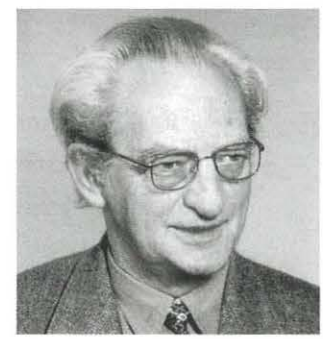

Sigvard Møssin Kofoed, Sandvig.
CF korpsmester, sektionsleder, mangeår. Soc. i Amtsrådet, fom. f. Teknisk Udv. Dr. hæderst. brandm.
13. feb. 1930 - 1. okt. 2008.

Kenneth Kohring, Nyker. VVSmontør, bestymedl., leder og træner i NIF, form. BBTU, medl. Nyker Byorkester, Kofoeds orkester og Hamonikahorrana.
3. juli 1946 - 8. juni 2009.

Aase Kolls, Lobbæk. Udd. manufakturh. ansat på Bornholmeren, frihedskæmper u. 2. Verdenskrig, aktiv i D. Konsev. Folkeparti og Red Barnet.
29. sept. 1922 - 3. maj 2009.

Grete Kramp, Rønne. Mangeårig Tandlæge i Aakirkeby, initiativt. til Væveloftet i Aa. medstift. og form. for Vævekredsen Bornholm, mm.
27. okt. 1918 - 10. marts 2009.

Preben Fomsgaard Larsen, Aakirkeby.
Bankuddannet, fuldm. i Dk.Bank. Aktiv i Ev. Luth. Mission, bestymedl. ELM Danmark.
10. jan. 1950 - 24. maj 2009.

Knud Erik Lund, Rønne.
Cykelmekaniker, cykelhandler og startede udlejning af cykler, medl. af Cykelh. Centralfor. mm.
12. feb. 1931 - 24. jan. 2009.

Karla Mortensen, Rønne.
Student, laborant. tekn. udd. ved apoteker- væsnet, grøn spejder, leder, aktiv i FDF, og i vævekredsen, mm.
20. dec. 1925 - 1. aug. 2009.

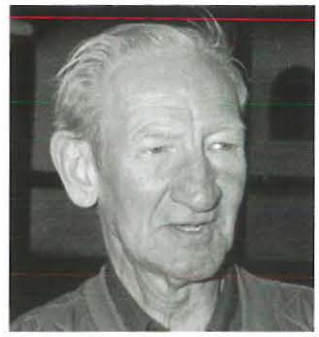

Poul Kofoed Mortensen,
gårdejer „Risenholm" Østerlars.

29. nov. 1933 - 20. feb. 2009.

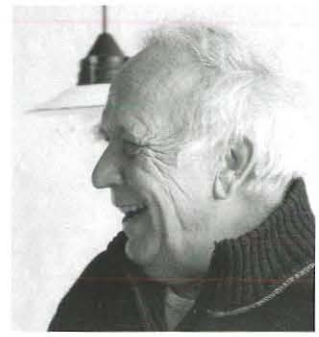

Hans Jørn Munch, ØM. Iværksætter, eventyrer, globetrotter, forfatter, fiskeeksportør samt restaurator, „Tre Søstre", „Forellen" mm. Ivrig lystfisker.
7. maj 1936 - 18. feb. 2009.

Peter Munch, Klemensker. Landm. 1947-87, Charlottenlund, i Bh. kvægavlefor. bestyr. idrætsudøver og i hjemmeværnet. Æresmedl. Kl. Idrætsf.
14. jan. 1921 - 10. maj 2009.

Pauli Munk Møller, Aakirkeby, tidl. gårdej. Dyrstensholm, ansat hos Vej og Park i en årrække, ivrig jæger mm.
16. marts 1933 - 31. jan. 2009.

Kirsten Margrete Møller-Larsen, Listed. Butiksass, vandrehjemsejer, i besty. f. ØM. Hallen og Turistfor. ivrig boldspiller og træner, samt danser.
7. marts 1943 - 25. april 2009.

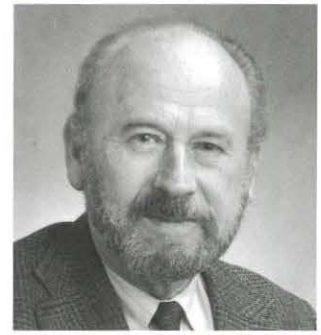

Henning Nielsen, Rønne
Typograf på Bornholms Tidende i ca. 50 år.

17. sept. 1923 - 15. maj 2009.

Hjarne Kent Nielsen, ØM. Pædagog medh. civiløkonom og socialrådgiver v. Nexø Kom. socialkons. Bh.Amt, i bestyr. f. ØM skole, batmint. klub.
7. juli 1955 - 14. okt. 2008.

Karl Thykjær Nielsen, Allinge.
Politiass. og stationsleder til 1981. Stifter og form. f. Sandkåskomiteen, Civilforsvarets hæderstegn.
8. maj 1917 - 21. maj 2009.

Jens-Aage Olsen, Aakirkeby.
Maler og malermester, frivil. Brandm., i besty. f. Aa. Borgerfor. Tidl. også i Bh. Malerlaug, håndboldspiller mm.
26. sept. 1945 - 8. dec. 2008.

Henning Westh Olsen, Aarsballe.
Landm. Holmstrup, jerseyavler, i besty. f. jerseyfor. Form. Aarsballe Brugs, fodboldspiller for Ø.B.
5. sept. 1934 - 19. sept. 2009.

Svend Olsen, Rønne. Student, ingeniør, ansat v. Bh.Vejvæsen, fra 1959 chef f. Dk. Damman Asfalt og Rønne Granitværk, sen. Superfos. Medl af Odd Fel.
10. nov. 1918 - 13. sept 2008.

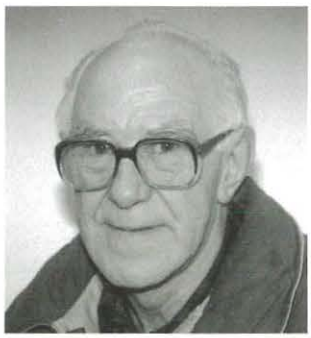

Carl Aage Schou Pedersen, Rønne.
Havnebetjent, tidl. isenkræmmer, afløser som havnefoged, medl. af Marine- og Skipperfor.
16. okt. 1928 - 6. august 2009.

Herluf Pedersen, Rønne.
Tidl. avlsbruger, aktiv i husmandsbevægelsen, form. f. Rønne Pensionist forening.
13. sept. 1916 - 31. marts 2009.

Lilli Marie Prüssing, Gudhjem.
Fiskerdatter, boede i Tyskland under krigen, efter en lang og farefuld færd til Sv. kom fam. til sidst til Bh. igen.
2. dec. 1910 - 29. dec. 2008.

Anna Louise Barømine Vest Rasmussen, tidl. Allinge. Landm.kone, husbestyrerinde, drev m. Gunnar Dam, Dams Pension og sen. Annas Vaskeri.
6. dec. 1912 - 15. jan.2009.

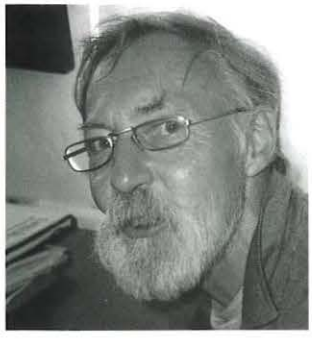

Hugo Rasmussen, Svaneke.
Kunstmaler med eget galleri i 24 år, medl. af D. Kgl. Akademi f. de Skønne Kunster.
18. marts 1938 - 17. marts 2009.

Fredlev Rahbek, Rønne.
Rutebilchauffør ved DBJ, senere DSB, tillidsmand samme sted gennem mange år. Aktiv i Ældre Sagen.
26. feb. 1915 - 2. jan. 2009.

Karen Birgit Reib, f. Hansen, Kbh.
Radaroperatør ved flyvevåbnet på Bh. Arb. med slægtsforsk. Nikolaj Tj. PC.medhj. oplæser til lydavisen Bh.
14. sept. 1943 - 6. maj 2009.

Ida Ragnhild Regnarsen, f. Jönsson, Leuka. Fiskerkone, røg ål 1959-74. Malede en del oliemalerier.
23. marts 1916 - 30. sept. 2008.

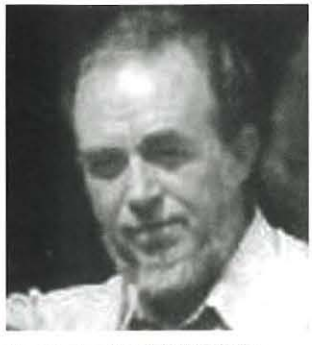

Tage Jacobsen Rossel, tidl Akirkeby.
Førstelærer, præst i Aa kirke og Velling. Form f. Bh. Højskole, medstart. af Bh. Musikfestival.
22. juli 1919 - 4. nov. 2008.

Jørgen Skøtte, Aakirkeby. Klejnsmed og meget ivrig jæger og skytte, sad bl.a. i Landsjagtfro. f. Bh. og form. og æresmedl. af Bh. Flugtskytteklub.
6. jan. 1927 - 19. feb. 2009.

Jens Jochum Skov, VM. Engegård, landmand med maskinstation, form. f. Bh. Halmleverand., Bh. Maskinstationer og VM Jagtforening.
27. marts 1934 - 16. feb. 2009.

Hans Otto Sonne. VM. Landmand, Plommegdr. Bh.mester i riffelskydn. Interesse for tysk korthår, med kennel, Ivrig jæger, medl. 60 år i VM jagtfor.
24. jan. 1918 - 19. jan. 2009.

Henri Munch Sonne, Pedersker.
Landmand Grubbegård, traktor- og tekniksamler samt museumsgrundlægger og ejer.
30. okt. 1929 - 2. juli 2009.

Konrad Andreas Svarth, Nexø. Fisker, olieforhandler, form f. Salgsfor. og Bh. og Chrø. Fiskerifor. samt f. Nexø og Snogb. Salgsf. i byrådet, Nexø Kom.
19. marts 1914 - 23. dec. 2009.

Jens Christian Thoms, Rønne.
Efter skolen, arbejde på Sandemands Gdr. fik i 2005 Dron. fort. m. f. 40 år Særlig stor interesse for brandvæsnet.
28. dec. 1948 - 15. jan.2009.

Åge Tolstrup, Rønne. Gdr. Stangegdr. Kl. i besty. for Nordea, form f. Slægtsgdr. for. mangeårrig hjemmeværnsmand mm.
2. april 1916 - 25. maj 2009.

Bente Merete Vibe, Vangsbo, Poulsker.
Husholdningsk., køkkenbesty. Bh. Højskole, grøn spejder, medl. Poulsker menighedsråd.
23. august 1944 -13. august 2009.

Inger Johanne Westh, f. Hjorth.
Medarbejder på L. Hjorths Stentøj i 55 år og medejer.

10. april 1913 - 19. marts 2009.

Et udvalg af bornholmsk litteratur 2008 - 2009

Ved Jens Sørensen

Bodilsker Skole Min Skole 1959 - 2009. 50 års jubilæum 2009
Red.: Birte Skot-Hansen, Britta Averhoff, Niels og Ruth Brandt Kofoed. Ill. med fotos (portr.) i sort/hvid og farver. 17 x 23,5 tvr. 88 s. Produktion: niveau2 ApS.
Bornholms Tidendes Forlag 118,-

Bornholm 2009 i billeder
Redigeret af Per Frost.
Illustreret med pressefotos.
Bornholms Tidendes forlag. 100,-

Bornholmerkalenderen 2010
Ill. med farvefotos af Mogens Dam-
William Dam Bog & Idé. 65,-
Stort format 110,-

Bornholmske billeder 2010
Livet på landet for 100 år siden.
Kalender. Red.: Flemming Hansen.
Ill. med 13 sort/hvide fotos. Stort format.
Bornholms Lokalhistoriske Arkiv 90,-

Bornholmske Samlinger 2008 IV.rk. 2.bd.
Red.: Ann Vibeke Knudsen. Ill. 168 s.
Bornholms Historiske Samfund.
Medlemspris 175
(et ekspl. gratis for medl.). 225,-

Brandt, Eva: Talking Pots
Ill. med farvefotos af keramiske arbejder af forfatteren.
Layout og dtp: Birgit Stoltz Andersen MAA.
28 s. Eksp.: Eva Brandt,
Larsegade 23, 3700 Rønne. 55,-

Cirkola, Jan: Magdeline og de Underjordiske
Ill.: Anne Cirkola. 24 s.
William Dams Forlag. Indb. 150.-

Dalby, Claus: Havedrømme I/II
(Heri beskrivelse af fire bornholmske haver).
Ill. med farvefotos.
Stort format. 240 + 224 s.
Forlaget Klematis. Indb. helpap. 498,-

Dam, Mogens: Foto Bornholm
Dansk, engelsk, polsk og tysk tekst.
Ca. 230 fotos ved forfatteren og Birgitte Dam Westergaard.
William Dam Bog & Idé 130,-

Filholm, Bjarni Åkesson: Det ser ud til at blive regn
Ill. delvis i farver. 67 s. Nytårshilsen fra Vestergaards Bogtrykkeri, Hjørring.
Ikke i bogh.

Génsbøl, Benne og Lotte: Bornholm - en naturguide
Ill. 240 s. Gyldendal. 250,-
(Tysk udg. Bornholms Naturführer.
Oversat af Liselothe Koukal. 240 s.). 250,-

Harris, Preben: Fra scenekanten. 50 år med dansk dramatik
Erindringer. Ill. Tegninger: Claus Seidel og sort/hvide fotos. 239 s.
Hovedland. 270,-

Henning Køie.
En kunstnermonografi
Tekst: Grete Kusk, Mogens Lau, Hans Reusch og Jens Sørensen.
Redaktion og lay-out: Mogens Lau.
Ill. med sort/hvide fotos og farvegengivelser af malerier m.v. 192 s.
Gudhjem Museum. 249,-

Henriksen, Leif: I Sladderkrågijnj
Ill. med farvefotos. 27 s. Privattryk.

Horstmann, Johnny: Bornholmsk krydderbrændevin II.
Bevar naturen på flaske. Ill. 74 s.
Bornholms Syp Klub. 85,-

Jais Nielsen 1885 - 1961 Maleri Keramik Udsmykning
Redaktion: Anne Blond, Anne Højer Petersen og Ove Mogensen.
Udstillingskatalog - Bornholms Kunstmuseum 20. sept. 2009 - 3. jan. 2010.
Ill. fortrinsvis i farver -84 helsiderplancher.
294 s. Bornholms Kunstmuseum, Fuglsang Kunstmuseum og Museum Sønderjylland - Kunstmuseet i Tønder.
Udsendt som gave til medl. af
Bornholms Museumsforening 175,-

Jensen, Knud Peder: Lys langs kysten - danske fyrtårne fra Skagen til Gedser
(Heri 6 bornholmske fyrtårne).
Ill. med farvefotos ved Knud Nielsen. 202 s.
Forlaget Hovedland. 249,-

Karlsen, Finn Bræstrup: Jubilæumsalbum
Social- og Sundhedsuddannelser på Bornholm gennem 50 år 1959-2009.
Ill. 40 s. Bornholms Sundheds- og Sygeplejeskole. Ikke i bogh.

Klemann, Esben: Nye Genveje
Tekst: Lars Kærulf Møller, Esben Klemann og Magnus Thorø Clausen.
Udstllingskatalog - Bornholms Kunstmuseum 3. maj - 28. juni 2009.
Ill. med farvefotos. Stort tværformat. 64 s.
Bornholms Kunstmuseum. 140,-

Kofod, Gerda: Hvor ta'r vi hen i dag? -
(også på eng.): Where shall we go today.
Naturture på Bornholm. Ill.: Kort og farvefotos. 40 s. Bornholms Regions Kommune, Teknik og Miljø. 30,-

Kraks Kort Bornholm
Med kort i farvetryk 1:15.000 - også over Skåne samt bykort over Ystad, Malmø og Køge.
Oplevelsesguide og register over navngivne veje. 216 s.
Kraks Forlag. 150,-

Kærgaard, Jo Dam: Hedvigs fisk.
Oluf Høst Biblioteket.
Gennemillustreret af forfatteren - fortrinsvis i farver. Stort format. 96 s.
Oluf Høst Museet. 150,-

Land-Escape.
Red.: Julie Bilgrav. Tekst: Julie Bilgrav, Lisbeth Bonde, Tilde Lerche Engstrøm og Stefan Rotvit. Udstillingskatalog.
Bornholms Kunstmuseum
8. februar - 13. april 2009.
Ill. med farvefotos (portr.). 56 s.
Bornholms Kunstforening. 75,-

Naturen på Bornholm 2009.
Red.: Morten Top-Jensen.
Ill. med farvefotos. 80 s.
NaturBornholm 80,-

Nielsen, Elisabeth Gjerluff: Prinsessen i tårnet.
Ill. (farve) af Jette Svane.
Politkens Børnebøger. 39 s.
Politikens Forlag. Indb. 70,-

Olsen, Søren: Oplev Bornholm.
En natur og kulturguide. Ill. 163 s.
Forlaget Hovedland 200,-

Oluf Høst 2010
Kalender med 13 farvereproduktioner.
Stort format. Lamberths Forlag 100,-

Sandberg, Jane og Pernille Gjede: Bornholm, Bornholm, Bornholm.
Guide. ill. 160 s. G.E.C. Gads Forlag 199,-

Silleboved, Søren P. og Finn Byrum: Bornholm fra oven.
Ill. med luftfotos i farver. 256 s.
Globe 399,-

Sorte Muld
Red.: Christian Adamsen, Finn Ole Nielsen, Ulla Lund Hansen og Margrethe Watt.
Tilrettelæggelse: Martin Stoltze.
(Om de bornholmske guldgubber).
Gennem illustreret - delvis i farver. 200 s.
Udgivet af Bornholms Museum sammen med Forlaget Wormianum og Kulturarvsstyrelsen. Indb. helpap. 275,-
(Engelsk udg.: Wealth Power and Religion at on Iron Age Central Settlement on Bornholm.
Oversat af Stuart R. Goodale). Indb. 275,-

Svarre, Hanne: Vingesus og knofedt
14 kvindelige iværksættere på Bornholm.
Ill. 156 s.
Håndværk uden Grænser. 150,-

Söderbergh, Catharina, Lars Granath, Joakim Lannek og Jesper Sannel: Landort - Skanör.
Din guide till Ort - & sydkustens øar ...
(med Bornholm) 3.udg. 461 s.
Nautiska Förlaget/Scanvik. 435,-

Søe, Synnøve: Skrifte
Roman. 148 s. People´s Press. 199,-

Thomas, Lars: På udflugt - 85 steder i Danmark du også må se
(Bornholm s. 160-175). Ill. med farvefotos. 176 s. Nyt Nordisk Forlag 199,-

350 år - med et pennestrøg blev Bornholm sendt ud af det danske rige. 1658-2008.
Red.: Anne-Grethe Guldfelt.
Ill. i farver. Stort format. 35 s.
Bornholms Tidende.
Tillæg til avisen. Ikke særskilt prissat.

Turen går til Bornholm.
Red.: Kristoffer Holm Pedersen. Rejsefører.
Ill. 5.udg. 1.opl. 240 s.
Politikens Forlag 250,-

Veil, Nathalie: Solskinsøen Bornholm
Ill. 136 s. Nyt Nordisk Forlag 300,-

Listen omfatter kun bøger, der skønnes af almen interesse, og der tages forbehold for fejl og prisændringer.
Registreringer er afsluttet pr. 01.10. 2009.

Efterskrift

Tak til Bornholms Museum for stor hjælp og udlån af mange billeder fra BMs billedsamling.
De øvrige billeder er stillet til rådighed af de enkelte forfattere og det er deres ansvar at vi må bruge dem.

Henrik Vensild

BØGER
FRA BORNHOLMS TIDENDES FORLAG

Kan købes i boglader og kiosker over hele øen eller direkte i Bornholms Tidendes ekspedition

Da Rønne var i Lømmelalderen

En beretning om Rønnes tilstande og personligheder gennem 300 år.

Skrevet af Niels Erik Sonne
252 sider med mange fotos

kr. 279,-

Bodilsker Skole Min skole 1959 - 2009

En nærværende bog om hvad der gennem en periode på 50 år har været i gang omkring skolen og dens mennesker – børn og voksne.

Skrevet af hans datter
50 års jubilæumsskrift 88 sider

kr. 118,-

Bornholmske Vandreture 3

En lille handy bog, med en nem og hurtig tilgang til øens mange dejlige og smukke naturområder. Mange spændende vandreture i den bornholmske natur.

Skrevet af Søren P. Sillehoved
120 sider

kr. 130,-

VILDT BORNHOLM

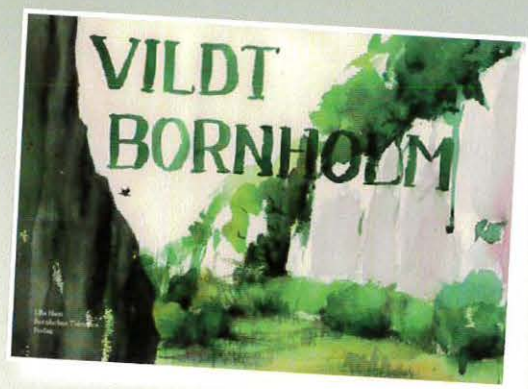

Den bornholmske kogebogstrilogi er nu komplet
Hver måned sine opskrifter

Bogen gi'r dig både historier, stemninger og opskrifter til alt det derude fra BORNHOLMS NATUR
Forord af Hans Kongelige Højhed Prinsgemalen

Skrevet og illustreret af Ulla Høst
72 sider, rigt illustreret

kr. 148,-

I samme serie:

Østersøens fisk og tilbehør
2. oplag. Fås også på engelsk

Skaldyr og Østersøens mere ydmyge fisk og tilbehør

Bornholms Tidende
FORLAG

3 gode grunde til at handle bil på Bornholm:

Lave km-tal / Færre eller slet ingen stenslag / Mindre eller slet ingen rust

Service-rådgivning

1. Du får egen serviceråd giver.
2. I gennemgår bilen sammen.
3. Du får et skriftligt tilbud.
4. Værkstedet udfører kun det arbejde som I er enige om.
5. Du får supplerende oplysninger, når du henter bilen.
6. Din servicerådgiver følger op og holder forbindelsen.
7. Udfyld voreskundetilfredshedsskemaer.
   Vi vil gerne blive bedre!

Aut. Service
Ford, Mazda,
Suzuki, Kia
- hverdage til kl. 16.00
(Åkirkebyvej)

Autoriseret forhandler af:

Ford · mazda · SUZUKI · KIA MOTORS

Dansk Autohjælp
- tryghed på vejen

Det er bilhusets egne mekanikere der kommer ud til din havarerede bil
- 24 timer i døgnet!

Skadecenter Bornholm

Aut. Service: Kia, Ford, Mazda, Suzuki

Uheldet er sket - hvad så nu?

Du bestemmer selv dit værksted!

- Vi henter bilen
- Erstatningsbil tilbydes
- Omg. elektronisk skadesrapport
- Hjælp til papirgang med forsikring
- Servicerådgivning
- 3 års GARANTI på karrosseriarbejde og lakering
- Tilbud på rustarbejde til faste priser.

- Handicap opbygninger

...og så fik vi slet ikke fortalt, at vi yder fuld ombytningsret for biler over kr. 60.000 inden for 30 dage, hvis du fortryder og hellere vil have en anden tilsvarende bil i vores udstilling. Biler over kr. 100.000,- yder vi 6 mdr.'s fuld brugtbilgaranti oven i de 24 mdr's reklamationsret, som købeloven kræver.

bilhuset

Rønne: Zahrtmannsvej 98 · 3700 Rønne · **Telefon 56 95 92 52** · Telefax 56 95 36 52
Åkirkebyvej 51 · 3700 Rønne · **Telefon 56 95 08 04** · Telefax 56 95 41 10 · **Åbent i Rønne:** Man.-fre. kl. 7.30-17.30 · **Søn. kl. 13-16**

mail@bilhuset.dk www.bilhuset.dk www.bornholmerbiler.dk

- fra din plantehandler...

Alt i blomster og planter til hus og have

- Værtinde buketter
- Brudebuketter
- Bord dekorationer
- Begravelses binderi

- Det er os med det store udvalg!

Medlem af: Euro Florist

ÅBNINGSTIDER:
Hverdage . . . kl. 8.00-17.30
Lørdage . . . . kl. 8.00-15.00
Søndag . . . . . Lukket

Lilliendal Plantecenter

SAGAVEJ 1 • 3700 RØNNE
TELEFON 56 95 47 24

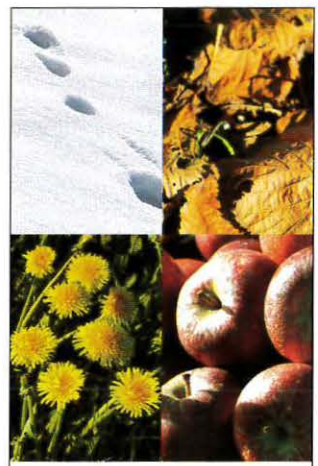

ÅRET RUNDT!

Bornholms Tidende

-bragt til din dør gennem 142 år

med alt hvad du behøver for at følge med i debatten på Bornholm og livet i stort og småt på vor ø.

Avisen kan også blive din...

Kontakt abonnementsafdelingen:
Ring 56 90 30 00
eller e-mail:
abonnement@bornholmstidende.dk

-så ligger avisen i din postkasse i morgen!

Læs mere:
www.bornholmstidende.dk

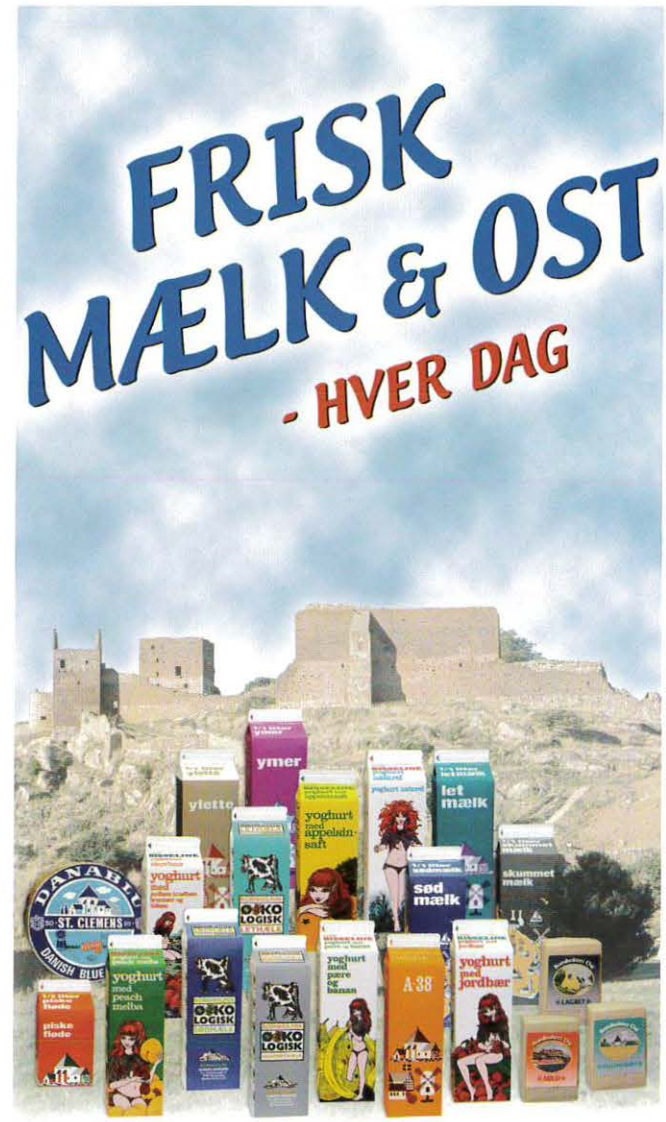

ST. CLEMENS
World Class Quality

BORNHOLMS ANDELSMEJERI

Bornholmske udgivelser

fra William Dams forlag

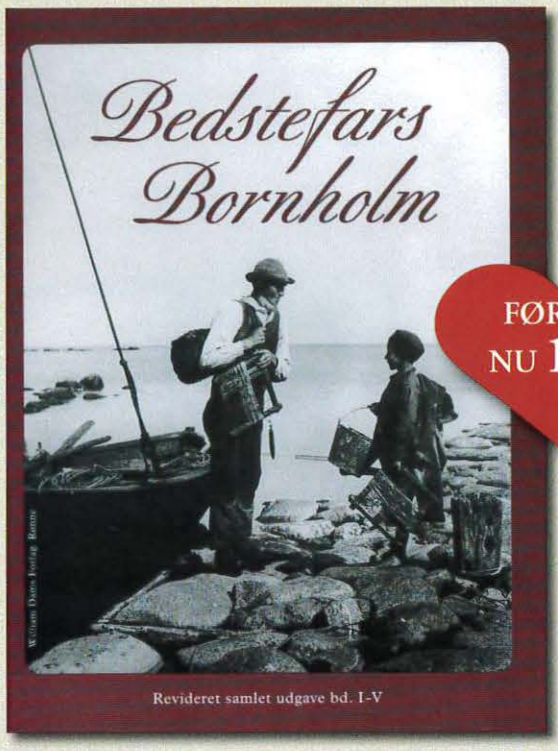

FØR 300,-
NU 150,-

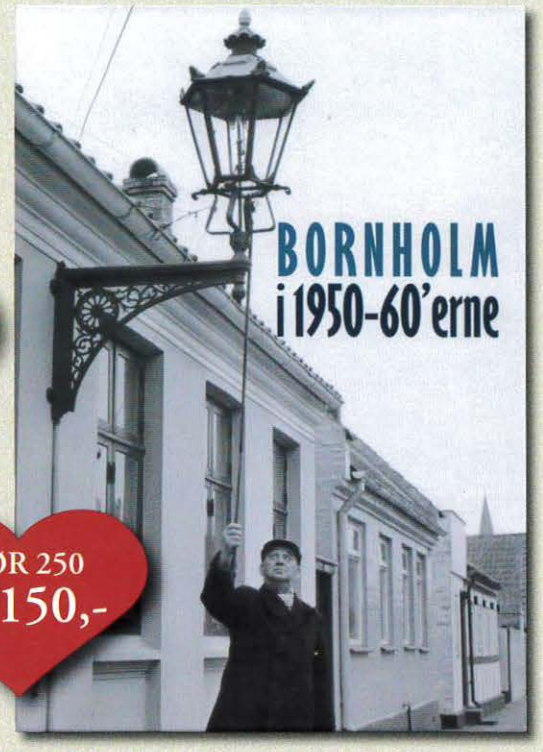

FØR 250
NU 150,-

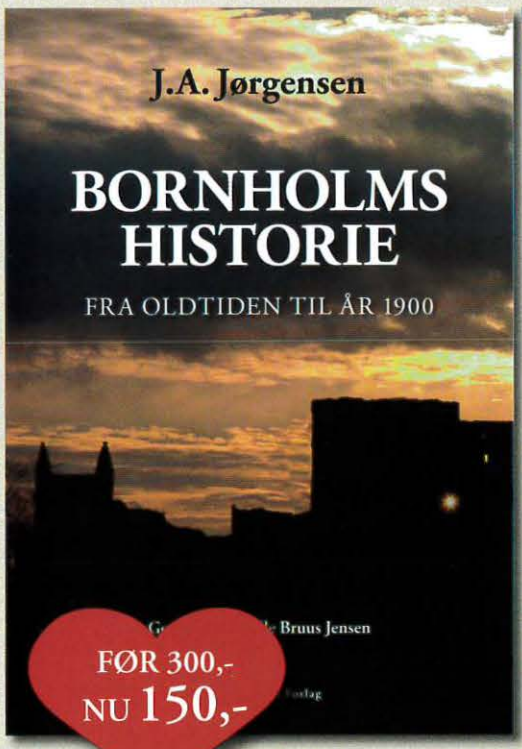

FØR 300,-
NU 150,-

Kr. 50,-

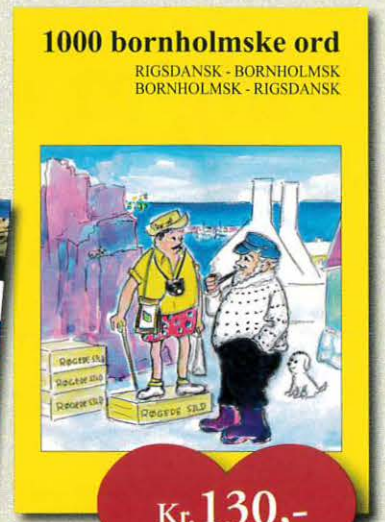

Kr. 130,-
Indb.

Bøger siden 1857

Fås over hele øen **William Dam**

Bog&idé

St. Torv 7 • 3700 Rønne • Tlf. 56 95 01 67 • E-mail:7410@bogpost.dk • Telefax 56 95 18 10

Flügger på Bornholm ønsker alle en rigtig glædelig jul samt et godt og farverigt nytår.

Flügger farver

St. Torvegade 17
3700 Rønne · Tlf. 5695 3104

Storegade 87
3790 Hasle · Tlf. 5696 5587

Smallegade 7
3730 Nexø · Tlf. 5649 1224

2tal Østermarie
salg & service

- Reparation af TV, video, stereoanlæg og PC'ere til rimelige priser på eget serviceværksted
- Gratis låne-TV gives
- Opsætning, tilslutning og justering af TV, satellitmodtagere og surroundanlæg
- Reparation, justering og montering af antenne og parabolanlæg
- Autoriseret Canal Digital, Viasat og Boxer forhandler og montør
- Kommer dagligt over hele øen med en af vores servicevogne
- 5 fagudlærte teknikere og en elev står klar til at yde en hurtig og effektiv service

SALG
LEJE · SERVICE
& RÅDGIVNING

2tal
v/ Steffen Larsen
Godthåbsvej 16, Østermarie, Tlf.: 5647 0116
Åbent mandag-fredag kl. 9-17. Lørdag lukket.

Valg af revisor er en tillidssag

Vi kan tilbyde assistance til

Budget · Regnskab/bogføring · Rådgivning
Revision af ApS, A/S og offentlige virksomheder

Vi vil gerne som sparringspartnere være behjælpelige med at skaffe resultater

RØNNE REVISION

St. Torvegade 12 · 3700 Rønne · Tlf.: 56950595 · Fax: 56957991
E-mail: post@ronnerevision.dk · www.ronnerevision.dk

PARTNER I REVINET GRUPPEN

Jul & Nytår 2009 på Fredensborg Hotel

Juleaften

Traditionel julemiddag, levende lys på træet
og musikalsk underholdning

1. og 2. juledag kl. 12.00 - 14.30

Den store julefrokostbuffet

28. december kl. 18.00 - 20.30

Den store fiskebuffet

Nytårsaften

Gourmet-menu & vinarrangement
Levende musik og dans
Midnatschampagne, festfyrværkeri

VELKOMMEN HVER DAG
HELE ÅRET !
www.bornholmhotels.dk

Radisson SAS Fredensborg Hotel
Strandvejen 116 · DK-3700 Rønne · Tlf. 5690 4444

Radisson BLU

Rønne
Begravelsesforretning
v/ Peter Lund

Danske Bedemænd

Begravelser og ligbrænding ordnes overalt på Bornholm

Firmaet er tilsluttet Brancheorganisationen Danske Bedemænd, der sikrer kvalificeret hjælp og rådgivning

Østergade 43, 3700 Rønne

56 95 06 44

JUL HOS SIMON'S

Bornholms største Modehus ønsker alle en rigtig glædelig jul samt et godt og lykkebringende nytår

TØJ | eksperten

SIMON'S

Ll. Torv 6 · Rønne · Tlf. 5695 0014

En ægte vin-vin situation

Vi har bidt os fast i Aakirkeby som en gave- og vinbutik med et stort udvalg i vin og spiritus. Vi har kvalitetsvine fra Bornholm, Frankrig, Tyskland, Spanien, Italien, Østrig, Bulgarien, Californien, Washington State, Chile, Argentina, Sydafrika, Australien, New Zealand og Tasmanien.
Og bøfplanker samt bornholmerpakker.

Hos os får du endvidere:
"Port of Aakirkeby" AakirkebyGlasset, de kendte lokale delikatesser, whisky, rom, likør og cognac, calvados, armagnac, portvin, sherry, madeira, sauternes, icewine, late harvest , Pineau des Charentes, champagne, kaffe, te og rokkefår fra Saaremaare, Estland.

BORNHOLMS Vinforsyning

Torvet 2 st., 3720 Aakirkeby, tlf. 5694 0060, mobil 2029 2005
vin@wolff.dk • www.bornholmsvinforsyning.dk

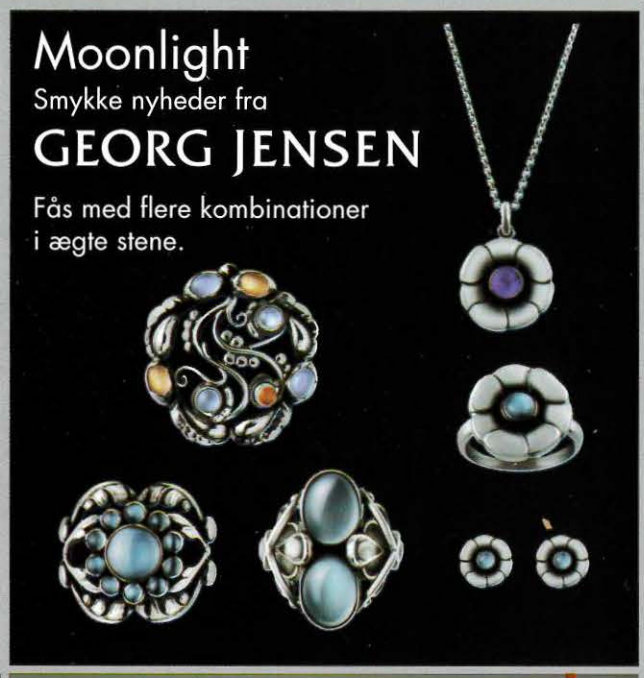

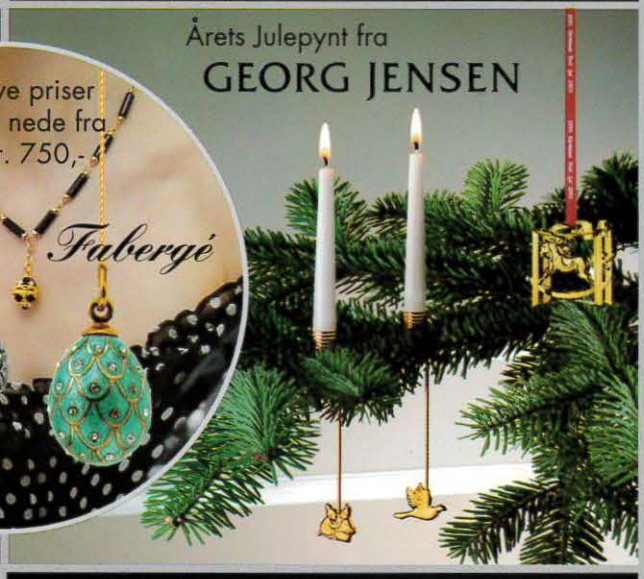

Tissot Le Locle herreur i stål
med safirglas. Automatik.
Vejl. udsalgspris 3295,- DKK

Tissot T-Touch Expert herreur
i titanium m. safirglas.
Quartz. 15 funktioner,
alle tilgængelige ved
berøring af glasset.
Vejl. udsalgspris 6295,- DKK

En verden af ure
og smykker

Ur- & Guldhuset

BORNHOLMERCENTRET · St. Torv 11 · 3700 Rønne
Merete og Kenn Lund · Telefon 56 95 02 70 · Fax 56 95 37 06
www.ur-guldhuset.dk . post@ur-guldhuset.dk

OPLEV MERE

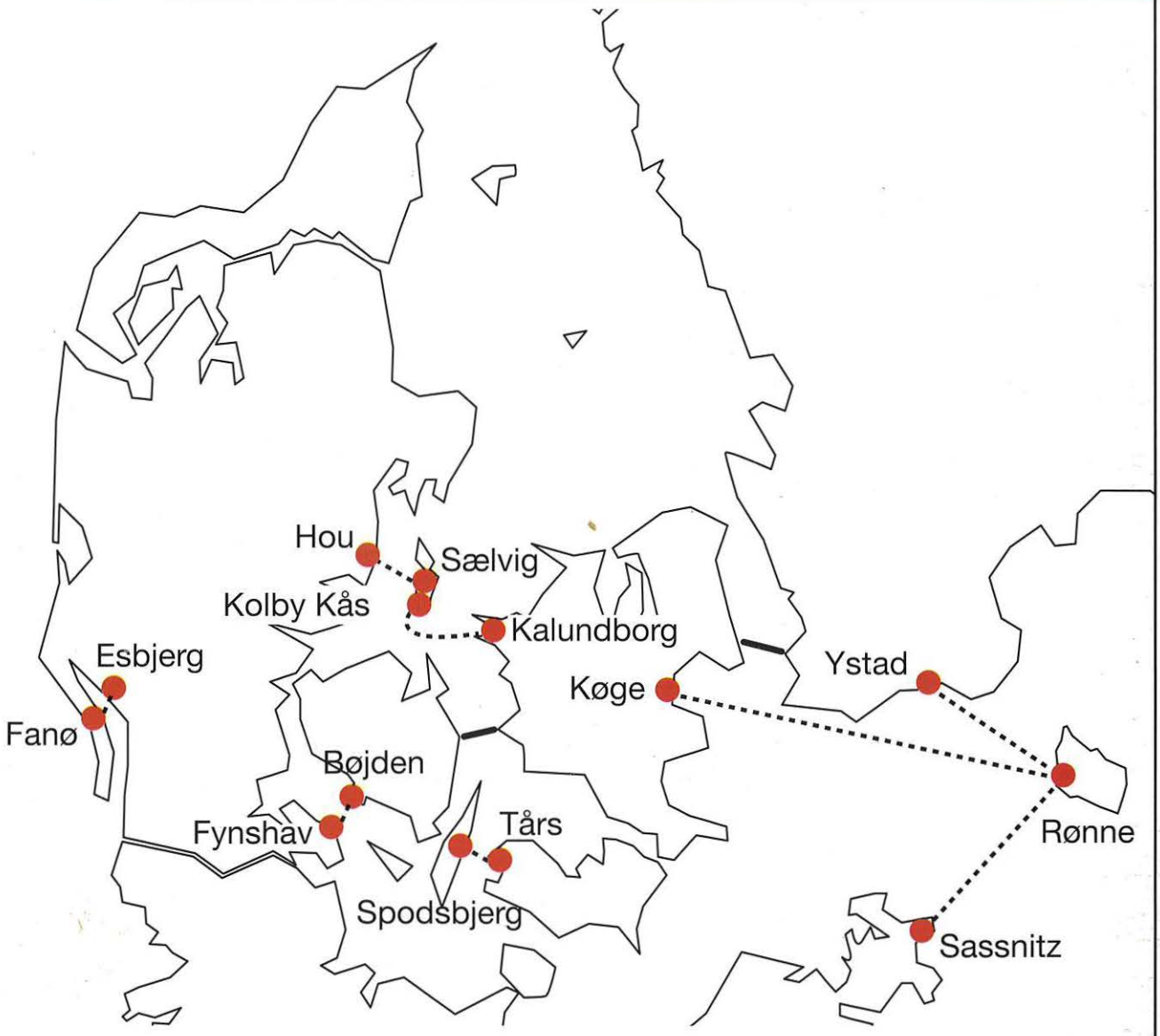

ALS TRAFIKKEN

FANØ TRAFIKKEN

SAMSØ TRAFIKKEN

LANGELANDS TRAFIKKEN

BORNHOLMS TRAFIKKEN

NORDIC FERRY SERVICES A/S

5 703813 009981

ISBN 978-87-7799-199-8

www.nordic-ferry.com